

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Filozofická fakulta
Ústav informačních studií a knihovnictví

Studijní program: informační studia a knihovnictví
Studijní obor: informační studia a knihovnictví

Mgr. Jana BACHOVÁ

**Cenzura, svoboda projevu a svobodný přístup
k informacím**

Rigorózní práce

Konzultant rigorózní práce: Stanley KALKUS, PhD.

PRAHA 2007

Obsah

<u>Předmluva.....</u>	<u>4</u>
<u>1 Základní pojmy – informace, cenzura, svoboda projevu a svobodný přístup k informacím.....</u>	<u>9</u>
1.1 Definice informace.....	9
1.1.1 Informace v kybernetice.....	9
1.1.2 Informace nebo zpráva?.....	10
1.1.3 Informace jako psychofyziologický jev a proces.....	11
1.1.4 Informace v teorii masové komunikace.....	11
1.2 Cenzura.....	12
1.2.1 Pojem	12
1.2.2 Dělení cenzury.....	13
1.2.3 Stručné dějiny cenzury od počátku do roku 1918	16
1.3 Další pojmy – manipulace, propaganda, dezinformace, falešné informace.....	28
1.3.1 Manipulace.....	28
1.3.2 Propaganda.....	32
1.3.3 Dezinformace.....	43
1.3.4 Falešné informace.....	44
1.4 Svoboda projevu versus svobodný přístup k informacím.....	45
1.5 Informace a média	47
<u>2 Listiny a legislativa vztahující se ke svobodě projevu a svobodnému přístupu k informacím.....</u>	<u>52</u>
2.1 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v České republice.....	53
2.1.1 Všeobecná deklarace lidských práv.....	53
2.1.2 Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (ve znění protokolů 3, 5 a 8).....	53
2.1.3 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech.....	55
2.1.4 Deklarace principů z konference KBSE v Helsinkách.....	56
2.1.5 Ústava České republiky.....	57
2.1.6 Listina základních práv a svobod.....	57
2.1.7 Zákon o právu na informace o životním prostředí, Aarhuská úmluva o právu na informace o životním prostředí.....	59
2.1.8 Charta základních lidských práv a svobod EU.....	60
2.1.9 Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.....	61
2.2 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v Evropské unii.....	62
2.3 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v USA.....	66
2.4 Rozdíly v pojetí svobody projevu a svobodného přístupu k informacím v Evropě a v USA	73
<u>3 Z dějin cenzury v Československu v letech 1918-1989.....</u>	<u>75</u>
3.1 Od zrodu republiky k Protektorátu (1918-1939).....	75
3.1.1 Tisk.....	76
3.1.2 Československá tisková kancelář (ČTK).....	80
3.1.3 Rozhlas.....	82
3.1.4 Film a divadlo.....	86
3.1.5 Knihy a knihovny.....	90
3.2 Protektorát Čechy a Morava (1939-1945).....	92

3.2.1 Tisk ⁹²	
3.2.2 Česká tisková kancelář (ČTK)	98
3.2.3 Rozhlas	99
3.2.4 Film a divadlo	103
3.2.5 Knihy a knihovny	109
3.2.6 Ostatní oblasti	114
3.3 Od totality k totalitě (1945-1948)	114
3.4 Od únorového převratu k Pražskému jaru (1948-1968)	117
3.4.1 Tisk	124
3.4.2 Československá tisková kancelář (ČTK)	128
3.4.3 Rozhlas a televize	130
3.4.4 Film a divadlo	134
3.4.5 Knihy a knihovny	136
3.4.6 Ostatní oblasti	141
3.5 Normalizace (1968-1989)	147
3.5.1 Periodický tisk	150
3.5.2 Československá tisková kancelář (ČTK)	153
3.5.3 Rozhlas a televize	154
3.5.4 Film a divadlo	156
3.5.5 Knihy a knihovny	160
3.5.6 Ostatní oblasti	166
4 Cenzura a Česká republika po roce 1989	171
4.1 Společenské změny v Československu po roce 1989	171
4.2 Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod	176
4.3 Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím	177
4.3.1 Povinné subjekty	178
4.3.2 Získání informací	179
4.3.3 Odepření či omezení práva na informace	180
4.3.4 Úhrada nákladů za poskytnutí informace	183
4.3.5 Výroční zpráva	183
4.3.6 Poskytování podkladů médiím	184
4.3.7 Vliv svobodného přístupu k informacím na činnost veřejné správy	185
4.3.8 Zákony související se zákonem č. 106/1999 Sb. (z hlediska svobodného přístupu k informacím)	185
4.4 Zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí	186
4.5 Svoboda projevu v právním rámci České republiky	186
4.5.1 Svoboda projevu a extremismus – <i>Mein Kampf</i> jako liber prohibitus naší současnosti	188
4.5.2 Svoboda projevu a náboženství – Karikatury Proroka Muhammada	192
4.5.3 Svoboda projevu a vědecké bádání – David Irving a popírání holocaustu	199
4.6 Média, svoboda projevu a přístup k informacím	203
4.7 Připomínky doby minulé – nezapomenutá historie	208
4.7.1 Knihovna <i>Libri prohibiti</i>	208
Závěr	212
Seznam použitých zkratk	214
Bibliografie	215

Předmluva

Tématem rigorózní práce je cenzura a její sounáležitost se svobodou projevu a svobodným přístupem k informacím. Pojem cenzura je velmi frekventovaný, ale co je opravdu možné za cenzuru označit, jaké jsou její průvodní jevy a jaká je její historie už není tak moc známo.

Cílem práce je nastínit stručné dějiny cenzury, jejího původu a organizace, její provázanost s bojem za svobodu slova a projevu a také její vliv na svobodný přístup k informacím. Cílem práce není hodnotit, snaží se přinést pohled na cenzuru jako specifický fenomén, který se ve společnosti vyskytuje téměř neustále a je pevně svázaný se základní lidskou svobodou, a to se svobodou projevu a právem na informace. Práce se snaží alespoň v informativním přehledu přinést přehled organizace cenzury v českých zemích od roku 1918 do současnosti, neboť žádná syntetická práce na toto téma nebyla doposud zpracována. Existují dílčí monografie a studie, které se cenzuře věnují buď v jednotlivém časovém období nebo v souvislosti s určitým tématem, popř. kloubí obě hlediska dohromady. Cenzura se také objevuje v publikacích a studiích, které se zabývají určitým historickým obdobím obecně a nebylo možné se v nich o cenzuře a jejímu dopadu na společnost nezmínit. Lze však konstatovat, že téma cenzury, její organizace a vlivu na běžný život není příliš rozpracováno.

Vzhledem k tématu a zamýšlenému výsledku byla práce zpracována převážně ze sekundárních pramenů, tj. nebylo přistoupeno ke studiu archivních materiálů, i když se práce zabývá částečně historickou tematikou. Ke studiu primárních archivních materiálů nedošlo hlavně z důvodů limitace a rozsahu práce, neboť historie cenzury v Československu by vydala na samostatnou studii. Ke zpracování práce byly použity jak klasické tištěné materiály, tak elektronické zdroje.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol:

V *první* kapitole jsou uvedeny definice základních pojmů, a to pojmu informace a jejího pojetí z pohledu různých oborů, dále pak definicím pojmů cenzura, manipulace, propaganda, dezinformace a falešné informace. Také je zde nastíněno dělení cenzury a její stručná historie od počátků do roku 1918. Dále jsou zde uvedeny rozdíly mezi pojmy svoboda projevu a svobodný přístup k informacím a poslední část se věnuje informacím a médiím.

Druhá kapitola se zabývá legislativou, která se vztahuje ke svobodě projevu a svobodnému přístupu k informacím s důrazem na Českou republiku. Dále je zde popsána stručná charakteristika a pojetí svobody projevu a svobodného přístupu k informacím v Evropské unie a USA.

Třetí kapitola je věnována dějinám cenzury v Československu v letech 1918-1989. Cílem této podkapitoly bylo podat alespoň částečně ucelený přehled historie cenzury v dějinách Československa. Kapitola je rozdělena do pěti podkapitol podle jednotlivých období: 1918-1939, 1939-1945, 1945-1948, 1948-1968 a 1968-1989. Každá podkapitola je ještě rozpracována na úrovni vybraných oblastí, a to tisku, Československé (České) tiskové kanceláře, rozhlasu a televize, filmu a divadla a knih a knihoven. V některých obdobích jsou připomenuty i další oblasti, jako např. historie či školství. Tyto oblasti byly vybrány proto, že patřily mezi nejexponovanější a měly výrazný vliv na běžný život ve společnosti (což platí víceméně dodnes). Pokud se podařilo dopátrat v použitých materiálech, jsou uvedeny v jednotlivých podkapitolách a oblastech organizace a orgány, které cenzuru prováděly a byly za ni zodpovědní.

Čtvrtá kapitola se zabývá vývojem cenzury v Československu, respektive v České republice po roce 1989, tedy změnami, které nastaly po pádu totalitní moci. Zaměřuje se na vývoj svobody slova, tisku a práva na informace a jejich střet s novodobou „demokratickou“ cenzurou, což je uvedeno na několika příkladech. Kapitola se také věnuje výkladu obou zákonů o svobodném přístupu k informacím, tj. zákona č. 123/1998 Sb., a

zákona č. 106/1999 Sb.,. V závěru je připomenuta činnost knihovny Libri prohibiti.

Veškeré použité zdroje byly citovány v souladu s normami ČSN ISO 690 a ISO 690-2.

Nakonec bych ráda poděkovala svému konzultantovi Stanley Kalkusovi, PhD. za čas, který mi věnoval, dále svým spolupracovníkům z knihovny Vojenského historického ústavu, jmenovitě Zdeňku Munzarovi, BBus. (Hons.), DiS. a Bc. Michalu Hokynkovi za trpělivost a morální podporu. Nemenší poděkování patří také historikům z Vojenského historického ústavu PhDr. Jiřímu Bílkovi, CSc., PhDr. Karlu Strakovi a PhDr. Janu B. Uhlířovi, PhD. za čas a cenné rady, kterých se mi od nich dostalo.

Úvod

Svoboda slova a právo na informace patří mezi základní práva, která jsou zaručena na nejvyšší úrovni zákony a některými mezinárodními smlouvami. Ne vždy jsou však tato práva dodržována v praxi. Protipól k možnosti svobodně vyhledávat, shromažďovat a šířit informace představuje cenzura. Cenzura ve všech formách se ve své historii nejvýrazněji objevovala a zasahovala v oblasti distribuce knih a v hromadných sdělovacích prostředcích, protože média všeobecně mají největší vliv na utváření názorů a mínění veřejnosti. Kromě periodického a neperiodického tisku, rozhlasového a televizního vysílání, kde bývá cenzura nejpřísnější, patří mezi další neméně postižené oblasti kultura obecně, školství nebo také historie.

Československo si ve své krátké historii prošlo obdobím dvojí diktatury. Obě jako jeden z účinných nástrojů uplatňování své moci používaly také cenzuru. Dějiny cenzury vesměs kopírovaly dějiny politické moci ve státě a nejinak tomu bylo i v Československu. Totalitní vlády si cenzurou, jako jedním z hlavních prostředků kontroly informací, udržovaly a upevňovaly své postavení a vliv na společnost. V demokratických státech se cenzura objevuje sice také, ale ne v takové míře a v jiné formě, než jak je tomu v případech totalitních států. Pokud je nějaký nepřijatelný cenzurní zásah zaregistrován, ať už ze strany médií nebo veřejnosti, mají tyto možnost se k případu vyjádřit, aniž by následoval postih ze strany vládnoucí moci. O tom, zda je cenzura přípustná či nikoli, případně kde je přípustná, co signalizuje nárůst cenzurních zásahů a o tom, proč vůbec k cenzurování dochází lze veřejně debatovat a tím přispívat k širšímu povědomí o tom, jak a kde a proč vůbec dochází k manipulaci s informacemi. Ve státech pod totalitní mocí takováto veřejná debata není fakticky možná.

V Československu institucionální cenzura existovala s výjimkou tří poválečných let po celou dobu existence státu. Zásadní změna nastala po roce 1989, kdy byl po převratu omezen vliv komunistické strany a tehdejší Československo se začalo transformovat v demokratický, pluralitní,

svobodný a právní stát. Institucionální cenzura byla po roce 1989 zrušena, ale tendence k zásahům do určitých práv a svobod a cenzurní praxe bohužel přetrvaly. Co lze v současnosti označit za cenzuru, kdy jde o výběr z několika možností a kdy se jedná např. o utajování citlivých informací, je těžké přesně říci, neboť co člověk, to jiný názor a jiný úhel pohledu.

Jak rozmanitá a složitá je propojenost svobody projevu, práva na informace a cenzury, jak velká byla úskalí a překážky, které bylo nutno překonat a jak spletitá byla cesta ke svobodě se snaží osvětlit následující stránky.

1 Základní pojmy - informace, cenzura, svoboda projevu a svobodný přístup k informacím

Když se řekne informace, každý si pod tímto pojmem představí něco jiného. Matematik, kybernetik, genetik, fyzik, filozof, novinář a další si definují pojem informace podle svého oboru a zaměření a vyjadřují ho v jiných souvislostech. Jádrem ale přesto zůstává, že jde o přenos čehosi někam a nějakým způsobem.

Asi nejčastěji se při vyslovení pojmu informace vybaví to, co lze nazvat společenské informace, tedy to, co získáváme dennodenně z novin, televize, rozhlasu, od přátel, ve škole, na pracovišti, tedy kde je přímá či nepřímá interakce mezi lidmi.

1.1 Definice informace

1.1.1 Informace v kybernetice

V kybernetice patří pojem informace k jednomu ze základních pojmů. Zakladatelé teorie (přenosu) informace v kybernetice C. Shannon a W. Weaver definovali informaci v publikaci „A Mathematical Theory of Communication“ (1948)¹. Informaci pojmají jako neměnnou a nezávislou entitu, „*kteřá věrně a objektivně zobrazuje stav reálného světa, přítomná sama o sobě, nezávislá na příjemci se svou pevně danou hodnotou, užitečnou v rozhodovacím procesu*“.²

Teorie (přenosu) informace je základem kybernetiky. Teorie informace se ale nezabývá vlastním obsahem, hodnotnou ani významem informace, ale *teorii informace zajímá pouze počet, míra informace je měřená jednotkami jako jsou bit a bajt*³. C. Shannon a W. Weaver zkoumali vlastní přenos zpráv, vynechali sémantické a pragmatické aspekty, zaměřovali se na kvantitativní, nikoli však na kvalitativní stránku zprávy.

¹ *Míra informace*. [online]

² *Informace, informační zdroj, propojení informačních zdrojů : [osnova]*. [online].

³ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace, myšlení*. s. 12.

Informace tu má nejen technický význam, ale je jí přiřazena i míra. Míra informace je definovaná jako *veličina nepřímo úměrná stupni pravděpodobnosti té události, o kterou jde ve sdělení. Čím je událost pravděpodobnější, tím méně informace obsahuje sdělení o jejím výskytu a naopak.*⁴ Míra informace se měří počtem možných konečných zpráv. Konečný počet zpráv pak vyjadřuje míru informace.

Míra informace souvisí také s entropií, což je další pojem, který společně zavedli C. Shannon a N. Wienerem v kybernetice na konci 40. let. Význam slova entropie je míra neuspořádanosti. Entropie je chápána jako míra neurčitosti před přijetím zprávy, tato neurčitost se po přijetí snižuje a vyjadřuje tak míru informace. Čím nižší míra entropie, tím více informací a naopak. Opositem entropie je negativní entropie (negentropie), což je informace chápána jako míra pořádku ve sdělovacích soustavách různého typu.

V pojmu informace je třeba rozlišovat dva aspekty. Za prvé informace znamená míru organizace systému. V matematice je výraz pro informaci totožný s výrazem entropie s opačným znaménkem (tzn. čím je informace více, tím je entropie menší). Takovouto informaci lze nazvat strukturní informací, která je vnitřní vlastností systému. Od strukturní informace je nutné odlišovat relativní informaci, která vždy souvisí se vztahem dvou procesů.

1.1.2 Informace nebo zpráva?

Informování představuje model předávání určitého obsahu od vysílače k příjemci. Tento model předpokládá vysílač a přijímač a nepřikládá význam myšlence, že informace je něco, co může být získáno z prostředí, např. měřením nebo pozorováním. Jakou hodnotu přisoudíme vyslanému obsahu už záleží na nás. Zpráva se od informace odlišuje tím, že je objektivní, existuje sama o sobě, představuje údaj na fyzickém nosiči. Informace jako zpráva nemusí být přesná, může to být klam, nebo jen

⁴ *Filozofický slovník*, s. 194-195

zvuk zavíraných dveří. Informace v tomto pojetí je jednoduše nějaká zpráva, kterou se vysílač vytvořil.

Rozdíl mezi informací a zprávou lze pojímat i tak, že „sdělení, které přináší zprávu zcela předvídatelnou, tj. vstupuje do systému, v němž je nulová nejistota, není informace“⁵.

1.1.3 Informace jako psychofyziologický jev a proces.⁶

Informaci lze definovat i jako psychofyziologický jev a proces, který souvisí s lidským myšlením a činností mozku. Člověk vnímá okolní svět a podněty, které zvnějšku (ale i zvnitřku, tedy myšlením) získává, myšlenkově zpracovává a ukládá. To stimuluje činnost mozku, který tímto chrání před „zlenivěním“. Výsledkem zpracovatelské činnosti mozku je poznatek, který si jedinec zařadí do svého fondu, dál uchovává nebo předává dál. Informace je jev a proces, který vzniká nezávisle na člověku, který zachycujeme nevědomě i vědomě a záleží na každém jedinci, jakou hodnotu té informaci přiřadí a jak ji zpracuje na základě své dosavadní zkušenosti a znalostí. Informace je hodnotově neutrální, hodnotu ji přisuzuje až sám člověk v procesu poznávání. Samostatná informace není poznatek, ale je jeho předpokladem a základem. Je vlastně surovinou, jejímž zpracováním se poznatek vytváří.

1.1.4 Informace v teorii masové komunikace

*Komunikace je transformace informací.*⁷ Podle přenosového modelu komunikace můžeme na komunikaci pohlížet jako na proces přenosu daného „množství“ informace – tedy sdělení od podavatele k příjemci skrze (fyzické) kanály, kde dochází k šumům a interferenci (křížení), tedy: „kdo říká co komu jakým kanálem a s jakým účinkem?“. Pojem informace je i zde velmi těžko definovatelný, protože na něj lze pohlížet z různých úhlů pohledu, ale jádrem je schopnost „omezit neurčitost“.

Masová komunikace zahrnuje nově zaváděnou roli komunikátora (neboli zprostředkovatele). Díky tomu se změnila posloupnost

⁵ REIFOVÁ, Irena, et al. *Slovník mediální komunikace*. s. 87.

⁶ CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení*. s. 22-23.

⁷ *Komunikace a masmédiá*. [online]

podavatel - sdělení - kanál - příjemci

na události ve společnosti - kanál - komunikátor - sdělení - příjemci.

Masoví zprostředkovatelé většinou nebývají původci sdělení, spíše předávají publiku svůj vlastní výčet vybraných událostí (zpráv), které se vyskytly v okolí, popřípadě zpřístupňují názory a hlasy některých lidí, kteří chtějí oslovit širší veřejnost (politici, spisovatelé, inzerenti atd.). Úkolem masových zprostředkovatelů je vybírat takové informace, které jsou na základě představ o potenciálním publiku považovány za zajímavé. Jde o účelový výběr na základě reakcí publika a jejich reakcí na nabízené obsahy, jde tedy o zpětnou vazbu příjemců k vysílateli. Měřítkem účinného fungování daného masmédia je míra uspokojení publika (více viz. kap. 1.3).

1.2 Cenzura

Cenzurou nebo cenzurováním se rozumí akt, jehož cílem je změnit nebo potlačit mluvený nebo psaný projev⁸. Cenzuru lze také definovat jako kontrolu formy projevu realizovanou státem. Často zahrnuje potlačování myšlenek formou trestu nebo regulace projevu⁹. Slovník cizích slov definuje cenzuru jako „úřední zkoumání všeho, co je určeno ke zveřejnění (především tiskem), a to se zřetelem na zájmy státní, politické a mravnostní“¹⁰.

1.2.1 Pojem

Pojem cenzura pochází z latinského slova *ensor*. Censoři byli zvláštní úředníci, kteří působili ve starověkém Římě zhruba od roku 443 (nebo 435) př. n. l. a prováděli tzv. *census*, neboli zjišťovali počet občanů, a podle majetku jim následně vyměřovali daně a vojenskou službu podle věku, stáří, stavu a jmění. Censorská přehlídka se konala jednou za pět let (tzv. *lustrum*) a jejím účelem bylo zařazení občanů do daňových a vojenských tříd. Přehlídky původně prováděl král, za republiky pak pravomoc připadla konsulům. Vzhledem k tomu, že konsulové byli velice zaměstnaní

⁸ Volně přeloženo podle *Encyclopaedia Britannica*, Vol 15.. s. 604.

⁹ Volně přeloženo podle hesla *Censorship* z encyklopedie Wikipedia.

¹⁰ KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. s. 86.

vojenským velením a provádění přehlídky (censu) bylo časově náročné a nemohli ji každoročně vykonávat, byla roku 443 př. n. l. tato funkce od konsulského úřadu oddělena a svěřena dvěma zvláštním úředníkům, kteří byli nazváni censoři. Tito censoři získali status vyšších úředníků. V té době byla censura velice důležitý a mocný úřad, víceméně stála na vrcholu republikánské úřední kariéry. Censura ale nebyla úřadem stálým, periodicky se vracela po době jednoho censovního období (lustrum), které bylo původně čtyřleté, později se lhůta prodloužila na pět let. S dokončením censu v jednom období skončila i činnost censorů. Od roku 320 př. n. l. byla úřední doba stanovena na 18 měsíců.

S censem bývala také spojena mravní kontrola každého jednotlivce. Pokárání (tzv. nota), které se jednotlivce týkalo, mívalo i právní následky, např. vyřazení ze stavu. Aby mohl censorský výkon nabýt platnosti, bylo zapotřebí souhlasu obou censorů¹¹. Poslední zpráva o konání censu pochází z roku 75 n. l.¹², jeho funkce přešla pod moc císařskou.

1.2.2 Dělení cenzury

Cenzurní zásahy se dají rozdělit podle několika hledisek:

● *Zásahy proti výrobě*

Zásahy proti výrobě znemožňovaly vyjití tiskoviny fyzicky. Jednalo se o zákazy tisknout. Vydávání knih bylo podmíněno schválením královskými úředníky. Za zásah proti výrobě lze považovat i omezení tisku na teritoriálním principu. Např. v Anglii v roce 1566 bylo povoleno tisknout pouze ve třech městech – v Londýně, Oxfordu a Cambridge. Mezi novodobé zásahy proti výrobě patří např. zavedení novinového kolku, který byl na noviny lepen nebo vyražen, inzertní daň či koncese.

● *Zásahy proti obsahu*

Cenzura proti obsahu dělí zásahy na **předběžné** (preventivní) a na **následné** (represivní).

¹¹ Zemřel-li, nebo u úřadu odešel jeden z censorů, musel opustit svou funkci i ten druhý. Volit náhradníka nebylo dovoleno.

¹² *Masarykův slovník naučný. Díl I. s. 777-778.*

Cenzura **předběžná** se dá definovat slovy „*rukopis díla (...) před jeho vytištěním musí být dodán úřadu bezpečnosti k tomu konci, by tento obsah jeho prozkoumal a dle výsledku tohoto zkoumání buď povolil vytištění (což se dělo formulí imprimatur), anebo je zapověděl (formule: non admittitur)*“¹³. Předběžnou cenzurou se tedy rozumí zásah pověřené osoby do díla ještě před jeho vytištěním nebo veřejným uvedením (v případě divadelní hry, popř. hudební produkce). Dle zjištěných závad bylo vytištění povoleno za předpokladu, že budou provedeny změny nebo vynechána místa v označených závadných oblastech. Při uplatňování předběžné cenzury nelze tisknout nic, co nebylo povoleno. Po vynálezu knihtisku uplatňovala preventivní cenzuru zejména církev, která se tak snažila o potlačení kacířských učení. Po církvi převzal praxi preventivní cenzury stát. Pro dovoz knih, novin a časopisů ze zahraničí byla předběžná cenzura opatřena zvláštním ustanovením a to cenzurou tiskovin oproti cenzuře rukopisů, která byla prováděna u v tuzemsku tištěných knih a periodik.

Cenzura **následná** čili konfiskace je „*zabavení novin nebo jiných tiskovin nebo jejich částí pro mravně nebo politicky závadný obsah*“¹⁴. Vydavatel je zodpovědný za obsah tiskoviny a může být potrestán podle stávajícího práva. Stejně tak umělce (herce, hudebníky, malíře apod.) může stihnout trest za nedovolené vybočení z konceptu schváleného představení (textu), popř. u malířů za ztvárnění nedovoleného tématu.

Zvláštním druhem cenzury je tzv. **autocenzura**, pod čímž se rozumí vlastní dobrovolná sebekontrola autora díla, a to takovým způsobem, aby vyhověl zájmům vydavatele, producenta, úřadu nebo v případě totalitního státního zřízení politice státu. Pokud by autor vybočil z dané oficiální linie, nebylo by mu umožněno publikovat. V demokratických státech se často uplatňuje politická autocenzura a často také v době nějaké krize či vypjaté situace¹⁵. Autocenzura v tomto závisí hodně na vlastní morálce a

¹³ Ottův slovník naučný. Pátý díl. s. 292.

¹⁴ KLIMEŠ, Lumír. Slovník cizích slov. s. 387.

¹⁵ Např. neštěstí, vražda, havárie, bombové útoky, povodně – nebude se psát o tom, jak je déšť krásný a osvěžující apod.

sebekontroly autora, který se sám rozhoduje má zveřejnit a co už leží za hranicí zveřejnitelnosti (např. při haváriích a jiných neštěstích).

S cenzurou není možné zaměňovat odevzdávání povinných výtisků podle platného zákona¹⁶. Na odvod povinných výtisků nelze uplatnit cenzurní nařízení. Dříve se doba na odevzdání zákonem stanovených výtisků lišila podle periodicity vydávání, u deníků to bylo několik hodin před vydáním, u týdeníků, měsíčníků a dalších tiskovin s delší periodicitou to bylo i několik dnů. Někdy ovšem mělo dodání před vydáním stejný účinek jako cenzura, protože byly-li shledány závady a nedostatky, mohl být celý náklad tiskoviny zkonfiskován.

Cenzuru lze rozdělit do čtyř základních skupin:

1) *Cenzura morální* - uplatňuje se v případě, když nějaké materiály obsahují sporné etické problémy a otázky, které se vyskytují za určitou přijatelnou hranicí (např. porno).

2) *Cenzura vojenská (válečná)* - uplatňuje se při ochraně informací, které jsou důležité pro obranu země. Za války se také utajují informace, které mají strategický význam pro vlastní ochranu země.

3) *Cenzura politická* - stát zatajuje informace před svými občany. Utajování důvěrných, strategických a tajných informací, důležitých pro bezpečnost a zdraví občanů státu je v pořádku. Politická cenzura se uplatňuje převážně v nedemokratických zemích, kde je totalitní nebo diktátorská forma vlády. Nevylučuje to ovšem, že se politická cenzura neobjevuje i ve vyspělých demokraciích. V demokratických zemích by měly veřejné instituce zveřejňovat informace o své činnosti svým občanům, občas se tak ale neděje. Proto zde fungují nebo by měly fungovat jako čtvrtý stav novináři, nazývaní „hlídací psi demokracie“. Pod politickou cenzuru patří i cenzura tisková.

4) *Cenzura náboženská* - velký rozmach zaznamenala po vynálezu knihtisku. Náboženská cenzura se objevila nejdříve, ostatní výše uvedené

¹⁶ Počátky odevzdávání povinného výtisku v českých zemích se datuje do druhé poloviny 18. stol. Významným mezníkem bylo vydání císařského patentu č. 122/1852 ř. z., tiskový řád, který se vztahoval na periodické i neperiodické "tiskopisy" včetně výtvarných děl, vyrobené jakoukoli tiskařskou technikou nebo chemickými prostředky. Patent byl platný na celém území monarchie, s výjimkou Vojenské hranice. Více viz WALLIS, Ladislav Michael. *Vývoj institutu právo povinného výtisku (1)* [online].

formy se z ní vyvinuly. Byla zavedena proto, aby potlačovala kacířská učení nebo myšlenky, které měly ohrožovat „správnou“ víru. Je úzce spojena s cenzurou morální (nějaké učení a z toho plynoucí pohled na svět a chování). V současné době někteří duchovní činitelé (autority) provádějí cenzuru tím, že potlačují některá vědecká fakta¹⁷, nebo smyšlené práce¹⁸, které údajně ohrožují či znevažují víru, náboženské učení nebo církve samu jako instituci.

1.2.3 Stručné dějiny cenzury od počátku do roku 1918

Původ cenzury takové, jakou ji vnímáme dnes, můžeme hledat v církevním právu. Církevní cenzura byl trest, jehož účelem bylo polepšit viníka, narozdíl od jiných trestů, kde hlavním účelem byla odplata za spáchaný čin. Druhy církevních cenzur lze rozčlenit na *exkomunikaci* (církevní klatba), *interdikt* (zapovězení účasti na církevních obřadech a svátostech) a *suspenzi* (zákaz vykovávání práva spojeného s církevním obřadem). Původně bylo účelem církevní cenzury zamezit šíření knih, novin a letáků s kacířským nebo dobrým mravům odporujícím obsahem.

Dějiny cenzury se datují již od starověku. Zároveň společně s uplatňováním cenzury zde vždy byla přítomna i touha po svobodě projevu, která s cenzurou úzce souvisí a je s ní spojena jako stín.

Ve starověku byla cenzura pojmána jako legitimní nástroj pro regulaci morálního a politického života. Ve středověku byla cenzura vnímána jako veřejná služba, která se uskutečňovala v nejlepším zájmu občanů. Cenzura ve středověku byla také jedním z nástrojů obrany křesťanské víry a potlačování kacířských myšlenek. Čím více bylo napsaných a následně opisovaných knih (rukopisů), tím více se šířily a v důsledku toho se cenzura stávala přísnější a rigidnější a přísnější byly i tresty.

Problém nastal po vynálezu knihtisku¹⁹. Knih tisk pomohl jak katolické církvi k šíření jejích myšlenek, tak k šíření podle učení církve protestantské a

¹⁷ Spor o evoluční teorii versus Inteligentní design v USA.

¹⁸ Kauza církve versus román a film Dana Browna *Šifra mistra Leonarda*.

¹⁹ Vynález knihtisku je datován rokem 1450 a jako vynálezce je označován Johannes Gutenberg (cca 1398-1468) mohučský kovotepec a vynálezce.

kacířských idejí. Tištěné knihy se tak staly „arénou“ pro náboženské boje. V polovině 16. století byl římskokatolickou církví a Svatou inkvizicí vydán *Index Librorum Prohibitorum*, seznam knih zakázaných pro jejich kacířský nebo ideologicky nebezpečný obsah. Zakázané knihy (a občas i autoři) končili na hranici²⁰.

První seznam zakázaných knih nebyl pořízen v Římě, ale v Holandsku (1529), poté v Benátkách (1543) a v Paříži (1551). První římský index byl vydán na příkaz papeže Pavla IV. v roce 1559. Index prošel v průběhu staletí několika reedicemi a doplňováním od jednotlivých papežů. Poslední seznam byl vydán v roce 1948 a s konečnou platností byl Index zrušen v roce 1966.

Stejně důležité pro šíření informací jako vynález knihtisku bylo rozšíření pravidelné poštovní služby. Ta byla poprvé pevně zavedená v roce 1464 ve Francii a brzy se stala nejrozšířenějším prostředkem komunikace nejen mezi lidmi, ale i státy navzájem. Poštovní služba zároveň hrála klíčovou roli jako nástroj cenzury v mnoha zemích, obzvláště v době ozbrojeného konfliktu, nebo v zemích s totalitní nebo diktátorskou vládou, kde je dovoz literatury, časopisů a novin, filmů regulován dodnes.

16. století

Český knihtisk, který se od počátku vyvíjel celkem klidně, se v 16. století ocitá pod přísným dohledem. V českých zemích působila německá reformace, rostl vliv Jednoty bratrské a tisk byl hojně využíván pro šíření idejí. To bylo nebezpečné a nepříjemné jak pro panovníka (politická agitace), tak pro církve katolickou i utrakvistickou. Tomu se církve i panovník bránili dozorem nad tiskaři a cenzurou, která byla svěřena v roce 1524 konsistoři.

V 16. století se v českých zemích neexistovaly noviny v tom slova smyslu, jak je vnímáme dnes, ale byly to jakési letáky, které informovaly o

²⁰ Asi nejznámější pochodní je Galileo Galilei upálen 1633. K nejznámějším obětem soudu svaté inkvizice patří Johanka z Arku (1431) a Thomas More (1535).

politických, náboženských a válečných událostech. Tyto letáky byly pod dohledem cenzorů, kteří kontrolovali nezávadnost obsahu.

V roce 1526 byl českými stavy dosazen na trůn Ferdinand I. Habsburský. Ten v roce 1528 vydal dekret, kterým se zakazoval tisk a prodej kacířských knih. Další vyšel v roce 1541 a podle nařízení nesměly vycházet knihy bez uvedení tiskaře.

Cenzura tištěných knih se stala jednou ze zbraní rekatolizace a protireformace. Od roku 1543 nesměly být žádné knihy tištěny bez povolení církve. V roce 1547 vydal císař Ferdinand I. nařízení proti tiskařům a prodavačům hanlivých (tj. proticísařských) letáků a knih. Přistižení tiskaři a prodavači měli být nemilosrdně utopeni. Vydávání takových listin bylo celkem jednoduché kontrolovat, protože existovala jen jediná tiskárna, a to tiskárna Bartoloměje Netolického, který byl panovníkův přítel, ale i na tu byla uvalena přísná cenzura. Ačkoli byly tresty tvrdé, dařilo se tisknout a distribuovat i letáky s proticísařským obsahem.

Tiskaři nesměli tisknout nic bez předběžného povolení úřadů. Tiskařům byla uložena povinnost uvádět svá jména na všech publikovaných titulech. Neuposlechnutí bylo pokutováno částkou až 500 zlatých, v některých případech mohla být tiskárna uzavřena. V Praze byla ustavena cenzurní komise, která se zabývala především knihami s politickým obsahem. Publikace náboženského charakteru cenzurovaly katolická a utrakvistická konsistoř.

V roce 1556 přišel do Čech řeholní řád římskokatolické církve Tovaryšstvo Ježíšovo (jezuité), který se velmi aktivně zapojil do rekatolizace. Členové řádu také obsadili dlouhodobě osiřelé arcibiskupství (1561). Jezuité podporovali vzdělanost a zakládali školy, ale zároveň uplatňovali cenzuru na téměř veškerou česky psanou literaturu. Příkladem může být dílo Jana Ámose Komenského, z něhož mohlo být (po úpravách) vydáno jen několik učebnic.

Tiskaři pracovali v područí panovníka až do roku 1562, v tomto roce byla cenzura svěřena do rukou arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice²¹. Toho roku jmenoval tridentský koncil komisi, která měla sestavit seznam zakázaných knih a který měl být používán ve všech katolických zemích. Koncil rozhodl, že před vydáním knihy musí být dílo předloženo autorem v každé diecézi ve dvou kopiích. Cenzurní úřad si jednu kopii ponechal, aby mohl po vydání knihy ověřit, že byly doporučované změny provedeny. Předsedou komise byl ustaven právě pražský arcibiskup Antonín Brus. Byť byly cenzurní předpisy a opatření nastaveny přísně, nebylo přistupováno k přísnějším restrikcím (i když k uvěznění tiskaře či uzavření tiskárny docházelo). Umírněné tresty byly udělovány také z toho důvodu, že tisk, ať už povolených, tak kacířských (zakázaných) knih, pamfletů, letáků, lidových knížek a senzačních novin byl výnosný obchod, který zaručoval zisk. Žádný tiskař se zřejmě se cenzurním zásahům nevyhnul²².

V roce 1594 vydal císař Rudolf II. nařízení o tištění a vydávání traktátů a novin. Cenzurou byl pověřen Zbyněk Berka z Dubé²³. Podle tohoto nařízení měli právo tisknout noviny pouze čtyři pražští tiskaři, kteří se střídali po měsíci ve vydávání zpráv.

17. století

Obrat ve volnější cenzurní praxi nastal na počátku 17. století, kdy české země procházeli politickými změnami.

Kvůli zhoršeným podmínkám v zemi vydal císař Rudolf II. v roce 1608 nařízení o předkládání tiskovin nejen arcibiskupovi, ale nově i české dvorské kanceláři, která definitivně rozhodovala o nezávadnosti tisku. V době jeho vlády měli katolíci a jezuitský řád velmi silný hlas. Jezuité se stávali mocnějšími a vlivnějšími a zároveň přibývali stížnosti na jejich cenzurní zásahy. Proto od roku 1599 zavedli složitou cenzurní proceduru ve snaze zajistit objektivitu v hodnocení předkládaných knih.

²¹ Antonín Brus z Mohelnice (1518-1580), pražský arcibiskup v letech 1561-1580

²² Zásahům cenzury se možná vyhnuli majitelé skrovnějších a pokoutních dílen.

²³ Zbyněk Berka z Dubé (1551-1606), desátý pražský arcibiskup

V roce 1609 byla přijata česká konfese, která zrovnoprávňovala katolíky a nekatolíky. Katolíci předkládali spisy k cenzuře arcibiskupovi, nekatolíci defensorům²⁴ university.

Císař Matyáš II.²⁵ přikázal všechny spisy (tj. noviny, časopisy a příručky) předkládat na radnici, odkud byly spisy posílány přímo císaři, nebo místodržícím. Matyáš II. zavedl kromě cenzury církevní i přímý státní dohled.

Křehký smír mezi katolíky a protestanty skončil ve dvacátých letech 17. století. V letech 1618-19 se pokusili čeští protestantští stavové o povstání a prohlásili Čechy za svobodnou, volitelnou konfederaci. Habsburská vojska v čele s Ferdinandem II. porazili stavovské povstání 8. listopadu 1620 v bitvě na Bílé Hoře.

V pobělohorském období byla zavedena kontrola cenzurního úřadu, nastalo poněmčování a tvrdá rekatolizace. V roce 1621 jezuité převzali cenzuru všech knih, který byly vydávány v Čechách a zároveň i těch, které byly dováženy ze zahraničí. Současně se pod jejich přímý vliv dostala univerzitní tiskárna, kterou začali využívat i pro vlastní potřebu. Velké množství tiskáren bylo uzavřeno mimo velká města (na venkově). Jezuité kontrolovali vydávání všech knih²⁶, bylo vydáno několik ustanovení na potlačování nekatolické literatury. Např. v nařízení z 10. dubna 1628 stálo, že nekatolické knihy mají být buď spáleny, nebo odevzdány do knihoven. Četba nekatolických knih byla zakázána²⁷. Jezuité si cenzurní dohled nad psaním²⁸, tiskem a šířením knih drželi velmi dlouho.

18. století

V průběhu let, kdy nad vydáváním knih dohlížela církevní (jezuitská) cenzura, docházelo k častým konfliktům mezi náboženskými a světskými

²⁴ Defensor byl volený obránce zejména náboženské svobody nekatolických stavů českých v 16. a 17. stol. Viz. KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. s. 103.

²⁵ Císař Matyáš II. Habsburský (1557-1619), český král v letech 1611-1619.

²⁶ Od konce 16. století byly jezuitské cenzuře podřízeny i hebrejsky vydávané knihy, které tiskli pražští židé.

²⁷ Např. žádní členové jezuitského řádu nesměli číst zakázané (tj. nekatolické) knihy, výjimkou byli někteří misionáři a to proto, aby se seznámili s kacířským učením a mohli proti němu účinně vystupovat.

²⁸ O povolení k psaní díla museli žádat členové jezuitského řádu od roku 1648, kdy úřady schvalovali, zda mají k napsání díla předpoklady.

úřady ohledně cenzurní jurisdikce. V roce 1707 císař Josef I.²⁹ rozhodl, že cenzuru knih bude provádět stát, nikoli katolická církev. Tiskárny, které neměly oficiální povolení k činnosti, měly být uzavřeny. Tiskárny směly být provozovány pouze v univerzitních městech a ve městech, kde sídlily vyšší úřady. I přes zákaz pašovali do Čech zakázané knihy v němčině i češtině protestantští emigranti, kteří byli nuceni odejít po bitvě na Bílé Hoře. Obyvatelé Čech nesměli vlastnit kacířské (nekatolické) knihy. V té době vydal jezuita Antonín Koniáš³⁰ seznam zakázaných titulů nazvaný *Clavis haeresim claudens et aperiens* (Klíč kacířství otvírající a zavírající, 1729, druhé vydání 1749). Podle tohoto seznamu byly prohledávány i soukromé knihovny³¹ a nedovolené knihy byly konfiskovány.

Císařovna Marie Terezie³² v roce 1750 nařídila, aby byly katolické publikace předkládány nejen ke schválení církevním úřadům, ale i státu, tedy světské moci. V první polovině 50. let 18. stol. byly ve všech zemích rakouského mocnářství ustaveny cenzurní komise a ve Vídni se usídlila ústřední cenzurní komise. Ta časem převzala veškeré pravomoci, které se týkaly zákazu knižních titulů. Cenzurní komise v regionech směly konfiskovat knihy jen podle seznamu, který schválila a vydala právě ústřední cenzurní komise ve Vídni. O reorganizaci této cenzurní praxe se zasloužil osobní lékař Marie Terezie Gottfried van Swieten, který se v roce 1759 stal předsedou cenzurní komise. Ve stejném roce byla říšská cenzurní komise sloučena s dvorskou vědeckou komisí, která stanovila pevné zásady, podle nichž probíhalo hodnocení předkládaných knih. Církevní cenzory jmenoval na návrh Marie Terezie arcibiskup.³³

Centralistické zákroky Josefa II.³⁴, které se promítly i do státní správy zasáhly i do oblasti tisku. Josef II. vydal několik nařízení a tiskových zákonů, které se dotkly též cenzury. Dne 5. dubna 1781 bylo nařízeno, že cizí knihy se mohou přetiskovat jen z originálu. Výrazná změna přišla až s

²⁹ Císař Josef I. vládl v letech 1705-1711

³⁰ Antonín Koniáš (1691-1760) – český kazatel, misionář a náboženský spisovatel.

³¹ Tímto osudem byla stížena např. soukromá knihovna hraběte Františka Antonína Šporka, více k tomu viz: ČULÍK, Jan. *Historie cenzury v Čechách : část 2, Do osvícenství*. [online].

³² Císařovna Marie Terezie (1717-1780) – česká a uherská královna, vládla v letech 1740-1780

³³ Více viz. TAPIÉ, Victor-Lucien. *Marie Terezie a Evropa*.

³⁴ Císař Josef II. (1741-1790), vládl v letech 1765-1790, do roku 1780 se svojí matkou, císařovnou Marií Terezií

tiskovým zákonem který byl vydaný dne 11. dubna 1781. Další zákony z 11. a 13. července téhož roku upravovaly cenzuru vydávaných knih, tisků, hudebnin a rukopisů. Pro jednotné řízení cenzury v celé monarchii byla zřízena ve Vídni Hlavní knižní cenzurní komise³⁵, které podléhaly cenzurní komise³⁶ v jednotlivých zemích. V 60. letech 18. stol. při reorganizaci státní správy byly komise zrušeny a jejich činnost vykonávaly nadále zemské knižní revizní úřady³⁷. Tyto úřady byly podřízeny zemským správním úřadům, v Čechách zemskému guberniu, které je též finančně zajišťovaly.

V souvislosti s cenzurou a povolováním vydávat publikace, byly vytvořeny určité zásady: jednak bylo povoleno vydávat vzdělávací a vědecké práce, jejichž argumentace byla založena na faktech, dále bylo povoleno šíření protestantské literatury, ale pouze v oblastech, kde byla povolena obě náboženství, tedy v Uhrách a ve Slezsku. Kritika vládní moci byla povolena za předpokladu, že bude věcná a pravdivá a muselo být uvedeno jméno autora, jinak vyjít nemohla. Zákaz vydávání platil pro literaturu založenou na pověrách, zesměšňující náboženství bez věcné argumentace a literaturu šarlatánů a léčitelů. Zákaz platil také pro periodický tisk, pokud uveřejnil urážlivé neověřené texty.

Cenzuře podléhaly automaticky všechny knihy a tisky, který se týkaly cizích států a panovníků. Cizincům, kteří přijížděli do země, byla prohlížena zavazadla i kvůli tomu, jestli v nich nejsou převáženy zakázané nebo nebezpečné tiskoviny. Aby se zakázané knihy nešířily, sledovala policie pečlivě knihkupce a jejich obchody.

Josef II. také zrušil zásadu, podle které měly k zakázaným knihám přístup pouze vybraní jedinci. Zavedl právo na odvolání, když někdo nesouhlasil s verdiktem cenzora, mohl se odvolat k jinému cenzorovi nebo přímo k císaři. Zároveň byly přezkoumány a přehodnoceny seznamy zakázané literatury a mnoho titulů bylo ze zákazu uvolněno. Cenzura byla odejmuta z rukou duchovenstva a svěřena světské moci. Tyto liberální reformy Josefa II. vedly k mohutnému nárůstu počtu knih, které se psaly, vydávaly

³⁵ Německy Hauptbüchercensurkommission

³⁶ Německy Büchercensurkommission

³⁷ Německy Bücherrevisionamt

a dovážely do Čech. Také díky těmto reformám začali někteří autoři psát česky. V roce 1782 se začaly vydávat první česky psané noviny.

19. století

Po smrti Josefa II. v roce 1790 byly některé jeho liberální reformy zrušeny. Týkalo se to i oblasti tisku a vydávání knih. V roce 1792 nastoupil na český trůn císař František I.³⁸, který v roce 1795 vydal nový zákon o cenzuře, kterým zrušil mnoho josefínských liberálních reforem. Zrušeno bylo mj. právo na odvolán vůči cenzuře.

V 1. polovině 19. století se cenzurní opatření opět vyostřila. Politické zpravodajství v tisku bylo díky přísnějším zásahům a nařízením krátké a prorakouské. Otištěny mohly být jen zprávy prokazatelně převzaté z *Wiener Zeitung* nebo *Österreichische Beobachter*. V těchto novinách prováděl cenzurní dohled sám kancléř Metternich³⁹. Noviny tak měly zcela vládní charakter. Jinak politické zpravodajství téměř neexistovalo.

Císař František I. vydal v roce 1810 předpis, podle kterého se cenzuře předkládal materiál již v rukopise a poté znovu otisk celého čísla před vytištěním. Cenzorům se tímto nařízením koncentrovala do rukou velká moc. Cenzoři měli rozhodovat o tom, které publikace jsou vědecké a které jsou určeny široké veřejnosti. Vědecké práce měly být posuzovány mírně, tituly určené veřejnosti přísně. Byly povoleny knihy o vládě a státu, avšak kritika v nich obsažená musela být věcná a konstruktivní a nesměla se dotýkat konkrétních osob. Zakázány byly knihy o rakouském císaři a jeho rodině. Zákaz se vztahoval také na knihy šířící pověry, nepokojnost, tituly obsahující materialistickou a deistickou filozofii a pomlouvačné texty. Předkládané knihy byly rozděleny do čtyř kategorií:

³⁸ Císař František I. (1768-1835), vládl v letech 1792-1835, král český a uherský, císař rakouský a poslední císař římský

³⁹ Kancléř Klemens Wenzel Nepomuk Lothar kníže Metternich-Winneburg-Ochsenhausen, vévoda z Portelly (1773-1859) byl rakouský šlechtic, politik a diplomat. Metternich působil v letech 1806 – 1809 v Paříži, kde se seznámil s fungováním napoleonské propagandy. V roce 1809 byl jmenován ministrem. Přikročil k reorganizaci tisku, založil několik nových titulů, které měly velký vliv a vysokou žurnalistickou úroveň.

- 1) povolené knihy – směla se na ně tisknout reklama,
- 2) tolerované knihy – směly se rozšiřovat bez reklamy,
- 3) zakázané tituly přístupné zvláště vybranému okruhu čtenářů, známých císařovi
- 4) zakázaná literatura zaměřená proti státu a proti náboženství⁴⁰.

V červenci a srpnu 1819 se konala v Karlových Varech konference. Bylo přijato tzv. karlovarské usnesení, které zavádělo dohled nad univerzitami, přineslo zákaz všech studentských spolků a vydávání politických spisů a byla zavedena přísná cenzura. V Mohuči byla zřízena ústřední vyšetřovací komise. Zákony, které se staly oporou metternichovského absolutismu byly ještě zpřísněny v roce 1824 a platily až do roku 1848.

Změna nastala v roce 1848, když byl dne 15. března vydán císařský patent, který zrušil cenzuru a zavedl svobodu tisku. Do té doby byla v platnosti karlovarská usnesení, podle nichž se nesměly bez předběžné cenzury tisknout žádné tiskoviny pod 20 listů. Díky uvolnění tak mohlo vzniknout mnoho nových politických časopisů⁴¹. Noviny přestaly být závislé na vládě a nově vzniklé noviny a časopisy sledovaly jeden cíl a to proklamovat a hájit české zájmy na poli kulturním, hospodářském i politickém.

Po skončené revoluci se politická situace znovu vyhroutil. V Olomouci byla vydána a 7. března 1849 vyhlášena (současně s rozeznáním kroměřížského sněmu) oktrojovaná říšská ústava⁴². Byla to první skutečná celorakouská ústava, výrazně centralistická. Moc zákonodárná byla svěřena císaři, kterou vykonával společně s dvoukomorovým říšským sněmem. Moc výkonná měla být též v rukou císaře, říšská rada, kterou by císař jmenoval by měla pouze poradní funkci. Zároveň byl vydán nový tiskový a shromažďovací zákon. V oktrojové ústavě se v části B Základní práva, v § 5 píše *„Každý má právo slovem, písmem, tiskem aneb obrazným představením mínění své svobodně projevovati. Tisk nesmí se*

⁴⁰ ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách, Část 3, 19. století. *Britské listy* [online].

⁴¹ Např. Národní noviny, Pražský večerní list, Pražský posel, apod.

⁴² V pořadí již druhá, také označovaná jako Stadionova podle svého tvůrce. První ústava byla tzv. Pillersdorfova z roku 1848. Po Stadionově pak následovala ještě třetí ústava.

censuře podrobovati. Na zlé užívání tisku vydá se zákon odvětný (repressivus)".⁴³ Ústava ve skutečnosti účinnosti nenabyla a 31. prosince 1851 byla zrušena.

Již krátce po vydání ústavy, dne 13. března 1849, vydala vláda tiskový patent (č. 161/1849) který zhoršoval dosavadní předpisy o vydávání politických listů. Znovu bylo zavedeno odvádění povinných výtisků a byl zakázán pouliční prodej novin a časopisů. Do 4. května téhož roku museli vydavatelé politických listů složit poměrně vysoké kauce, které nový patent zavedl. Kauce byla částka, kterou měl složit vydavatel listu a která měla ručit za eventuální pokuty a mohla i zcela propadnout. Kauce činila cca 1000 - 3000 zlotých a její výše se určovala podle místa vycházení tiskoviny. Kauce byla jedním z cenzurních nástrojů kontroly tisku a výsledkem jejího zavedení byl zánik velké části politických novin. Znovu se objevily snahy o ekonomické a mocenské ovládnutí tisku.

Dne 9. září 1850 byla zavedena tzv. inzertní daň, která se zařadila mezi další nástroje cenzurního dohledu. Inzertní daň spočívala v odvodu peněz za reklamu státu a těmito povinnými odvody se zhoršovala ekonomickou situaci listu. Daň byla zrušena v roce 1874.

Dne 6. května 1851 byl zaveden systém (dvou) výstrah, což bylo ustanovení, které umožňovalo po dvou písemných výstrahách zastavení listu pouhou administrativní cestou. Uvedení do praxe znamenalo faktickou likvidaci nezávislého politického tisku. Pro politický tisk, který nechtěl být programově provládní to znamenalo zánik.

Dne 27. května 1852 vyšel císařský patent č. 122/1852 ř. z., tiskový řád, který se vztahoval jak na periodické, tak i neperiodické tiskoviny včetně výtvarných děl vyrobených jakoukoli tiskařskou technikou nebo chemickými prostředky a který umožňoval zabavovat úřední cestou jakékoli periodické i neperiodické tuzemské i cizí tiskoviny. Patent platil na celém území monarchie, s výjimkou Vojenské hranice. V roce 1857 byl zaveden novinový kolek.

⁴³ Ústava ze dne 4. března 1849 rakouské říše (Stadionova). [online].

Po těchto nařízeních vycházely v českých zemích pouze dva listy: vládní Pražské noviny a na Moravě Moravské noviny a šest listů německých. V době tzv. Bachova absolutismu⁴⁴ nezávislé české politické noviny nevycházely.

Dne 17. prosince 1862 byl vydán nový tiskový zákon, který vyšel jako zákon č. 6/1863 ř. z., o tisku, který přinesl odlehčení a předpoklady pro rozvoj tisku. Tisk byl vyjmut z pravomoci policejních úřadů a byl převeden do kompetence soudů. Byl zrušen systém dvojí výstrahy a udělování koncesí policejním ředitelstvím, ale byla zavedena suspenze⁴⁵. V platnosti zůstala povinnost skládat kauci a platit inzertní daň a novinářský kolek. Odpovědnost za obsah nenesl redaktor, ale list jako takový. O přečinech proti tiskovému zákonu rozhodovaly poroty. Zákon zrušil císařský patent č. 122/1852 ř. z. i se všemi prováděcími právními předpisy a určil, že věci tiskové budou upravovány výlučně tímto zákonem a zákonem trestním.

Naopak, úřad mohl zabavit závadný tisk a zakázat šíření. Cenzura politického tisku byla svěřena státním zastupitelstvím, která musela pročíst text předloženého listu co nejdříve, aby v případě „závady“ mohl být tisk pozastaven.

V roce 1868 byla zrušena suspenze, v roce 1869 zavedeny tiskové soudní poroty, v roce 1874 zrušena inzertní daň, v roce 1894 zrušena novinářská kauce a v roce 1899 novinový kolek, tedy některé nástroje cenzury, kterými se do té doby omezovala produkce tiskovin.

20. století (do roku 1918)

Na počátku 20. stol. byl český tisk rozdělen podle politických stran (Venkov – agrární strana, Národní listy – česká národní demokracie, Právo

⁴⁴ Bachův absolutismus se datuje mezi lety 1851-1859.

⁴⁵ Suspenze je dočasné pozbytí práva, v tomto případě práva tisknout.

lidu – sociální demokracie apod.).

Dne 28. července 1914 Rakousko-Uhersko vyhlásilo Srbsku válku. O tři dny dříve, 25. července, byla uzavřena říšská rada i zemské sněmy a vydána nařízení o státním vojenském dozoru na železnici a v některých průmyslových odvětvích. Vzápětí nato byla vládními nařízeními suspendována některá občanská práva, která byla zaručena prosincovou ústavou z roku 1867 (svoboda projevu, shromažďování, tisku, spolčování apod.). Večer byla vyhlášena mobilizace poloviny armádních sborů (osmi ze šestnácti). Byla nastolena přísná cenzura, některé trestné činy spadaly pod kuratelu vojenských soudů. Už v prvních dnech války bylo zastaveno na 46 titulů. Na noviny byla uvalena preventivní cenzura, kdy se tiskoviny musely předkládat nejdříve dvě, a potom tři hodiny před vydáním. Po počáteční suspensi občanských práv a zavedení tvrdé cenzurní praxe byly postupně policejně zastavovány mnohé listy a časopisy (Hlas lidu, Tělocvičný ruch, Plameny, České Slovo a další), docházelo i k zatýkání (představitelé antimilitaristického hnutí mezi národně socialistickou mládeží a anarchisty).

V roce 1914 byla přijata opatření, která denním listům nařizovala, že nesmějí mít žádná zvláštní válečná vydání. Deníky mohly mít pouze jedno zvláštní vydání za den a další zvláštní vydání mohla obsahovat jen zprávy, které byly dodány z tiskové kanceláře⁴⁶ jako nezávadné.

Cenzura sledovala nejen obsah tisku, ale i obrázky a grafickou úpravu. Noviny i časopisy měly velmi omezený zdroj informací a zároveň dostávaly upravené články, které redakce musely vydávat za své vlastní. Zpravodajství z ciziny přebírala Wolfova tisková kancelář⁴⁷, která ale měla zpravodajské informace ne zcela věrohodné. Noviny mohly vydávat pouze zprávy o jednotlivých dnech a týdnech války, drobné zprávy, fejetony, nedělní přílohy apod.

⁴⁶ C. k. Telegrafní a korespondenční kancelář (Telegraphen-Korrespondenz-Bureau - zkráceně "Korr.-Büro", česky Korbyro), ústřední tisková agentura země.

⁴⁷ Wolfova tisková kancelář byla založena 1849 v Německu.

Tisk byl loajální k habsburské monarchii až do roku 1917, poté se už objevují i protirakouské články a témata. Loajální k monarchii zůstávali nadále klerikálové a strana staročeská.

Dne 28. října 1918 byl v Praze před 10. hodinou ranní zveřejněn na tabuli redakce *Národní politika* na Václavském náměstí text nóty G. Andrássyho (z 27. října). Tato nota byla pochopena jako faktická kapitulace habsburské monarchie. Tato zpráva podnítila lidi k živelným demonstracím, které vedly k vyhlášení československé samostatnosti. Těsně předtím převzali zástupci předsednictva Národního výboru A. Švehla a F. Soukup Vojenský obilní ústav. Zatímco v ulicích lidé oslavovali samostatnost, zástupci Národního výboru přišli na místodržitelství, aby převzali moc v zemi. Do předsednictva Národního výboru byl přibrán první Slovák dr. V. Šrobár, který se tak stal pátým "mužem 28. října", ke kterým patřili A. Rašín, F. Soukup, J. Stříbrný a A. Švehla.

Rokem 1918 se začali psát dějiny samostatného Československa. O cenzuře v Československu od roku 1918 pojednává podrobněji kapitola 3.

1.3 Další pojmy - manipulace, propaganda, dezinformace, falešné informace

1.3.1 Manipulace

Manipulace je nástroj, který umožňuje ovlivňovat lidi, rozhodovat za ně a neumožnit jim vytvořit si vlastní názor. Výsledkem dobře provedené manipulace je ovlivnění druhé osoby tak, že ona sama je přesvědčena o tom, že je sama původcem nějakého jednání, určitého rozhodnutí nebo zhodnocení situace a to tak, že je to v souladu s manipulátorovým cílem.

Manipulaci lze označit jako synonymum lži, ale zároveň nikoli opakem pravdy. Je možné často mluvit pravdu a přitom zároveň účinně manipulovat. Záleží na tom, zda je obsah a forma výpovědi ve vzájemném souladu. Je-li forma pravdivá, ale obsah nikoli, jedná se o manipulaci. Tedy ke zjištění toho, zda s námi někdo manipuluje, nám nestačí zjistit, zda jsou jeho výpovědi pravdivé, ale je potřeba rozeznat

rovinu vysloveného (řečeného nebo napsaného) a sděleného (forma, způsob sdělení). Pokud jsou tyto dvě roviny v rozporu, jedná se o manipulaci.

Mediální manipulace můžeme rozdělit na několik typů:

Manipulace nesrozumitelností⁴⁸

Pro manipulaci nesrozumitelností je charakteristická nesrozumitelnost, nadměrné množství odborných výrazů a velmi komplikovaná stavba vět, přičemž smysl sdělení nám po prvním přečtení (nebo poslechu) zcela uniká. Pokud se s takovýmto textem či přednáškou setkáme, je dobré si položit otázku Proč je to tak nesrozumitelné? Na to existuje několik možností odpovědí:

- 1) Autor nemá o čem psát a nechce aby to někdo poznal, proto nadužívá odborných výrazů, aby zmátl čtenáře či posluchače.
- 2) Obsahem sdělení není nic nového, pouze známé věci a banality a autor vlastně pomocí složitých konstrukcí a cizích slov předkládá věci samozřejmé a obecně známé.
- 3) Autor má co říci, ale chce být zajímavější, takže nám sice sděluje něco nového a podstatného, zároveň nám sděluje i něco o sobě.
- 4) Autor má co říci, ale to, co nám sděluje je natolik složité, odborné a abstraktní, že nelze použít jiný slovník. To od čtenáře či posluchače požaduje vyšší nároky na vnímání a pochopení.

A jak tedy zjistíme, zda se jedná o jednoduchý text plný cizích slov nebo o složitý abstraktní text? V takovémto případě je nutné zjistit tzv. přístupnost textu., tj. zda jsou cizí slova v místech, kde by bylo možné použít běžných slov, zda věty nejsou tvořeny příliš krkolomně a nejsou tvořena dlouhá souvětí atd. Zda se jedná o manipulativní text, či složité odborné pojednání zjistíme tak, že si část nesrozumitelného, těžce čitelného textu „přeložíme“ do srozumitelného jazyka a pokud nám neříká nic nového, tak se jedná o manipulaci, kdy se nás autor snaží přesvědčit o své odbornosti, kvalifikovanosti a erudici a přitom nám nemá vůbec co říci nového či podstatného. Manipulace nesrozumitelností je jednou z nejlehčích forem manipulace, neboť je snadno a rychle rozpoznatelná.

⁴⁸ BINKA, Bohuslav. Ubráníme se? – pokus o stručnou typologii současné mediální komunikace, část 1. [online]

Manipulace emocemi a kontextem - obsahové a kontextuální manipulace⁴⁹

Manipulace nesrozumitelností je typ manipulace, která klame formou. Všechny ostatní typy jsou manipulace obsahové (emocionální manipulace, manipulace přesmykem), nebo strukturní (řazením příspěvků). Pro odhalení manipulace emocemi a kontextem je potřeba zvládnout jednu z metod obsahové analýzy a to tzv. analýzu středního dosahu. Tato analýza spočívá jednak v určení „aktérů“. Každý text, či příspěvek (rozhlasový, televizní, obrazový) jich obsahuje několik nosných a řadu vedlejších. Při obsahové analýze textu (či příspěvku) nejdříve určíme jednotlivé aktéry. Dalším krokem je pak ona analýza, kdy se k jednotlivým stranám (aktérům) vyhledají všechna emocionálně laděná slova, která daný subjekt nebo objekt charakterizují. Emocionálně laděná slova se dají rozdělit na absolutní a kontextuální. Absolutní nesou v sobě emocionální náboj vždy, bez ohledu na situaci použití, kontextuální pak emocionalitu získávají až použitím mezi jednotlivými slovy, a mohou mít náboj pozitivní i negativní.

Při analýze středního dosahu se text posuzuje z těchto hledisek:

- a) emocionalita textu (emocionální x neemocionální)
- b) fundamentalističnost textu (fundamentální x nefundamentální)
- c) sofistikovanosť⁵⁰ textu (sofistikovaný x nesofistikovaný)
- d) východiska textu (základní předpoklady, východiska, teze)
- e) logická konzistentnost textu (určuje se bezrozpornost mezi východisky a závěry – konzistence)
- f) analytičnost textu

V oblasti mediální komunikace a hromadných sdělovacích prostředků můžeme výrazu obsahová a kontextuální manipulace rozumět jako způsobu, místu zařazení, obrazovému doprovodu (foto, TV spot), výběru výrazových prostředků a hlavně výběru událostí, které média považují

⁴⁹ BINKA, Bohuslav. Ubráníme se? – pokus o stručnou typologii současné mediální komunikace, část 2-3. [online].

⁵⁰ Sofistika je záměrný způsob vyvozování klamných myšlenkových závěrů, nebo též verbální rozumování bez seriózního, věcného základu.

z hlediska svého působení za podstatné. Tzn. i když se zde objevuje hledisko maximální objektivity, nikdy nelze říci, že to, co vnímáme je skutečná realita. Média v podstatě určují výběrem událostí, co je podstatné a co by se mělo uveřejnit a tedy také to, o čem se začne mluvit a co začne hýbat společností.

Jak už bylo uvedeno výše, manipulovat v médiích je možné, i když odvysílané spoty, reportáže, či články v tisku jsou pravdivé. Forma může být srozumitelná, ale klame se obsahem nebo strukturou. V těchto případech se pak jedná o manipulace:

a) ignorováním

Média vypustí události, které jsou důležité (důležitost zde můžeme použít jako kvazisyonymum pro slovo seriózní, tedy pro to, co se dotýká všech občanů) a dochází tak i k nerovnováze.

b) řazením

Význam každého spotu či zprávy je dán řazením ve vysílání nebo umístěním v novinách. Významné události se zařazují v tisku většinou na první či druhou stranu, v TV nebo v rozhlase na počátek relace. Pokud jsou podstatné události zařazeny na konci relace nebo na zadní stránky novin, jedná se o manipulaci řazením, kdy významným událostem není přisouzen ten význam, který by měly mít.

c) výběrem komentátorů

Komentátoři, kteří se vyjadřují k určitým událostem jsou buď nezávislí odborníci na určitou problematiku, nebo kmenoví komentátoři listu či stanice. Kmenoví komentátoři nejsou sice objektivní, ale u nich se ví, „čí chleba jedí“ a v tomto případě se pak nejedná o manipulaci. O manipulaci se jedná, když jsou vybráni komentátoři jako nezávislé osoby, kteří ale skrytě zastávají určité stanovisko, které je blízké oné stanici nebo tiskovině.

d) zahlcením bezvýznamnosti

Spoty a články, které by měly být nejvýznamnější a které jsou umístěny na prvním místě či stránce jsou banální, bezvýznamné, nedůležité⁵¹.

⁵¹ Zprávy o úžasném houbařském úlovku, nebo o tom, co měl který politik k obědu na víkendovém setkání s kolegy atd.

Za manipulaci můžeme považovat i překroucené podávání pravdivých informací. Nově sestavené jednotlivé informace nedávají buď smysl vůbec nebo dávají smysl jiný, než dávala původní informace. Jedná se o změnu posloupnosti jednotlivých událostí, o zamlčení některých podstatných faktů, jejichž vynecháním se význam a smysl sdělení změní. Takovéto podávání překroucených informací může být ze strany vysílatele úmyslné i neúmyslné. Pokud se jedná o úmyslné překroucení pravdivých zpráv, cílem vysílatele je, aby se příjemci nedozvěděli skutečnou pravdu a tak zatají některá podstatná fakta. Neúmyslné předávání překroucených informací vzniká např. vytržením z kontextu, kdy cílem vysílatele není nic tajit či fabulovat. Ale tím, že zestruční nebo opomene doplnit důležité objasňující souvislosti a údaje, se z pravdivé informace stává překroucená zpráva.

Manipulaci prostřednictvím informací lze shrnout do následujících bodů:

- 1) argumentování nepravdivou informací (klamání)
- 2) zatajování pravdivých informací (zatajování pravdy)
- 3) upřednostňování méně důležitých informací a upozadování důležitých informací
- 4) používání takových výrazů, aby informace byla mnohovýznamná a nejasná
- 5) blokování a pozdržování informací (časové hledisko)
- 6) vymyšlení dějové osnovy informace přidáváním různých vedlejších, atraktivních souvislostí s cílem odvést pozornost od podstaty věci
- 7) „kouskování“ informací (informace jsou podávány neúplné, vynechávají se důležité části pro pochopení celku, informace jsou vytrhnuté z politického, společenského a etického kontextu).

1.3.2 Propaganda

„Oficiální propaganda je otevřeně prováděnou a akceptovanou legální činností“⁵².

Pojem propaganda pochází z latinského *propagare* (šířit). Poprvé byl pojem použit v souvislosti se založením kongregace pro rozšiřování víry

⁵² BITTMAN, L. Československo a mezinárodní dezinformace. In *Manipulátoři...* s. 5 a 7

(Congregatio de propaganda fide), s institucí, která měla šířit katolickou víru mezi nekatolíky a pohany. Kongregaci zřídil 22. června 1622 papež Řehoř XV. Odtud byl poté název přenesen na rozšiřování nějakého učení a myšlenek.

Propagandu lze definovat jako specifický způsob šíření a prezentace zpráv, jehož cílem je ovlivnit mínění a postoje lidí, spíše než nestranné předávání informací.

Původně měl pojem propaganda neutrální náboj. V současné době se konotace pojmu různí. V západních demokratických zemích má propaganda náboj silně negativní, jinde může mít neutrální nebo dokonce pozitivní. Současné negativní konotace získala propaganda až počátkem 20. století v souvislosti s probíhající světovou válkou, kdy se propagandou začalo označovat šíření klamavých, falešných a zločinných myšlenek.

Propaganda se používá v mnoha rozličných oblastech lidského konání - v politice, ekonomice, náboženství, kultuře a školství apod. Stejně rozmanité jako oblasti jsou i původci propagandy - stát a jeho orgány, společenská třída, politická strana, církev, profesní skupina apod.

Pro propagandu je charakteristické používání argumentů, které jsou založeny na emocích jednotlivce, pudech, kolektivní emotivnosti a citovosti, sugesci, kolektivní personifikaci, vůdcovském mýtu, symbolizaci apod., a zároveň neklade důraz na ověřování a faktickou argumentaci.

Propagandu od "normální" (běžné, obvyklé) komunikace odlišuje je jmeně propracovaná lživá cesta, kterou se propagandistické sdělení pokouší vytvářet názory. S rozmyslem postupně vyvolává silné emoce, které vytvářejí nelogické vztahy mezi představami.

Propaganda nepoužívá jednoznačné lži, ale při prezentování informací chybí některá podstatná fakta (většinou pro daný účinek nežádoucí, fakta, která tvrzení odporují). Cílem propagandy je na jednu stranu posílit

nějakou myšlenku neustálým opakováním téhož, a zároveň na stranu druhou vyloučit alternativní řešení nebo nápady.

Propaganda sdílí stejné techniky (klamání, zkreslování skutečnosti vynecháním podstatných informací) a metody (letáky, šíření prostředky masové komunikace jako jsou rozhlas, televize, tisk) přesvědčování jako reklama a Public Relations (PR). Rozdíl mezi reklamou, PR a propagandou je v „subjektu“ o kterém pojednává. Reklama a PR jsou zaměřeny spíše na komerční výrobky, image určité organizace, konkrétní osoby nebo obchodní značky⁵³. Předmětem propagandy jsou spíše politické či nacionální myšlenky⁵⁴. Stejně jako ovlivňování veřejnosti reklamou a PR se snaží apelovat na určité formy jednání lidí (doporučuje či nedoporučuje, je žádoucí či není žádoucí). Co ji naopak o reklamy a PR odlišuje je ochota propagandistů měnit myšlení lidí používáním klamání a argumentačních faulů⁵⁵.

Formy propagandy jsou stejné jako u reklamy a PR. Využívá k tomu masmédi (rozhlas, televizi, tisk), letáky, plakáty, výstavy apod. Společné s cenzurou má propaganda to, že ani jedna nechce, aby lidé měli možnost porovnávat své postoje a názory s jinými, tedy hlavně s opozičními. Cílem je vést lidi jen k přijetí jen té jedné, nejsprávnější myšlenky, postoje, nebo názoru, spíše než přesvědčování pomocí argumentů. V těchto případech se určitá fakta tají, aby lidé přijali předkládané argumenty a závěry, které z nich vyvozují, snadněji.

Propaganda patří společně s cenzurou mezi mocné zbraně války. Řadí se mezi tzv. psychologické zbraně. Cílem válečné propagandy je dehumanizovat a vyprovokovat nenávist vůči předpokládanému nepříteli⁵⁶ a změnit smýšlení vlastního obyvatelstva vůči němu. Válečná propaganda

⁵³ Např. obchodní značky (Adidas, Tesco, Ikea apod.). Jedná se o konkrétní výrobky nebo značku.

⁵⁴ U propagandy se jedná spíše o abstraktní pojmy, kdy se používají pojmy jako demokracie, víra, národ apod.

⁵⁵ Argumentační fauly, tzv. Ignoratio elenchi = logický klamný závěr při presentování argumentů, nepodstatný závěr- neměl to být závěr, který by logicky vyplýval z podstaty věci

⁵⁶ Nepřítel může být jak vnitřní, tak vnější. Za vnitřního nepřítele může být považována určitá skupina, např. v bývalém Československu tak byla označována inteligence, bohatí a soukromí podnikatelé, církve, apod. Za vnějšího nepřítele bývá označován domnělý agresor, který chce zemi napadnout a zničit, nebo podmanit si ji. Např. volání Německa o prostor v Evropě a po sebeurčení ve 30. letech vedlo jednak k další válce, jednak se agrese obrátila proti Židům, kteří měli být příčinou všech potíží (ekonomických, politických apod.)

potřebuje, aby domácí obyvatelstvo cítilo a emotivně vnímalo, že nepřítel udeří (nespravedlivě) a proto je třeba se bránit a připravit se na útok, a že rozhodnutí jít vůči domnělému nepříteli je opodstatněné.

Mezi prostředky, které propaganda používá při ovlivňování myšlení, postojů a názorů patří speciální, emotivně zabarvená slova jako např. buržoazní, klerikofašisté, nepřátelé státu, vykořisťovatelé apod. Snaží se také vyvarovat použití některých slov, např. krize, diktatura apod. (většinou se tato slova nahradí eufemismem, aby „zjemnila“ situaci), nebo se pokouší přesvědčit lidi, že nepřítel je připraven k věcem, které nikdy neudělal, nedělá ani neudělá⁵⁷.

Mezi mistry politické a válečné propagandy patřili za 1. světové války Angličané, kteří jsou považováni za tvůrce psychologické propagandy. Výraznou osobou v této oblasti je Lord Northcliffe⁵⁸, který vedl jako šéf propagandy v roce 1918 propagandu proti centrálním mocnostem. Propaganda, kterou vytvořil, byla úspěšná i díky metodice a principům, které se dodržovaly. Vždy se přísně dbalo na to, aby informace byly pravdivé, využívalo se s psychického stavu protivníka a neustálým opakováním týchž požadavků, ale jinak formulovaných, si vláda zjednávala příznivou atmosféru pro své působení. Předpokladem pro úspěšnou propagandu ale také byla a je vlastní pevná politická linie, která vyžaduje dokonalou znalost všech důležitých složek, jako je hospodářství, politické a vojenské poměry apod. v zemi, na kterou má propaganda působit.

Po 1. světové válce se stala propaganda jedním z účinných prostředků politického boje, a to jak v mezinárodním měřítku, tak uvnitř jednoho každého státu. V některých státech byly dokonce zřízeny zvláštní instituce⁵⁹, které propagandu prováděly.

⁵⁷ Před a za 2. světové války se neustále opakovalo, že Židé chtějí ovládnout svět.

⁵⁸ Alfred Lord Northcliffe, vlastním jménem Alfred Charles William Harmsworth, (1865-1922), byl britským novinářským magnátem, který výrazně změnil vydavatelskou činnost novin a časopisů na počátku 20. století a který ovládl podstatnou politickou sílu díky svým populárním deníkům. V roce 1917 se stal vikomtem. Jako významný člen vlády se připojil se k vojenské misi do USA. V roce 1918 přijal funkci ředitele propagandy proti centrálním mocnostem. Okamžitě nechal natisknout na 4 miliony letáků, které byly shozeny území nepřítele.

⁵⁹ V Rusku to byla např. Vojensko-politická akademie, což byla zvláštní vysoká škola propagandy. V Německu zase zvláštní ministerstvo lidové výchovy (Volksaufklärung) a propagandy, v jehož čele stál Joseph Goebbles. Ministerstvo mělo vliv na politiku, kulturu, státní oslavy a svátky, tisk, film, rozhlas, podřízeny mu byly říšský svaz německých novinářů, filmová komora a říšská rozhlasová společnost.

Propagandu lze klasifikovat podle zdroje a povahy sdělení jako na bílou, černou a šedou. *Bílá* (nebo také přímá či otevřená) propaganda přichází z otevřených, (dostupně) identifikovatelných zdrojů a je charakteristická „jemnými“ metodami persuáze (přesvědčování). Jedná se o standardní PR techniky a jednostrannou prezentaci argumentů. *Černá* (nebo také nepřímá či skrytá) propaganda pochází z jednoho zdroje, který ovšem není znám. Zatajování zdroje je nejčastější „maska“ skutečného původu propagandy. Může také pocházet z nepřátelské země nebo organizace, která má negativní veřejné konotace (veřejnosti je přijímána negativně, nebo jako kontroverzní). *Šedá* propaganda je charakteristická tím, že je bez identifikovatelného zdroje nebo autora (je zřejmé, že je to propaganda, něčí „PR“, ale není jasné od koho pochází).

Techniky propagandy

Propaganda používá techniky, které vycházejí z psychologie, sociologie, lingvistiky, rétoriky apod. Ve 30. letech byl v USA založen Institut of Propaganda Analysis (IPA)⁶⁰, který zavedl sedm základních technik propagandy (viz níže), které se dělí na *běžné* a *logické klamy* (*vyvozování klamných závěrů*)⁶¹. Při analýzu sdělení je nejdříve nutné rozeznat, že sdělení je zavádějící a teprve potom je možné zkoumat metody a strategie propagandy. Nejdříve je tedy nutné určit CO kdo řekl, a pak JAK to řekl.

Propaganda používá cílenou manipulaci a je pro ni charakteristické ovlivňování skrz symboly a základní lidské emoce (láska, strach, radost, smutek, štěstí apod.). Jejím cílem není objektivní argumentace a fakta, ale přizpůsobování argumentů a faktů svému cíli a potřebě. Propaganda také hojně využívá nejednoznačnosti jazyka⁶², vyvolávání nejistoty a „pokřívání“ pravidel logiky.

⁶⁰ Institut o Propaganda Analysis (IPA) byl založen v roce 1937 v USA. U jeho zrodu stály Kirthley Mather, Edward A. Filene a Clyde R. Miller. Důvodem pro založení IPA byla klesající schopnost veřejnosti kritického myšlení, a institut si dal za úkol osvětlit americké veřejnosti, jak rozpoznat povahu široce rozšířené politické propagandy. IPA zanikl v roce 1942.

⁶¹ Toto je jen jedno z možných dělení, v jiné literatuře a jiných pramenech se může klasifikovat jiným způsobem

⁶² Čeština je ve vytváření dvojsmyslů a nejednoznačností ohebná a tvárná.

V současné době, kdy téměř všechny vyspělé společnosti zažívají informační boom a nárůst informací je takový, že není v silách jednoho každého člověka zhodnotit kriticky jednotlivé zdroje, je stále těžší a těžší vybrat z nich ty podstatné a pravdivé a zbytek „odfiltrovat“. Propagandě a manipulace také nahrává skutečnost, že život se neustále zrychluje a je kladen důraz na zkracování a zrychlování téměř všeho, včetně informování. Tím dochází k fragmentaci a zkratkovitému sdělení u kterého často chybí kontext a tím se smysl sdělení často mění a posunuje.

Následujících sedm hlavních technik propagandy bylo vytvořeno americkým Institute of Propaganda Analysis (IPA), který vznikl aby naučil Američany rozpoznávat charakter, techniky a účinky propagandy.

„Vytváření negativního obrazu“ (*name-calling*⁶³)

Tato technika spojuje určitou osobu, myšlenku nebo instituci s negativním symbolem a ukazuje ji ve špatném světle. Propagandisté, kteří s touto technikou pracují se snaží o to, aby příjemci sdělení odvrhli onu osobu, myšlenku, nebo instituci na základě negativního hodnocení místo toho, aby se rozhodovali na základě dostupných důkazů, reálných argumentů a faktů. Sem se dají zařadit i předsudky a ustálené formy vnímání určitého národa, etnika, náboženské skupiny⁶⁴. Patří sem např. hanlivá označení jako fašista, komouš, prase, flákač, buržoust, terorista apod., kdy slova mají negativní konotace už sami o sobě. Jemnější formy zahrnují používání slov nebo frází, která právě obsahují negativní náboj už sama o sobě. Např. když se o někom, kdo dobře učí říká že je šprt (hanlivé označení) nebo že je sečtělý a vzdělaný (pozitivní náboj). Obě strany označují to samé, ale má to rozdílné konotace.

Pokud se s touto technikou setkáme a identifikujeme ji (očividně hanlivý článek vůči někomu nebo něčemu), je dobré položit si některé z následujících otázek:

- Co ono označení (negativní) znamená samo o sobě?

⁶³ Kvůli potížím při překladu jsou v závorkách uváděny anglické termíny. České ekvivalenty se nepodařilo zjistit.

⁶⁴ Islámští teroristé, hloupé blondýny, ženská za volantem, černé huby apod.

- Má myšlenka v otázce legitimní spojení se skutečným významem toho označení?
- Je myšlenka mnou odmítnuta jenom proto, že nese jméno (označení), které nemám rád?
- Odmyslím-li si dané označení, jaká je podstata myšlenky jako takové?

„Třpytivá slova“ (*glittering-generalities*)

Technika “třpytivých slov” využívá emotivně laděných slov, sloganů a jednoduchých frází, které znějí dobře, ale nenesou téměř žádnou informaci. K těmto slovům patří např. bůh, víra, bohatství, právo, demokracie, svoboda, mateřství, vlastenectví, zdraví, láska apod. Pro každého tato slova znamenají něco jiného. Tato technika nás nutí přijmout nějaký názor, myšlenku bez toho, abychom nad tím hlouběji racionálně přemýšleli a ověřili si fakta, ale akceptovali je víceméně na základě emocí, které v nás vyvolávají. Pokud se o těchto slovech mluví a poukazuje se na ně, představí si jeden každý pod tím to své, svoji představu. Mluví-li někdo např. o demokracii (svobodě), každý si představí pod tímto pojmem demokracii (svobodu) tak, jak ji zná na základě své výchovy, vzdělání, rodinných vlivů, víry apod. První reakce bývá přijetí předkládaného tvrzení ve vlastním vnitřním slova smyslu bez toho, abychom přemýšleli, co znamená pro ostatní, ale pouze do doby, dokud nejsme konfrontováni s odlišným názorem na daný pojem - věc. Apel s pomocí takto emotivně zabarvených slov nás činí méně podezřívými a méně ostražitými vůči manipulaci, když nám někdo říká že „máme bránit demokracii (svobodu)” apod. Apel na to, co je nám drahé a co je vnímáno jako dobré a žádoucí.

K této technice patří také politické slogany: „Volba pro nás, volba pro nízké daně“, „Zlepšíme životní prostředí“ apod. Slogany říkají hezké věci, ale už neříkají, jak a čím toho dosáhnou, nebo jaké to bude mít ve finále důsledky (např. se opravdu sníží daně, ale bude se platit jinde více apod.)

Pokud se s touto technikou setkáme a identifikujeme ji (článek apelující na naše cítění), je dobré položit si některé z následujících otázek:

- Co ono slovo opravdu znamená? (co je demokracie, co je svoboda a jak ji vnímám já?)
- Má myšlenka v otázce skutečnou spojitost s reálným významem slova?
- Je idea, která nekoresponduje s mým vědomím a svědomím mnou přijata (mě „prodána“) jen na základě toho, že byla takto označena?
- Když vynechám „moc“ daného slova, co je jádrem myšlenky samotné?

„Přenos“ (*transfer*)

Transfer je technika, kterou propagandisté přenášejí autoritu, uznání a prestiž někoho, koho respektujeme a vážíme si ho na něco, nebo někoho, co propagandisté chtějí, abychom akceptovali. Např. vážíme-li si prezidenta nebo jiného známého činitele a propagandistům se podaří je přimět, aby schválili kampaň ve prospěch nějakého programu, tak tímto přenáší jeho autoritu, uznání a prestiž na tento program. Tak akceptujeme něco, co bychom v jiném případě odmítli.

Při technice transferu jsou pravidelně používány symboly. Kříž reprezentuje katolickou církev, vlajka národ, obrázky v Americe s Unce Samem souhlas veřejného mínění apod. Tyto symboly působí již sami o sobě na emoce. Při použití těchto symbolů je vyburčován celý komplex emocí, které máme v sobě a které tyto symboly vyvolávají. Jádrem této techniky je, že nějaká myšlenka, nebo program nemůže být přijat, nebo odmítnut jednoduše proto, že je spojený s určitými symboly jako medicína, demokracie, víra apod.

Transfer se používá jak pro vyjádření souhlasu, tak nesouhlasu s nějakou myšlenkou (tezí). Využívají jej všechny strany politického spektra, od levice po pravici. Podobně mohou propagandisté přenášet pověst vědy, medicíny, výzkumu apod.⁶⁵. Stejně tak mohou být využiti odborníci v určité oblasti (vědci, lékaři, historici, apod.). Tato technika může mít velmi negativní důsledky. Např. nacistická propaganda racionalizovala rasovou politiku apelem jak na náboženství, tak na vědu.

⁶⁵ Výzkum organizace YX říká, že...

Při konfrontaci s technikou transferu (přenosu) je vhodné položit si následující otázky:

- Co říkají nabízená slova v jednoduchých a konkrétních pojmech?
- Jaký je význam toho, co mi propagandista říká a usilujíc o transfer něčí autority, sankcí a prestiže?
- Je zde skutečné spojení mezi tím, co říká propagandista a onou váženou osobou, věcí nebo institucí?
- Když se vypustí propagandistův „trik“, co je skutečným jádrem jeho nabídky, která stojí sama o sobě?

„Potvrzení“ (*Testimonial*)

Testimonial znamená atest, osvědčení jakosti nebo potvrzení. Je to technika, která se odvolává na něco, co říkají známí nebo uznávaní lidé⁶⁶. Tato technika může prosazovat jak negativní, tak ale i pozitivní věci. Technika pracuje s kvalifikovanými zdroji a může být používána s vyváženou argumentací (celebrita říká, že je špatné kouřit apod., což je vědecky dokázáno), ale častěji se používá nepoctivou a zavádějící cestou. Nejběžnější zneužití „potvrzení“ zahrnuje citování jednotlivců, kteří nejsou oprávněni dělat kvalifikované závěry o konkrétně daných tématech. Patří sem např. podpora politiků od známých lidí, kteří ve své branži něco znamenají (zpěváci, herci), což ale neznamena, že budou úspěšní, nebo že se vyznají v politice. Zde jde spíše o osobní rovinu.

Tato technika se dá jednoduše rozeznat v případě, že je určitá věc, člověk, nebo myšlenka prosazována osobou (autoritou), kterou nerespektujeme nebo k ní máme více méně neutrální vztah. Ale jakmile stejnou věc, člověka, nebo myšlenku začne prosazovat osoba, kterou obdivujeme, tak k té myšlence budeme pravděpodobně méně kritičtí, než v případě neutrálního vztahu.

Když se s touto technikou setkáme a rozpoznáme ji, je dobré si položit následující otázky:

- Na koho, nebo na co se propagandista odvolává? (na čí prestiž?)

⁶⁶ Určitá celebrita říká, co je dobré, vhodné..., ministr říká..., pan doktor říká... apod.

- Jak máme tuto osobu, organizaci vnímat? Jako experta a důvěryhodný zdroj informací o dané věci? Je jím skutečně?
- Jaká je jádro myšlenky ve své podstatě, bez „potvrzení“ uvedené osoby?

„Z lidu“ (*Plain Folks*)

Při použití této techniky se mluvčí pokouší přesvědčit své publikum, že on a jeho myšlenky (ideje) pocházejí „z lidu“, tj. že je jedním z nich. Tato technika je používána velmi často inzerenty a politiky. Např. prezidenti, ačkoli v mnoha případech bohatí lidé, se prezentují jako obyčejní občané tím, že dělají stejné věci jako oni (jedí v McDonaldu, jsou foceni na rybách, při vyjíždě na koni, na procházce či nákupech).

Při setkání s touto technikou je dobré si položit následující otázky:

- Jaká je hodnota samotné myšlenky, když se odmyslí jeho, nebo její osoba?
- Co se ona, nebo ona pokoušejí skrýt přístupem „Plain folks“?
- Jaká jsou fakta?

„Selekce informací“ (*Card stacking*)

Technika „card stacking“ je založena na tom, že vybírá pouze ta fakta a informace, které jsou příznivé vůči požadovanému závěru, a záměrně opomíjí nepříznivá fakta. Může být používána zároveň s technikou potvrzení (testimonial), kdy se k problému vyjádří jedna strana, ale už ne strana druhá. Tato technika používá polopravdy, otevřené lži, vynechává podstatné informace a informace pokřivuje. Obranou před touto technikou je získání co největšího množství informací k danému tématu. Je velmi obtížné ji rozeznat, protože publikum dostává veškeré informace, aby si mohlo utvořit informovaný závěr. Ale publikum se samo musí rozhodnout, co chybí.

Když se s touto technikou setkáme, je dobré si položit následující otázky:

- Jsou fakta pokřivená, nebo vynechaná?
- Jaké další argumenty existují pro podporu daného tvrzení?

„Každý to dělá...“ (Bandwagon)

Technika „bandwagon“ je založená na tvrzení, že „každý to dělá... ; každý to podporuje... ; každý se na to dívá... „ a tak bys měl taky. Tuto techniku často používají organizace, které „rekrutují“ nové členy⁶⁷, nebo které se podílejí na určité aktivitě. Tato technika využívá psychologii „stádnosti“ (davů), kdy lidé jsou raději členy majority, než aby z davu „vyčnívali“.

Když se s touto technikou setkáme, je dobré si položit následující otázky:

- Jaké je jádro programu?
- Jaké jsou argumenty pro a proti programu?
- Mohu tento program podporovat?
- Slouží nebo podlamuje program mé individuální a kolektivní zájmy?

Některé další užívané techniky

Používání eufemismů

V určitých situacích (většinou nepříjemných) se propagandisté snaží upokojit příjemce tím, že nepříjemnou realitu „naservírují“ v přijatelné podobě. Tato metoda využívá jemných, nedráždivých slov, neboli eufemismů. Eufemismů se často používá v době válečných konfliktů, kdy se obě strany snaží nevyvolávat u vlastního obyvatelstva paniku (u obyvatelstva na opačné straně barikády je v některých případech žádoucí onu paniku vyvolat)⁶⁸.

Strach

Apel strachem používají mluvčí tehdy, když varují před nějakou katastrofou, která může nastat, jestliže nebudou jednat určitým způsobem. Tato technika se zaměřuje na hluboko zakořeněné a nevědomé strachy příjemců. Zároveň ale s tím, že jsou věci vykreslovány v nejhorší podobě, mluvčí nabízejí určité řešení. Např. leták pojišťovací agentury ukazuje obrázky domů zničených povodní, ohněm, apod. (apel strachem),

⁶⁷ Např. armáda, nebo nábor do TV pořadu apod.

⁶⁸ Např. vláda USA ve 40. letech změnila název War Department na Department of Defense (ministerstvo válka versus ministerstvo obrana), civilní oběti jsou označovány jako vedlejší ztráty - např. informování v médiích - padlo už 100 spojeneckých vojáků, ale civilisté se tak přesně nepočítají, termín „ boj za svobodu“ se používá pro účelové napadání nepřítele – např. nacisté mluvili o boji za sebeurčení a prostor - vyhánění a násilné stěhování a likvidace obyvatel zabraných území.

ale následují podrobnější informace o možnosti pojištění domácnosti (redukce strachu).

Od konce druhé světové války provádějí odborníci na komunikace a sociální psychologové empirické studie, aby se dozvěděli více o účinnosti apelu strachem. Např. bylo zjištěno, že apel je méně účinný, jestliže příjemce se cítí bezmocný vůči tomu, jak situaci změnit. Naopak apel strachu je účinný, jestliže obsahuje určitá doporučení, která mohou snížit hrozbu.

V souhrnu existují čtyři kroky k úspěšnému apelu strachem⁶⁹:

- 1) hrozba
- 2) určité doporučení, jak se má publikum chovat
- 3) vnímavost publika vůči „hrozbě“
- 4) vnímavost publika, které je schopné změnit své chování podle daného doporučení

Když apel strachem neobsahuje všechny čtyři elementy, je pravděpodobné, že bude neúspěšný.

Výběr pouze ze dvou možností

Tato technika spočívá v tom, že mluvčí nabízí příjemcům pouze výběr ze dvou možností, tedy buď a nebo, s námi nebo proti nám. Příjemce je postaven před volbu ze dvou daných možností, ale za jiných okolností by si příjemce mohl vybrat ze širšího spektra možností.

1.3.3 Dezinformace

Dezinformace je úmyslně zkreslená informace, kterou pachatel tajně vsune do informační soustavy oponenta s cílem oklamat ho a ovlivnit jeho politické, hospodářské či vojenské akce⁷⁰. Dezinformace jsou v podstatě dvojího typu: tzv. černá propaganda a strategický klam (vojenské dezinformace).

Černá propaganda na rozdíl od oficiální propagandy má za úkol zatajit skutečného pachatele. Převážnou část tvoří propagandistické

⁶⁹ Volně přeloženo ze stránek www.propagandacritic.com

⁷⁰ BITTMAN, Ladislav. Československo a mezinárodní dezinformace. In *Manipulátoři...* s. 1

dezinformace, které mají za úkol oklamat a ovlivnit veřejné mínění, bez toho aby byl znám původce informace.

Strategický klam je vojenskou záležitostí, jsou jím označovány vojenské dezinformace, které mají oklamat a ovlivnit protivníkovu vládní elitu, ať již politickou, hospodářskou či vojenskou.

Klamání protivníka je staré jako lidstvo samo, ale co je dnes na dezinformacích nového a nebezpečnějšího je schopnost a možnost využití moderních masových sdělovacích prostředků, které umožňují pachateli komunikovat s velmi početným publikem. Dezinformátor předpokládá, že oběť udělá na základě podvržené informace závěry, které on zamýšlel. Důležitým faktorem dezinformace je, že musí mít *určité racionální jádro, procento ověřitelných faktů či reálnou kostru, na kterou je dezinformační poselství navěšené*.⁷¹, tzn. že určité množství informací musí být ověřitelné a reálné.

V současném úzu se používá pojem dezinformace i pro falešné a klamavé informace.

1.3.4 Falešné informace

Falešné informace nejsou úmyslně zkreslené informace jak je tomu u dezinformace, ale jedná se o výsledek omylu, předsudků, neznalosti či obyčejné hlouposti. Za falešné informace lze pokládat nepřesné či zkomolené údaje a interpretace, které se objevují např. v masmédiích. Zde se můžeme obloukem vrátit k manipulaci a k podávání překroucených pravdivých zpráv.

Cenzura a manipulace jsou účinnými nástroji propagandy, která předkládá veřejnosti dezinformace a překroucené informace. Není možné, aby tyto jednotlivé formy ovlivňování a „informování“ existovaly samostatně v čisté formě, jsou vzájemně propojené a hranice mezi jednotlivými „druhy“ splývá a není jasně rozlišitelná.

⁷¹ BITTMAN, Ladislav. Československo a mezinárodní dezinformace. In *Manipulátoři...* s. 25.

1.4 Svoboda projevu versus svobodný přístup k informacím

Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím jsou termíny, které se mohou snadno zaměnit. Mezi nimi ale existují poměrně velké rozdíly.

Svoboda projevu

Svoboda projevu patří mezi základní a nezcizitelná lidská práva. Jako taková byla svoboda projevu zakotvena poprvé v čl. 19 Všeobecné deklarace lidských práv a svobod z roku 1948 (více viz. kap. 2).

Svoboda projevu je zde přítomna už od starověku a je velmi úzce spjata s cenzurou. Pod pojem svoboda projevu lze zahrnout svobodu tisku, svobodu slova (v některých právních systémech stojí svoboda projevu a svoboda slova vedle sebe, na stejné úrovni) a zahrnuje projevy jak verbální (tisk, přednášky apod.), tak neverbální (symbolická gesta, mimika apod.). Svoboda projevu není neomezená, končí tam, kde začíná svoboda druhého.

V českém právním řádu je svoboda projevu zaručena čl. 17, odst. 1) až 4) Listiny základních práv a svobod. Ta zaručuje, že lidé mají právo vyjadřovat své názory „slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem“⁷² (více viz kap. 2). Podle práva může být svoboda projevu omezena v pěti oblastech: veřejná bezpečnost, veřejná morálka, veřejné zdraví, ochrana a obrana státu a svoboda druhých⁷³.

V souvislosti se svobodou projevu stojí za zmínku patrně nejznámější a dodnes připomínané dílo Johna Milтона *Aeropagetika*. V roce 1643 prošel anglickým Parlamentem tzv. *Licencing Act*⁷⁴, nařízení, kterým Parlament omezoval svobodu projevu a snažil se o kontrolu nad tištěnou produkcí. Spisovatel John Milton pronesl v roce 1644 v Parlamentu na obranu svobody projevu řeč a jeho dílo *Aeropagitika, aneb řeč na obranu svobody projevu* se poté stala nejvíce citovaný zdroj argumentů pro obhajobu svobody slova (projevu) a zůstává jím víceméně dodnes.

⁷² Listina základních práv a svobod [online]

⁷³ BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu a její meze v právu České republiky*.

⁷⁴ *Licencing Act* a tím i oficiální cenzura, byla v Anglii zrušena v roce 1694.

Svobodný přístup k informacím

Svobodný přístup k informacím je narozdíl od svobody projevu až záležitostí novověku. Za počátek lze považovat rok 1766⁷⁵, kdy byl ve Švédsku vydán zákon, který zaručoval přístup k vládním dokumentům. Ve Švédsku je znám jako *Offentlighetsprincipen* a byla to první moderní právní norma tohoto typu. Další pak následovala až v roce 1966, kdy byl 4. července v USA vydán *Freedom of Information Act*. Podobné právní normy pak byly přijímány i v dalších zemích.

V českém právním řádu je svobodný přístup k informacím, tedy právo občanů na informace o činnosti státních orgánů a orgánů místní a územní samosprávy zakotveno v čl. 17, odst. 5) Listiny základních práv a svobod, který odkazuje na to, že podmínky a provedení přístupu k těmto informacím stanoví zákon⁷⁶. Obecně lze říci, že občané mají právo na informace o činnosti státních a „veřejnoprávních“ institucí, které jsou financovány z veřejných daní (více viz. kap. 4).

Svoboda slova a právo na informace patří mezi základní lidská práva, která jsou zakotvena v mnoha mezinárodních smlouvách. Právo na informace se může uplatňovat díky tomu, že existuje svoboda slova (projevu). Tyto dvě veličiny spolu úzce souvisí. Co by zbylo ze svobody slova, kdyby informace byly zatajované, překrucované nebo přímo falšované. A naopak jaké by bylo právo na informace, kdyby byly informace cenzurované, tedy kdyby neexistovala svoboda slova. Uplatňování svobody slova a práva na informace by nebylo možné splnit bez existence masmédií, ať už je to tisk, rozhlas, televize, či nová, rychle se rozšiřující masmédiá, jako je např. Internet. Z toho také vyplývá, že mezinárodně rozšířené a mezinárodními úmluvami zaručené právo na informace by nebylo možné uplatňovat bez nezávislých, na demokratických principech fungujících a pluralitních médiích.

⁷⁵ *Freedom of information legislation* [online]

⁷⁶ V ČR to jsou zákony č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím a zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí

1.5 Informace a média

Mediální komunikace nejvíce závisí na tradici dané společnosti, na kultuře společenského života a stavu demokracie, stejně tak i na etických a morálních hodnotách lidí v médiích pracujících.

Hlavním produktem všech hromadných sdělovacích prostředků jsou informace.

Jak už bylo uvedeno výše, nelze ani tady informace přesně definovat, ale lze vycházet z jádra, že mediální obsah jako informace vychází z teorie informace, tedy z modelu přenosu sdělení od vysílatele k příjemci skrze určitý (fyzický) kanál. Navíc se zde ale hodnotí i obsah jednotlivých sdělení.

Při analýze mediálního obsahu se sleduje míra informativnosti, čitelnosti, rozmanitosti a informačního toku.

Informační hodnota (informativnost) textu

Měřítky informační hodnoty (ve smyslu redukce neurčitosti) jsou:

- a) hustota – proporce všech relevantních údajů v dané zprávě
- b) šíře – počet různých údajů jako podíl všech možných
- c) hloubka – počet faktů a popsanych motivů, které pomáhaly vysvětlit základní podstatu.

Čitelnost textu

Zpráva je čitelnější, obsahuje-li více redundance (tedy opak informační hustoty). Teorie říká, že informačně bohatý text je plný faktických informací, ale zároveň je pro čtenáře relativně náročný. Tato hustota má také vztah k otevřenosti a uzavřenosti, kdy informačně bohaté texty jsou obecně uzavřené, nenechávají mnoho prostoru pro interpretaci. Tedy čím méně je v textu informací, tím je obecně snazší jej číst a chápat, protože text s mnoha redundantními slovy klade méně překážek.

Rozmanitost (diverzifikace) textu

Rozmanitost je stupeň pozornosti (dělení), kterou média věnují názorům různých politických stran nebo kandidátů, rozdílným názorům, hlasům a

postojům, které zaujímají různí jedinci ve společnosti. Více rozdílnosti je tam, kde najdeme více kategorií (širší názorový okruh) a méně tam, kde je pozornost kategoriím věnována nerovnoměrně (jeden názor dominuje).

Informační tok textu

Síla informačního toku je měřena na základě normálního toku řeči (určitý počet slov za minutu), na který jsou převedeny mediální formy jako na slovní jednotku. Podle této jednotky se pak (velmi hrubě) měří informační síla mezi různými formami mediálních sdělení (např. hudba nebo samotný obraz bez komentáře může nahradit stránku textu a sdělená informace bude relativně stejná).

Hodnotit informační obsah produktů masmédií lze z mnoha úhlů pohledu a podle mnoha kritérií. Níže uvedené příklady se týkají *principů kvality mediálních obsahů*, které by měly být dodržovány v demokratických pluralitních zemích.

Svoboda a nezávislost

Mediální obsahy v demokratických státech by měl odrážet nebo vyjadřovat ducha svobodného projevu. Svobodný projev a nezávislost se projevují určitou rezistencí

vůči komerčnímu, politickému nebo společenskému tlaku. Svoboda projevu a nezávislost se v médiích projevují vyjadřováním vlastních názorů (komentátorů, kteří buď vyjadřují stanovisko listu nebo stanice, nebo vlastní názor), ochotou vyhledávat a referovat o konfliktních a kontroverzních tématech, sledováním „aktivní politiky“ ve vztahu ke zdrojům (tedy nespolečání se na oficiální a tisková prohlášení mluvčích) a kromě vlastního předkládání faktů také zprostředkováním pozadí událostí a interpretacemi.

Někteří novináři považují za známku svobody médií také možnost vlastní investigativní práce na kontroverzních nebo ne zrovna čistých kauzách a možnost obhajovat a podporovat pronásledované a „slabé“. Míra svobody a nezávislosti je ale stejně více či méně závislá na legislativních normách,

na vlastníkoví média, na tlaku trhu i politické moci (ať už skryté nebo otevřené).

Rozmanitost obsahu

Pojem rozmanitost obsahu odkazuje na přítomnost široké škály možností výběru pro publikum ve všech možných oblastech. Dále se týká možnosti přístupu do médií různým skupinám nebo zdrojům ve společnosti a odrazu různorodé společenské reality. Rozmanitost se očekává hlavně ve zpravodajství, ale je žádoucí i v ostatních žánrech (zábava, kultura, vzdělání). Nedostatek rozmanitosti je možné určit tím, že se prokáží chybějící zdroje, odkazy, nebo události (které se neobjevily v rozhlasových nebo televizních relacích nebo v tisku) atd.

Objektivita

Požadavek objektivity se objevuje hlavně v souvislosti se zpravodajstvím. Míru objektivity ve zpravodajství lze určit podle několika hledisek, ke kterým patří neutralita, faktičnost, přesnost, úplnost, relevance, nestrannost a nepředpojatost.

Neutralita - předpokládá nestranné referování o události, kdy je dán prostor pro vyjádření všem zúčastněným stranám a jejich názorům.

Faktičnost - znamená poskytnout spolehlivé (správné) odpovědi na otázky: Kdo? Co?, Kde?, Kdy?, Proč? a z tohoto základu vycházet. Podle počtu nabízených (dostupných) faktů může být zpráva více či méně „informačně bohatá“.

Přesnost - zprávy se „poměřuje“ tak, že se porovnává shoda s nezávislými záznamy či událostmi, ať již v dokumentech, jiných médiích nebo s očitými svědectvími.

Úplnost - je stejně jako přesnost těžko definovatelná a měřitelná, neboť kompletní popis události není nikdy ani nutný ani možný. Zprávy se hodnotí podle většího nebo menšího počtu obsažených jednotlivých informací. Otázkou spíše ale je, kolik informací je zapotřebí nebo kolik se jich dá rozumně očekávat.

Relevanci - (závažností) se rozumí to, co je skutečně významné v delší historické perspektivě a co přispívá k fungování společnosti. Relevantní informace by měla být zajímavá a užitečná. Avšak zajímavost a užitečnost a významnost spolu často moc nekorespondují. Zajímavé informace např. ze soukromého života populárních hvězd či politiků nejsou užitečné ani významné (tedy relevantní), naopak informace např. o postupu justice jsou významné a důležité (protože se dotýkají všech obyvatel), ale pro devět desetin příjemců jsou nezajímavé a nudné.

Nestrannost - médií spočívá v rovnováze výběru a užití zdrojů tak, aby bylo umožněno vyjádřit se všem zúčastněným stranám, kterých se informace dotýká. Zároveň je nutná neutralita při prezentaci jednotlivých zpráv - oddělení faktů od komentářů a mínění, vyhýbání se hodnotícím soudům či emotivnímu vyjadřování a výběrem „neutrálních“ obrázků (fotografií).

Předpojatost - se v obsahu zprávy zpravidla rozumí zkreslení reality, negativní zobrazování nejružnějších menšin, přehlížení či nesprávná interpretace žen ve společnosti nebo preferování určité politické strany či filozofie. Zpravodajská předpojatost může být založena na lži či sofistickovaných polopravdách (přidávání a dodatky nebo nic neříkající zevšeobecnění), na propagandě nebo ideologii. Občas předpojatost přejde i do fikce.

Pro hodnocení kvality mediálních obsahů je nutné se zabývat nejen hodnocením obsahu mediálních produktů, ale i *kritérii* pro fungování médií . Mezi důležitá kritéria patří:

Svoboda médií

Svoboda médií je spíše podmínkou než měřítkem. Primárně se vztahuje k právům na svobodu slova a svobodné vyjadřování názorů. V tomto případě je nutností umožnit uživatelům přístup ke komunikačním kanálům a poskytnout jim příležitost k získání informací z různých zdrojů. Svoboda komunikace má duální charakter, měla by nabízet širokou škálu názorů a současně reagovat na širokou škálu požadavků a potřeb. Svoboda médií (komunikace) závisí primárně na absenci cenzury, povolování nebo jiného typu ovládnutí a kontroly ze strany vlády, na rovném právu přijímat zprávy,

názory, vzdělávání a kulturu, na možnosti získávat informace z relevantních zdrojů, na absenci skrytého vlivu od majitelů nebo zadavatelů. Svobodná média by měla plnit funkci tzv. „hlídacích psů“, nebo „čtvrtého pilíře“, tedy veřejného strážce nejmocnějších, zvláště vlády a dalších významných subjektů.

Rovnost médií

Rovnost se vyznačuje tím, že je umožněn stejný přístup k médiím všem, tedy i lidem, kteří mají odlišné, opoziční názory nebo požadavky. Rovnost tedy znamená stejný přístup k médiím, rozmanitost (různé hlasy z různých stran) a objektivitu.

Rozmanitost médií

Rozmanitost lze dělit podle několika hledisek: podle typu média (tisk, rozhlas, televize), funkce média (informační, zábavné), podle úrovně působení (celostátní, regionální, lokální, atd.) apod. Obecně platí, že čím je nabídka rozmanitější, tím více vyhovuje požadavku rovnosti. Média by měla odrážet různé sociální, ekonomické a kulturní aspekty společnosti, ve které fungují.

Objektivita

Objektivita odráží princip faktičnosti a nestrannosti.

2 Listiny a legislativa vztahující se ke svobodě projevu a svobodnému přístupu k informacím

Svoboda projevu, včetně svobody slova, tisku a práva na informace, jakož i právo na jejich vyhledávání a šíření, patří mezi základní lidská práva, popř. základní politická práva. V USA je svoboda projevu zařazena mezi základní občanská práva⁷⁷. Vzhledem k důležitosti jsou tato práva garantována na nejvyšší úrovni, tj. na úrovni ústavních předpisů a zároveň jsou vzhledem k jejich mezinárodně-právním rozměrům zakotvena v pramenech mezinárodního práva veřejného, tedy mezinárodních smlouvách⁷⁸.

V obou případech, jak v Evropě, tak USA, je svoboda projevu zakotvena v ústavních zákonech a není již blíže specifikována dalšími zákony. Svoboda projevu je považována za jeden ze základních stavebních kamenů ústavního pořádku v pluralitních a demokratických zemích, na kterém jsou postaveny další právní normy. Svoboda projevu může být uplatňována i jako zvykové právo (viz. Všeobecná deklarace lidských práv - 1948). Svoboda projevu není ale neomezená. Omezení může provést stát (vláda) a děje se tak pouze na základě zákona, který musí být vydán. Podle díkce Evropské Úmluvy o lidských právech a základních svobodách (čl. 10, odst. 2), Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (čl. 19, odst. 3) či Listiny základních práv a svobod (čl. 17, odst. 4) může být svoboda projevu omezena v případě střetu práv a svobod druhých, ohrožení státní bezpečnosti, veřejné bezpečnosti a při ochraně veřejného zdraví a morálky.

Svobodný přístup k informacím lze pojímat jako součást základní svobody práva na informace, ale tento přístup je vždy upraven zvláštním zákonem, který stanoví přesné podmínky, za jakých mohou být informace poskytovány. Zákon se vztahuje na informace, které poskytují instituce veřejné správy, správní orgány, úřady a nesoukromé instituce, které jsou financovány z veřejných daní. Zákon také určuje, za jakých podmínek

⁷⁷ Rozdíl mezi lidskými právy a občanskými právy je v tom, že lidská práva náleží všem lidem bez rozdílu, občanská práva jsou udělována občanům na území určitého státu.

⁷⁸ *Ústavní a mezinárodně-právní základy práva na informace*. [online].

státní a veřejné instituce požadované informace poskytnout nemusí (podrobnější rozbor zákona viz. kap. 4.3).

2.1 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v České republice

V kontextu právního řádu České republiky a dikci čl. 10 Ústavy mají garantovaná základní lidská práva a svobody bezprostřední závaznost a přednost před zákonem. Tato podkapitola přináší přehled legislativních norem a mezinárodních smluv, které se týkají svobodného přístupu k informacím a svobody slova a tisku, které jsou platné v České republice.

2.1.1 Všeobecná deklarace lidských práv

Všeobecná deklarace lidských práv byla schválena Valným shromážděním OSN dne 10. prosince 1948 v New Yorku, jako rezoluce č. 217/III.A. Deklarace obsahuje výčet nejznámějších lidských práv. Deklarace je právně nezávazný dokument (nejde o mezinárodní smlouvu), ale podle některých teoretiků nabyla tato deklarace závaznosti jako právní obyčej⁷⁹.

Svobodou projevu a právem na informace se zabývá čl. 19: *„Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmikoli prostředky a bez ohledu na hranice.“*⁸⁰. Dále se ke svobodě projevu váží čl. 20 (zaručena práva na svobodné shromažďování a sdružování) a čl. 21 (právo občanů na účast ve vládě země prostřednictvím volených zástupců a svoboda hlasování a voleb).

2.1.2 Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (ve znění protokolů 3, 5 a 8)

Evropská úmluva o lidských právech byla podepsána v Římě pod záštitou Rady Evropy dne 4. listopadu 1950. Úmluva nabyla platnosti 3. září 1953, ČSFR tuto úmluvu ratifikovala 18. března 1992, pro ČR platí od 1. ledna

⁷⁹ Právní obyčej je zvyk, který se ustálil v určitém společenství a který je všeobecně uznávaný a dodržovaný.

⁸⁰ Všeobecná deklarace lidských práv a svobod. [online].

1993. Ve sbírce zákonů vyšla jako zákon č. 209/1992 Sb., *sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících*. Byl tak vytvořen systém mezinárodní ochrany lidských práv, jehož cílem bylo posílit možnosti občanů obracet se se svými stížnostmi na mezinárodní soudy. Úmluvu ratifikovaly všechny členské státy Unie.

Tato Úmluva byla přijata na úrovni Rady Evropy a proto je právům podle této Úmluvy poskytnuta ochrana Evropským soudem pro lidská práva ve Štrasburku, ke kterému se dostávají ty případy, ve kterých byly vyčerpány všechny „vnitrostátní“ možnosti. Rozhodnutí tohoto soudu je pro Českou republiku závazné.

Svobodou projevu a právu na informace se věnuje čl. 10 *Svoboda projevu*. Odst. 1. říká: *„Každý má právo na svobodu projevu. Toto právo zahrnuje svobodu zastávat názory a přijímat a rozšiřovat informace nebo myšlenky bez zasahování státních orgánů a bez ohledu na hranice. Tento článek nebrání státům, aby vyžadovaly udělování povolení rozhlasovým, televizním nebo filmovým společnostem“*.⁸¹ Tato úprava částečně koresponduje s úpravou v Listině základních práv a svobod (viz. níže) a je třeba podotknout, že vzhledem k charakteru této mezinárodní smlouvy jako smlouvy o základních právech a svobodách, má tato smlouva přednost před zákonem, ale nikoli před Listinou, a je přímo aplikovatelná, což znamená, že i kdyby neexistovala takováto úprava v Listině, bylo by možné se dovolávat práv z této Úmluvy přímo.⁸²

Odst. 2. říká *„Výkon těchto svobod, protože zahrnuje i povinnosti i odpovědnost, může podléhat takovým formalitám, podmínkám, omezením nebo sankcím, které stanoví zákon a které jsou nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, územní celistvosti nebo veřejné bezpečnosti, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky, ochrany pověsti nebo práv jiných, zabránění úniku důvěrných informací nebo zachování autority a nestrannosti soudní moci“*⁸³.

⁸¹ Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. [online].

⁸² Ústavní a mezinárodně-právní základy práva na informace. [online].

⁸³ Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. [online].

Právo na informace je tu součástí svobody projevu, je ji de facto „podřízeno“, narozdíl např. od Listiny základních práv a svobod, kde právo na informace a svoboda projevu stojí „vedle sebe“ na stejné úrovni.

2.1.3 Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech byl spolu s Mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech vyhlášen dne 19. prosince 1966 v New Yorku. Vyhlášujícím orgánem bylo Generální shromáždění OSN. Oba pakty byly jménem Československé republiky podepsány v New Yorku 7. října 1968, ale Federální shromáždění ČSSR vyjádřilo souhlas s těmito pakty až 11. listopadu 1975. Ratifikační listiny byly uloženy u generálního tajemníka OSN 23. prosince 1975. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech vstoupil v platnost 23. března 1976. Ve Sbírce zákonů vyšel pakt pod č. 120/1976 Sb., *Vyhláška ministra zahraničních věcí o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a o Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Od 1. ledna 1993 je právním nástupcem Československé socialistické republiky Česká republika, která přebrala veškeré právní závazky a povinnosti z tohoto paktu vyplývající.

Právem na svobodu projevu a přijímání informací se zabývá čl. 19, odst. 1. až 3., kde se praví: Odst. 1 *„Každý má právo zastávat svůj názor bez překážky“*⁸⁴. Odst. 2 *„Každý má právo na svobodu projevu; toto právo zahrnuje svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmkoli jinými prostředky podle vlastní volby“*.⁸⁵ Odst. 3 *„Užívání práv uvedených v odstavci 2 tohoto článku s sebou nese zvláštní povinnosti a odpovědnost. Může proto podléhat určitým omezením, avšak tato omezení budou pouze taková, jaká stanoví zákon a jež jsou nutná: a) k respektování práv nebo pověsti jiných; b) k ochraně národní bezpečnosti nebo veřejného pořádku nebo veřejného zdraví nebo morálky.“*⁸⁶

⁸⁴ *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*. [online].

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*. [online].

Válečnou propagandou se zabývá čl. 20: „*Jakákoli válečná propaganda je zakázána zákonem*“⁸⁷.

2.1.4 Deklarace principů z konference KBSE v Helsinkách

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) byla zahájena v Helsinkách dne 3.července 1973. Poté pokračovala od 18. září 1973 do 21. července 1975 v Ženevě a byla uzavřena dne 1. srpna 1975 v Helsinkách. Konference se věnovala otázce lidských práv jako závažného bodu mezistátní spolupráce i hodnocení povahy států. Zároveň bylo doporučeno zúčastněným stranám přistoupit ke dvěma paktům (viz. výše) z roku 1966, které představovaly rozpracování Všeobecné deklarace lidských práv do právně závazných mezinárodních úmluv o lidských právech. Konference se zúčastnili vysocí představitelé Belgie, Bulharska, Československa, Dánska, Finska, Francie, Irska, Islandu, Itálie, Jugoslávie, Kanady, Kypru, Lichtenštejnska, Lucemburska, Maďarska, Malty, Monaka, Německé demokratické republiky, Německé spolkové republiky, Nizozemska, Norska, Polska, Portugalska, Rakouska, Rumunska, Řecka, San Marina, Spojeného království, Spojených států amerických, Svaté stolice, Svazu sovětských socialistických republik, Španělska, Švédska, Švýcarska a Turecka. Státy se svými podpisy zavázaly dodržovat určité humánní, politické a morální normy, ale některé země, včetně komunistického Československa, k tomuto závazku přistupovaly spíše formálně. Na závazné podpisy obou paktů vládou se odvolávala i Charta 77, která po československé vládě mj. žádala, aby splnila své závazky a deklarovaná lidská práva dodržovala.

Svobody projevu a práva na informace se dotýká oddíl VII. *Respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení*, ve kterém se praví „*zúčastněné státy budou respektovat lidská práva a základní svobody včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení pro všechny bez rozdílu rasy, pohlaví, jazyka a náboženství*“ a „*budou podporovat a rozvíjet účinné uplatňování občanských, politických, hospodářských, sociálních, kulturních a jiných*

⁸⁷ Tamtéž.

práv a svobod, které všechny vyplývají z důstojnosti člověka a jsou nezbytná pro jeho svobodný a plný rozvoj“ a hlavně „v oblasti lidských práv a základních svobod budou zúčastněné státy postupovat v souladu s cíli a zásadami Charty OSN a s Všeobecnou deklarací lidských práv. Budou také plnit své závazky z mezinárodních deklarací a dohod v této oblasti včetně závazků obsažených mezi jinými v Mezinárodních paktech o lidských právech, pokud jsou jimi vázány.“ Vzhledem k tomu, že Československo zavázalo podpisem k plnění závazků a bylo vázáno některými mezinárodními smlouvami a uznávalo i Všeobecnou deklarací lidských práv a svobod, dotýkala se jí i tato deklarace. Česká republika jako nástupnický stát převzala závazky z podpisu této deklarace plynoucí.

2.1.5 Ústava České republiky

Ústava České republiky byla přijata Českou národní radou 16. prosince 1992. Ve Sbírce zákonů vyšla jako *ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky* a účinnosti nabyla k 1. lednu 1993 a platí doposud (ve znění pozdějších ústavních zákonů). V čl. 3 je stanoveno, že *„součástí ústavního pořádku České republiky je Listina základních práv a svobod“*⁸⁸, ve které je upravena svoboda slova a tisku.

2.1.6 Listina základních práv a svobod

Po přijetí Ústavy České republiky byla Listina základních práv a svobod vyhlášena Českou národní radou jako součást ústavního pořádku ČR. Ve sbírce zákonů vyšla jako usnesení předsednictva České národní rady č. *2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod*. Listina platila již od února 1991, neboť v lednu téhož roku přijalo Federální shromáždění *ústavní zákon č. 23/1991 Sb., kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod jako ústavní zákon Federálního shromáždění ČSFR* a byla součástí zákona č. *100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky*. Po rozpadu Československa se Listina stala součástí Ústavy České republiky. Listina platí doposud ve znění pozdějších předpisů.

⁸⁸ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava České republiky. *Sbírka zákonů*

Svoboda slova a tisku a přístup k informacím jsou upraveny v hlavě II., oddílu druhém *Politická práva*, čl. 17, a v hlavě IV. *Hospodářská, sociální a kulturní práva*, čl. 35.

V čl. 17 se praví:

- 1) *Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny.*
- 2) *Každý má právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu.*
- 3) *Cenzura je nepřípustná.*
- 4) *Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti.*
- 5) *Státní orgány a orgány územní samosprávy jsou povinny přiměřeným způsobem poskytovat informace o své činnosti. Podmínky a provedení stanoví zákon.*⁸⁹

Těchto pět odstavců zaručuje svobodný přístup k informacím, zakazuje jakoukoliv formu cenzury⁹⁰ a ukládá orgánům státní správy a samosprávy povinnost zveřejňovat informace o své činnosti (podrobněji jsou upraveny dalšími zákony, nařízeními vlády a metodickými pokyny – viz kap. 4). Čl. 17, odst. 5 je přesněji vymezen zákonem č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Čl. 35 odst. je zvláštní úpravou práva na informace v oblasti životního prostředí, ve kterém se říká: *Každý má právo na včasné a úplné informace o stavu životního prostředí a přírodních zdrojů.*⁹¹ Čl. 35 odst. 2 nachází své zákonné vymezení v zákoně č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí.

⁸⁹ Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. Listina základních práv a svobod. *Sbírka zákonů*.

⁹⁰ Cenzurou se v tomto smyslu rozumí cenzura institucionální, a to jak předběžná, tak následná a týká se veřejných projevů, cenzury tiskovin a knih. Za cenzuru se nepovažuje autocenzura autora.

⁹¹ Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. Listina základních práv a svobod. *Sbírka zákonů*

2.1.7 Zákon o právu na informace o životním prostředí, Aarhuská úmluva o právu na informace o životním prostředí

Aarhuská úmluva o přístupu k informacím, účasti veřejnosti na rozhodování a přístupu k právní ochraně v záležitostech životního prostředí (zkráceně Aarhuská úmluva) je mezinárodní smlouva přijatá na úrovni Hospodářské a sociální rady OSN za účelem rozšíření informovanosti občanů o životním prostředí jako jednoho ze základních nástrojů jeho ochrany a přijatá v úmyslu zajistit co největší transparentnost environmentální politiky států.⁹²

Již v roce 1990 vyšla směrnice Rady Evropského společenství č. 90/313/EEC o volném přístupu k informacím o životním prostředí, která uložila členským státům do dvou let vytvořit nebo přizpůsobit národní legislativu tak, aby byla v souladu s touto směrnicí. Směrnicí se měly řídit nejen členské země, ale i nové členské země a země asociované k EU, kterou byla od roku 1996 i Česká republika. Tuto směrnici Rady Evropského společenství pak rozpracovává a částečně rozšiřuje Aarhuská úmluva. Česká republika Aarhuskou úmluvu podepsala.

Dne 1. července 1998 vstoupil v České republice v platnost zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí, který je plně kompatibilní s danou směrnicí 90/313/EEC. Směrnice 90/313/EEC v čl. 3 mj. praví: „S výhradou odstavců 2, 3 a 4 zajistí členské státy, že budou úřady povinny poskytnout všem fyzickým i právnickým osobám na vyžádání informace o životním prostředí, a to bez prokázání zájmu. Členské státy stanoví praktická pravidla, podle nichž budou takové informace skutečně zpřístupněny. Čl. 2, 3 a 4 se týkají omezení přístupu k informacím z důvodů bezpečnosti a obrany státu, důvěrných osobních údajů, probíhajícího soudního nebo přípravného řízení atd.

V Aarhuské úmluvě jsou definovány cíle, pojmy (strana, orgán veřejné správy, environmentální informace, veřejnost a dotčená veřejnost), všeobecná ustanovení (čl. 3, odst. 9 říká: „v rámci relevantních ustanovení této úmluvy veřejnost bude mít přístup k informacím, bude mít možnost se

⁹² Ústavní a mezinárodně-právní základy práva na informace. [online].

účastnit rozhodování a bude mít přístup k právní ochraně v záležitostech životního prostředí bez diskriminace pokud jde o občanství, národnost nebo bydliště, a v případě právnické osoby bez diskriminace vzhledem k jejímu místu registrace nebo místu skutečného centra jejích činností⁹³), přístup k environmentálním informacím, shromažďování a šíření informací o životním prostředí, účast veřejnosti na rozhodování o specifických činnostech, účast veřejnosti při tvorbě plánů, programů a politik týkajících se životního prostředí, účast veřejnosti na přípravě prováděcích předpisů a obecně použitelných právně závazných normativních nástrojů, přístup k právní ochraně, zasedání stran (členských států Evropské hospodářské komise) a další.

Zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí vychází z požadavků Listiny základních práv a svobod a je v souladu s evropskou směrnicí 90/313/EEC. Zákon upravuje podmínky a právo občanů na včasné a úplné informace o životním prostředí, kterými disponují orgány státní správy, územní samosprávy a právnické osoby. Definuje subjekty a jejich povinnosti a dále podmínky, za jakých mohou být informace poskytnuty a omezení, za kterých se tyto informace nepodávají, dále lhůty pro podání, odvolání a poskytnutí informací a finanční úhrady.

2.1.8 Charta základních lidských práv a svobod EU⁹⁴

V roce 1998 uběhlo padesát let od vyhlášení Všeobecné deklarace lidských práv a svobod. V reakci na toto výročí se na zasedání Evropské rady v Kolíně nad Rýnem (3.-4. červen 1999) rozhodlo o sepsání návrhu charty základních práv občanů EU. Požadavkem Rady bylo, aby charta byla aplikovatelná na úrovni Unie. Charta je založena na smlouvách Společenství, mezinárodních úmluvách⁹⁵, dále na ústavních tradicích členských států Unie a na různých deklaracích Evropského parlamentu. Evropská rada během svého zasedání v prosinci 2000 v Nice navrhla Evropské komisi a Parlamentu, aby společně vyhlásily Chartu základních práv Evropské unie, ale členské státy její začlenění do smluv odmítly i

⁹³ Překlad Aarhuské úmluvy. [online].

⁹⁴ Charta základních práv občanů EU [online].

⁹⁵ Např. Evropská úmluva o lidských právech z roku 1950 nebo Evropská sociální charta z roku 1989.

přesto, že pro její začlenění v době přípravných prací Charty hlasoval Evropský parlament. Přijetí Charty a otázka jejího včlenění do smluv bylo i součástí debaty o přijetí evropské ústavy. Konvent o budoucnosti Evropy ukončil v červnu 2003 práci na návrhu ústavní smlouvy Evropské unie a přímo začlenil Chartu základních práv EU do budoucí evropské ústavy. Po neúspěšném referendu o evropské ústavě ve Francii a Nizozemí na přelomu května a června 2005 je její přijetí zatím v nedohlednu. Nicméně občané se mohou na Chartu odkazovat, chtějí-li vznést námitku proti jakémukoli rozhodnutí institucí Evropské unie.

Svobodou projevu a informací se zabývá kapitola II., čl. 11 *Svoboda projevu a informací*, ve kterém se praví:

1) *Každý má právo na svobodu projevu. Toto právo zahrnuje svobodu zastávat názory a přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky bez zasahování veřejných úřadů a bez ohledu na hranice.*

2) *Svoboda a pluralita médií je respektována.*⁹⁶

Čl. 42 se dotýká práva občanů členských zemí na přístup k dokumentům Evropského parlamentu, Rady a Komise.

Charta obsahuje zároveň práva, která odpovídají právům zaručeným Úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod a smysl a rozsah těchto práv je stejný jako je v této Úmluvě. Toto ustanovení nebrání tomu, aby právo Unie poskytovalo širší ochranu.

2.1.9 Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím

Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím přijal Parlament ČR dne 11. května 1999. Tento „zákon upravuje podmínky práva svobodného přístupu k informacím a stanoví základní podmínky, za nichž jsou informace poskytovány“⁹⁷. Zvláštní podmínky stanoví jiné zákony. Zákon dále definuje povinné subjekty, které mají úplnou nebo částečnou informační povinnost, základní pojmy, podmínky za kterých jsou informace poskytovány a zveřejňovány, za jakých podmínek má povinný subjekt právo informaci odepřít, určuje postup a požadavky při podávání žádostí a lhůty pro poskytování informací a při odvolání atd. (Novináři

⁹⁶ Charta základních práv Evropské unie : návrh. *Informace EIT* [online].

⁹⁷ Zákon č. 106/1999 Sb. o svobodném přístupu k informacím. *Sbírka zákonů*.

mohou tohoto zákona využít ve chvíli, kdy jim orgány veřejné správy a samosprávy, jakož i další organizace spravující veřejný majetek odmítnou poskytnout požadované informace).

Zákon nabyl účinnosti 1. ledna 2000 a platí doposud (podrobnější rozbor viz. kap. 4.3)

2.2 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v Evropské unii

Svoboda projevu

Převážná část zemí EU se, stejně jako Česká republika, řídí Evropskou úmluvou o lidských právech, Mezinárodním paktem o občanských a politických právech a Chartou základních práv Evropské unie.

Zastřešující organizací, ke které se lidé mohou dovolat svých práv, pokud neuspějí v mateřské zemi, je Evropský soud pro lidská práva se sídlem ve Štrasburku. Ten ve svém rozhodnutí k věci *Handyside v. Spojené království*⁹⁸ charakterizoval svobodu projevu slovy: „*Svoboda projevu představuje jeden ze základních pilířů demokratické společnosti, který je základním předpokladem pro pokrok společnosti jako celku a pro rozvoj každého jednotlivce*“⁹⁹.

Z judikatury evropského soudu vyplývá, že svoboda projevu představuje jeden ze základních pilířů demokratické společnosti. Svoboda projevu se vztahuje jak na příznivé, tak pro veřejný sektor šokující a znepokojující informace, „*jak tomu chtějí pluralita, tolerance a duch otevřenosti, bez nichž není demokratické společnosti*“¹⁰⁰.

Pod ochranu čl. 10 Úmluvy spadají i obchodní (reklamní) projevy, které však požívají nižší ochrany, než projevy povahy politické. Naopak vysoké ochrany požívá kromě projevu politického i svoboda tisku.

⁹⁸ Rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva ze dne 7. 12. 1976 ve věci *Handyside v. Spojené království*. Více viz HERCZEG, Jiří. *Meze svobody projevu. Mezinárodní politika*. s. 12.

⁹⁹ HERCZEG, Jiří. *Meze svobody projevu. Mezinárodní politika*. s. 10.

¹⁰⁰ HERZEG, Jiří. *Ochrana zdroje informací a její meze v demokratické společnosti. Trestní právo*. s. 12.

Omezení svobody projevu (a tedy i slova a tisku) se může podle čl. 10, odst. 2 Evropské úmluvy dít pouze zákonem. Omezení práva musí být přiměřené danému cíli a může k němu docházet v případech, které *„jsou nezbytné v demokratické společnosti v zájmu národní bezpečnosti, územní celistvosti nebo veřejné bezpečnosti, předcházení nepokojům a zločinnosti, ochrany zdraví nebo morálky, ochrany pověsti nebo práv jiných, zabránění úniku důvěrných informací nebo zachování autority a nestrannosti soudní moci“*¹⁰¹. Stát musí být při omezování svobody projevu opatrný, obzvláště se to týká oblasti tisku, morálky a obchodních (reklamních) projevů.

Ochrana svobody tisku jako „čtvrté moci“ ve státě, vedle moci zákonodárné, výkonné a soudní, patří v Evropě k „tvrdému jádru“¹⁰² ochrany. S úlohou tisku, která spočívá v šíření informací a myšlenek, se pojí právo veřejnosti tyto informace přijímat a *„zasahování do výkonu svobody tisku proto může být slučitelné s čl. 10 Úmluvy pouze v případě, kdy je ospravedlněno převažujícím imperativem veřejného zájmu“*¹⁰³. Podle čl. 10, odst. 2 Evropské úmluvy s sebou nese výkon svobody projevu povinnost a zodpovědnost.

V demokratické a pluralitní společnosti by měl stát umožnit novinářům vykonávat jejich práci „hlídacího psa“. Týká se to také práva novinářů utajit svůj zdroj informací¹⁰⁴. Zároveň s tím ale novinář nesmí krýt pachatele trestné činnosti, nadržovat mu nebo se stát spolupachatelem trestné činnosti. Také se on sám při výkonu svého povolání nesmí dopustit trestného činu, jakým může být např. zveřejnění věci, která podléhá státnímu nebo služebnímu tajemství nebo osobních dat. V této situaci se ale posuzuje případ od případu a zvažuje se, co převažuje, zda veřejný zájem nebo trestný čin. Zveřejnění zdroje informací ve smyslu svobody tisku by mělo být uskutečněno jen za určitých podmínek, např. v případě že je situace tak závažná, že převažuje veřejný zájem na odtajnění nad právem na ochranu zdroje.

¹⁰¹ Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. [online].

¹⁰² HUGENHOLZ, P. Bernt. *Copyright and Freedom of Expression in Europe* [online].

¹⁰³ HERZEG, Jiří. Ochrana zdroje informací a její meze v demokratické společnosti. *Trestní právo* s. 12.

¹⁰⁴ V ČR viz např. zákon č. 46/2000 Sb, tiskový zákon, § 16 Ochrana zdroje a obsahu informací

V judikatuře ČR je zveřejnění protiprávně získaných informací¹⁰⁵ upraveno v § 16, odst. 3 zákona č. 46/2000 Sb., ve kterém se praví, že „*právy [...] nejsou dotčeny zvláštním předpisem stanové povinnosti nenadržovat pachateli trestného činu a předat nebo oznámit trestný čin [...]*“¹⁰⁶. Pokud při získávání informace došlo k trestnému činu, je novinář povinen totožnost informátora odtajnit.

Mnoho zemí v Evropě se v souvislosti se svobodou projevu řídí čl. 10 Úmluvy o lidských právech, na který se v těchto věcech odvolává i ve své judikatuře Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku. V českém právním řádu má Úmluva přednost před zákonem, tj. má větší právní účinnost, než vnitrostátní právní normy.

Svobodný přístup k informacím

Na rozdíl od mezinárodně aplikované evropské Úmluvy o lidských právech, či Paktu o občanských a politických právech jsou zákony o přístupu k informacím záležitostí jurisdikce jednotlivých států. Zákony o svobodném přístupu k informacím, popř. o svobodě informací, jsou záležitostí až 20. století, první taková právní norma byla přijata v USA v roce 1966¹⁰⁷, a poté podobné normy přijaly další státy nejen v Evropě, ale po celém světě.

Evropská unie

Evropský parlament přijal 30. května 2001 *Směrnici č. 1049/2001 Evropského parlamentu a rady z 30. května 2001 ohledně veřejného přístupu k dokumentům Evropského parlamentu, rady a komise*¹⁰⁸. Směrnice umožňuje přístup k dokumentům těchto tří institucí kterémukoli občanu EU, lidem, kteří legálně sídlí v zemích EU nebo kteří zde mají oficiálně registrovanou kancelář. Pojem „dokument“ je pojat široce a

¹⁰⁵ Tedy způsobem, který je v rozporu s trestním zákoníkem.

¹⁰⁶ Zákon č. 46/2000 Sb., tiskový zákon. *Sbírka zákonů*.

¹⁰⁷ Zákon o svobodě informací (Freedom of Information Act) z roku 1966 se uvádí jako první, nicméně úplně první právní normou, která umožňovala novinářům přístup k vládním dokumentům byl přijat již v roce 1766 ve Švédsku (Freedom of the Press Act).

¹⁰⁸ REGULATION (EC) No 1049/2001 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. *Official Journal of the European Communities*, L 145/43. [online]. 31.5.2001. [cit. 2006-10-29]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2001/...>

předpokládají se tím všechny dokumenty, dokonce i ty utajované. Utajované dokumenty mohou být subjektem práva na přístup k nim pouze v případě, že nespádají do kategorie výjimek z práva na přístup. Stížnosti kvůli odmítnutí poskytnutí informace řeší buď evropský ombudsman nebo může být žádost přenesena na Soud nejvyšší instance.

Zákony o přístupu k informacím v zemích EU:

Belgie – Zákon o veřejném přístupu k vládním informacím¹⁰⁹ z roku 1994

Dánsko – Zákon č. 572 z 19. prosince 1985 o přístupu k veřejným vládním souborům¹¹⁰.

Estonsko – Zákon o veřejných informacích¹¹¹ z roku 2000.

Finsko – Zákon o otevřenosti vládních dokumentů¹¹² z 9. února 1951. Poslední novelizace proběhla v roce 1999.

Francie – Zákon č. 78-753 ze 17. července 1978 týkající se různých opatření ke zlepšení vztahů mezi správními úřady a veřejností a různých ustanovení administrativního, sociálního a daňového charakteru¹¹³. Novelizace proběhla v roce 2006.

Irsko – Zákon o svobodě informací¹¹⁴ z dubna 1998.

Itálie – Zákon č. 241 o přístupu k vládním dokumentům¹¹⁵ ze 7. srpna 1990.

Kypr – Nemá zvláštní zákon tohoto typu.

Litva – Zákon o zajištění informací veřejnosti¹¹⁶ z roku 1996, doplněn v roce 2002.

Lotyšsko – Zákon o svobodě informací¹¹⁷ z roku 1998.

Lucembursko – Nemá zvláštní zákon tohoto typu.

Maďarsko – Zákon č. LXIII o ochraně osobních údajů a zveřejňování dat ve veřejném zájmu¹¹⁸ z roku 1992.

Malta – Nemá zvláštní zákon tohoto typu.

¹⁰⁹ Act of the Public Access to Government Information, v originále *Wet openbaarheid van bestuur* (WOB)

¹¹⁰ Access to Public Administration Files Act, v originále *Lov om offentlighed i forvaltningen*

¹¹¹ Public Information Act

¹¹² Act on the Openness of Government Activities, v originále *Laki yleisten asiakirjain julkisuudesta* 9. 2. 1951/83.

¹¹³ Law on Access to Administrative Documents, v originále *Loi n°78-753 du 17 juillet 1978 - Loi portant diverses mesures d'amélioration des relations entre l'administration et le public et diverses dispositions d'ordre administratif, social et fiscal*.

¹¹⁴ Freedom of Information Act

¹¹⁵ Access to Administrative Documents, v originále *Nuove norme in materia di procedimento amministrativo e diritto di accesso ai documenti amministrativi*.

¹¹⁶ Law on Provision of Information to the Public

¹¹⁷ Freedom of Information Law

¹¹⁸ Act of the Protection of Personal Data and Public Access to Data of Public Interest,

Německo – Zákon o svobodě informací¹¹⁹ z 5. září 2005.

Nizozemí – Zákon o veřejném přístupu k vládním informacím¹²⁰ z 31. října 1991.

Polsko – Zákon o přístupu k veřejným informacím¹²¹ ze 6. září 2001.

Portugalsko – Zákon č. 65/93 z 26. srpna 1993.

Rakousko – Zákon o informační povinnosti¹²² z 15. května 1987 (BGBl 1987/285)

Řecko – Nemá zvláštní zákon, používá se čl. 5 řeckého zákoníku o správních postupech práva.

Slovensko – Zákon o svobodném přístupu k informacím¹²³ ze 17. května 2000.

Slovinsko – Zákon o přístupu k informacím veřejného charakteru¹²⁴ z 5. března 2003.

Španělsko Zákon č. 30/1992 o pravidlech pro veřejnou správu a správní procedury¹²⁵. Není to ale přímo zákon o přístupu k informacím.

Švédsko – Zákon o svobodě tisku¹²⁶ z roku 1766. Jedná se o nejstarší právní normu tohoto typu vůbec. Poslední novelizace proběhla v roce 1976. Tento zákon je nyní součástí švédské ústavy.

Velká Británie – Zákon o svobodě informací¹²⁷ z roku 2000. Tento zákon je doplněn zákonem o svobodě informací ve Skotsku z roku¹²⁸ 2002.

2.3 Svoboda projevu a svobodný přístup k informacím v USA

Svoboda projevu

¹¹⁹ Freedom of information laws, v originále *Informationsfreiheitsgesetz*“ (IFG).

¹²⁰ Act of 31.10.1991 on the Public Access to Government Information, v originále *Wet Openbaarheid van Bestuur*

¹²¹ Law on Access to Public Information

¹²² Auskunftspflichtgesetz

¹²³ Act on Free Access to Information, v originále *Zákon o slobodnom prístupe k informáciám a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o slobode informácií)*

¹²⁴ Act on Access to Information of Public Character, v originále *Zakon o dostopu do informacij javnega značaja*

¹²⁵ Act No. 30/1992 on rules for public administration and administrative procedures, v originále *Ley 30/92, de 26 de noviembre de Régimen Jurídico de las Administraciones Públicas y del Procedimiento Administrativo Común*

¹²⁶ Freedom of the Press Act, v originále *Tryckfrihetsförordningen*

¹²⁷ Freedom of Information Act 2000 (2000, chapter 36)

¹²⁸ Freedom of Information (Scotland) Act 2002 (2002, asp 13)

Svoboda projevu v USA patří mezi základní politická práva a je chráněna ústavně a to v prvním dodatku¹²⁹ tzv. Listiny práv (Bill of Right). Listina práv¹³⁰ byla přijata v roce 1791 a zahrnuje deset dodatků k americké ústavě. První dodatek¹³¹ byl v Kongresu přednesen v červnu 1789.

Vzhledem k odlišnému historickému kontextu vývoje USA je pojetí svobody projevu odlišné od pojetí v kontinentální Evropě. Svoboda projevu spadá do judikatury Nejvyššího soudu, jehož rozhodnutí a výklad prvního dodatku ústavy se mění v čase. Stejně jako v jiných případech, tak i v rozhodnutí v případech svobody projevu se rozsudky Nejvyššího soudu opírají o prejudikáty.

Svoboda projevu a některá další práva mají ve vztahu k ostatním právům a svobodám zvláštní postavení a spadají mezi tzv. „preferred freedom“. Jsou pokládána za „základ“, neboť na nich závisí ostatní práva a svobody. Vzhledem k tomu, že lidské chování a jednání je určitým projevem jednotlivce, je svoboda projevu považována za jeden ze základních kamenů, tedy *„realizace kteréhokoli práva tedy předpokládá možnost svobodně se projevit“*¹³². V rozhodnutí Nejvyššího soudu v roce 1934 ve sporu *Murdock v. Pennsylvania* bylo uvedeno, že *„svobody tisku, slova a náboženství mají přednostní postavení“*¹³³.

Nejvyšší soud stanovil pro posuzování a výklad pojmu svoboda slova a prvního dodatku ústavy tři principy:

1) Nejvyšší soud zvažuje, zda se jedná o projev „nízké“ nebo „vysoké“ hodnoty (high or low value speech)

¹²⁹ První dodatek zní: *Kongres nesmí vydávat zákony zavádějící nějaké náboženství, nebo zákony, které by zakazovaly svobodné vyznávání nějakého náboženství; právě tak nesmí vydávat zákony omezující svobodu slova nebo tisku, právo lidu pokojně se shromažďovat a právo podávat státním orgánům žádost o nápravu křivd.*

¹³⁰ Ve své době představovala Listina jakýsi kompromis mezi federalisty, kteří požadovali silnou centralizovanou vládu a antifederalisty, kteří naopak přílišnou centralizaci odmítali. Listina omezila působnost vlády celonárodní, ale ne vlády jednotlivých států. Jejich působnost byla omezena jejich vlastními ústavami.

¹³¹ Kromě svobody projevu se první dodatek týká zákazu přijmout federální vládou zákony, které by ustavovaly, nebo omezovaly určité náboženství, vyznávání určitého náboženství, omezování svobody tisku, pokojného shromažďování, a práva podávat stížnosti státní správě.

¹³² VLČKOVÁ, Veronika. Svoboda projevu v USA. *Právník*, s. 267

¹³³ Tamtéž. s. 267

2) zvažuje se, zda regulace směřuje k obsahu projevu a je „založena na jeho obsahu“ (content-based) nebo je „obsahově neutrální“ (content neutral)

3) regulace veřejných projevů se zvažuje podle toho, zda k nim dochází na veřejném majetku - např. ve veřejných parcích, na ulicích nebo v knihovnách a liší se v závislosti na typu majetku (public forum doctrine).

1) Projevy „nízké“ (low-value speech) nebo „vysoké“ (high-value speech) hodnoty

Dle rozhodnutí Nejvyššího soudu „*první dodatek zahrnuje přinejmenším svobodu diskutovat veřejně o všech věcech veřejného zájmu*“¹³⁴. Projev o otázkách veřejného zájmu, je chápán jako projev „vysoké“ hodnoty. Při určování projevu „nízké“ hodnoty stanovil Nejvyšší soud určité kategorie, podle kterých se orientuje. Do těchto kategorií spadají:

- projev, který podněcuje k protiprávnímu jednání
- agresivní projevy (tzv. fighting words, která Nejvyšší soud definoval jako slova „*kteřá svým samotným projevem způsobují nějakou škodu nebo mají sklon vyvolat bezprostřední narušení klidu*“¹³⁵)
- oplzlost
- dětská pornografie
- urážka
- částečně projev sledující obchodní cíle (commercial speech – sem patří např. reklama, jejíž některé formy jsou shledány jako nepřípustné, tudíž nedovolené)

Projevy nižší hodnoty podléhají vyšší regulaci, ale stát musí být při zavádění omezujících pravidel obezřetný. Nižší regulace je naopak u projevů veřejné povahy, které požívají vyšší ochrany ze strany prvního dodatku ústavy.

2) Omezení projevu z hlediska obsahu (content-based nebo content neutral)

Nejvyšší soud víceméně jasně nedefinoval, co je projev „vysoké hodnoty“. Obecně se za projev „vysoké hodnoty“ považuje veškerý projev, který

¹³⁴ WELLS, Christina. Právo svobody projevu ve Spojených státech. *Časopis pro právní vědu a praxi*, s. 354.

¹³⁵ VLČKOVÁ, Veronika. Svoboda projevu v USA. *Právník*. s. 275.

podporuje diskusi o věcech veřejných. Za projev „vysoké hodnoty“ se v tomto případě považuje každý, který není označen jako projev „nízké hodnoty“ (viz výše). Možnosti státní moci regulovat projevy závisejí na tom, zda omezení směřují k *obsahu* projevu nebo jsou omezení *obsahově neutrální* (netýkají se obsahu).

Omezení komunikace z hlediska *obsahu* (*content-based*) se dá rozdělit na dvě základní formy:

a) omezení na zvláštní názorové hledisko¹³⁶

b) omezení diskuse o určitých otázkách¹³⁷

Takovéto zásahy do svobody projevu bývají podle judikatury Nejvyššího soudu neplatné. Taková omezení jsou opodstatněná pouze v případě závažného státního zájmu. V těchto případech může hrozit nebezpečí potlačení určitých myšlenek a názorů na úkor takových, které vyhovují státní moci.

Omezení svobody projevu z hlediska *obsahově neutrálního* (*content neutral*) nereaguje na obsah, ale na formu, způsob projevu. Např. jsou zakázány auta s ampliony, která hlásají určité názory, ale je povoleno stejné názory šířit např. pomocí letáků, nebo na vyhraněném veřejném místě, jakým je např. park. V tomto případě nad svobodou projevu zvítězí právo na ochranu soukromí, ale pouze v případě, že řečník má možnost vyjádřit se jiným způsobem, který soukromí nenarušuje. Obsahově neutrální projevy méně často zasahují do veřejné debaty, protože „se nezaměřují na určitý typ sdělení“¹³⁸.

3) Projev na veřejném majetku (*public forum doctrine*)

Veřejným majetkem se rozumí veřejná místa. Cílem mluvčích je předat své myšlenky co největšímu auditoriu, ale velká většina z nich nemá přístup do masmédií, jejichž prostřednictvím by oslovili co nejvíce lidí. Jestliže chce tedy mluvčí oslovit nějakou větší skupinu, využívá k tomu veřejná prostranství. Také Nejvyšší soud uznává, že lidé mají k vyjádření svých

¹³⁶ Např. zákon zakazující projevy stavící se proti potratům. Viz. WELLS, Christina. Právo svobody projevu ve Spojených státech. *Časopis pro právní vědu a praxi* s. 355

¹³⁷ Např. zákon zakazující jakoukoli diskusi o potratech na veřejných místech. Viz. Tamtéž. s. 355

¹³⁸ WELLS, Christina. Právo svobody projevu ve Spojených státech. *Časopis pro právní vědu a praxi*, s. 355.

myšlenek a názorů právo používat veřejný majetek. Veřejný majetek je rozdělen do tří kategorií:

- a) veřejná fóra
- b) určená veřejná fóra
- c) neveřejná fóra

Podle těchto kategorií Nejvyšší soud předkládá odlišná pravidla, podle kterých určuje, zda došlo k omezení svobody projevu podle prvního dodatku oprávněně či nikoliv.

Veřejná fóra – typickým příkladem veřejných fór jsou parky, ulice, chodníky apod. Možnost veřejné moci omezovat zde svobodu projevu je velmi omezená.

Určená veřejná fóra – jsou podobná jako veřejná fóra, ale kontrola ze strany veřejné moci je větší. Jedná se o místa, která jsou ve vlastnictví veřejné moci a ta je otevřela pro veřejnost k využití „za účelem svobody projevu“. V pojetí USA jsou to např. veřejné univerzity.

Neveřejná fóra – jsou majetkem veřejné moci, ale nejsou určena pro veřejnou komunikaci. Nad neveřejnými fóry má veřejná moc kontrolu. Sem patří např. vojenské základny, telefonní sloupy, letiště, vězení¹³⁹ apod. Veřejná moc má více kontroly nad projevy a je oprávněna vyloučit mluvčího, pokud má pro vyloučení racionální důvody.

Vyloučení mluvčího závisí na typu fóra, rozhodnutí Nejvyššího soudu se řídí podle toho, na kterém místě se projev odehrál a v závislosti na tom rozhodne, zda byl omezující zásah v souladu s ústavou či nikoli. I když rozdělení na určené a neveřejné fórum není jasně vymezené a často se stává, že Nejvyšší soud rozhoduje případ od případu, za použití předpokladu, že „většina majetku tvoří neveřejné fórum“¹⁴⁰

První dodatek ústavy chrání jak projev verbální (svoboda slova, tisku), tak neverbální (symbolické projevy např. pálení vlajky apod.), a také právo neprojevovat se vůbec).

¹³⁹ WELLS, Christina. Právo svobody projevu ve Spojených státech. *Časopis pro právní vědu a praxi*, s. 357.

¹⁴⁰ Tamtéž. s. 357.

Svobodný přístup k informacím

Svobodný přístup k informacím ve Spojených státech amerických je upraven zákonem o svobodě informací (*The Freedom of Information Act, 5 U.S.C. § 552, As Amended By Public Law No. 104-231, 110 Stat. 3048*), který podepsal prezident Lyndon B. Johnson 4. července 1966. Účinnost nabyl k 1. lednu 1967. Právní norma se výlučně vztahuje na činnost vládních orgánů a samosprávy. Zákon upravuje právo občanů na informace a dokumenty z činnosti federální státní správy, přístup k informacím na úrovni států a jejich místní samosprávy jsou upraveny vlastními právními předpisy jednotlivých států.

Zákon o svobodě informací doplnil v roce 1974 zákon o soukromí (*The Privacy Act of 1974, 5 U.S.C. § 552a*), který omezuje přístup do osobních spisů vedených úřadem. Dále dává občanům právo nahlížet do záznamů o nich, právo opravit či doplnit neúplné a nepřesné záznamy, a žádat o zrušení zákazu nahlížet jiným osobám do svých záznamů.

Zákon o svobodě informací byl několikrát novelizován. V roce 1982 vydal prezident Ronald Reagan směrnici č. 12356¹⁴¹, která částečně omezovala přístup k některým dokumentům, které byly označeny jako důležité pro národní bezpečnost. Zároveň tím byl také zčásti omezen přístup k dokumentům FBI a CIA. V 90. letech novela zákona stanovila povinnost úřadů zveřejňovat a zpřístupňovat vládní materiály elektronickou formou.¹⁴²

Jednotlivé státy federace mají vlastní právní normy, které definují, jakým způsobem a ke kterým informacím veřejné správy a samosprávy mají občané přístup¹⁴³. Zákony také určují, které informace jsou „otevřené“ a mají být zpřístupněny buď na vyžádání nebo vlastní iniciativou úřadu. Obvykle tyto zákony směřují k tomu, aby umožnili občanům (a novinářům) zhodnotit aktivitu vlády a poukazovat na korupci, nebo ji potírat. Zákony v některých zemích požadují, aby všechna vládní shromáždění byla otevřena veřejnosti, nebo aby psané záznamy (z těchto shromáždění) byly

¹⁴¹ Executive Order 12356

¹⁴² *Právo na informace v zahraničí a v mezinárodních úmluvách*. [online].

¹⁴³ První zákon o svobodě záznamů (open record law) byl přijat ve Wisconsinu v roce 1848.

uvolněny na požádání. Jednotlivé zákony jsou si podobné, liší se jen v některých ustanoveních¹⁴⁴.

Stejně jako podobných právních normách se zákon orientuje na obsah, ne na žadatele. Žadatel o informaci není povinen podávat vysvětlení, za jakým účelem informaci požaduje. V případě, že požadovaná informace spadá do kategorie neveřejných informací, je žadatel požádán o důvod, proč ji chce.

Omezení přístupu a výjimky ze zveřejnění jsou také uvedeny v zákoně, konkrétně paragraf **(b) (1)-(9)**. Výjimky se týkají převážně „národně“ citlivých informací a osobních práv občana. Jedná se o následující výjimky¹⁴⁵, které (jsou):

(1) (A) *konkrétně určeny k utajení podle kritérií stanovených nářízením výkonné moci pro utajení v zájmu národní obrany nebo zahraniční politiky a*

(B) *jsou ve skutečnosti řádně úředně klasifikovány na základě takového příkazu Státní výkonné moci;*

(2) *vztaženy výhradně na pravidla pro domácí personál a praktiky úřadovny;*

(3) *konkrétně vyňaty z uveřejnění /prozrazení/ zákonem (jiným než paragraf 552b tohoto právního důvodu), za předpokladu, že takovýto zákon*

(A) *vyžaduje, aby tyto záležitosti byly odepřeny veřejnosti způsobem, který neponechává žádnou vůli v této sporné otázce, nebo*

(B) *stanovuje zvláštní kritéria pro odepření nebo se odvolává na zvláštní druhy náležitostí, které se mají odepřít;*

(4) *obchodní tajemství a komerční nebo finanční informace obdržené od osoby a privilegované nebo důvěrné;*

¹⁴⁴ Např. 41 států požaduje předložení záznamů ze zasedání, 37 států požaduje publikovat záznamy z každého zasedání, 31 států ustavuje, že oficiální jsou pouze ta rozhodnutí, na kterých se usnesli veřejní činitelé na otevřeném zasedání.

¹⁴⁵ PITROVÁ, Lenka; SLÁDEČEK, Vladimír; SYLLOVÁ, Jindřiška. *Právo na informace od státních úřadů : informační studie č. 5.066*. [online]. Kvůli zajištění odpovídajícího a fakticky správného překladu právní normy v angličtině byl použit odborný překlad do češtiny z přílohy této studie, s. 21-22.

(5) meziúřadovní a vnitroúřadovní memoranda nebo dopisy, které by nebyly ze zákona dostupné soukromým stranám při vedení sporu s úřadovnou;

(6) osobní, lékařské a podobné fascikly, jejichž prozrazení by jasně tvořilo nežádoucí zásah do osobního soukromí;

(7) vyšetřovací záznamy shromážděné za účelem vynucení dodržování zákona, ale jen v takovém rozsahu, že by vydání záznamů

(A) bylo na překážku vynucovacím postupům,

(B) připravilo osobu o právo spravedlivého soudního líčení nebo nestranného rozhodnutí,

(C) vytvořilo neoprávněný zásah do osobního soukromí,

(D) odhalilo totožnost důvěrného zdroje a v případě záznamu shromážděného orgánem pro dodržování trestního zákona nebo úřadovnou zajišťující zákonnou národní vyšetřovací bezpečnostní zpravodajskou službu, důvěrné informace poskytované jedině důvěrnými prameny,

(E) odhalilo vyšetřovací techniky a postupy nebo

(F) vystavilo v nebezpečí života nebo fyzické bezpečnosti personál prosazující zákon;

(8) obsahují nebo se vztahují ke přezkoumávání, řízení nebo záznamům připravovaných v zastoupení nebo pro potřeby úřadovny odpovědné za regulaci nebo dohled nad finančními institucemi; nebo

(9) geologické a geofyzikální informace a údaje, včetně map, týkající se zdrojů.

Zákon o svobodě informací vychází z teze, že Spojené státy jsou otevřenou společností, ve které jsou lidská (občanská) práva chráněna a garantována tak, jak je stanoveno v ústavě.

2.4 Rozdíly v pojetí svobody projevu a svobodného přístupu k informacím v Evropě a v USA

Pojetí svobody projevu v Evropě a ve Spojených státech se v některých oblastech liší. Svoboda projevu v Evropě patří mezi základní lidská práva, v USA spadá pod občanská (či politická) práva. V americkém právu jde především o svobodnou společnost a principy jejího fungování a je zde

přítomný zájem o co nejširší politickou diskusi. V Evropě je v popředí osobnost člověka, jehož zájmy a práva nemohou být obětovány systému, i když je demokratický a svobodný. Rozdíl je i v rozsahu svobody projevu a jejím omezení. Zatímco některé projevy jsou v Evropě trestným činem (např. rasistické a fašistické projevy apod.), tak v USA jsou tyto (spadající pod low-value speech) součástí širší politické debaty. To ovšem neznamená, že v Evropě je svoboda projevu menší, jen její pojetí je rozdílné, což je dáno i odlišnými historickými souvislostmi a vývojem.

Svobodný přístup k informacím je upraven v každém státě Evropy i USA jednotlivými autonomními právními normami, které jsou postaveny na stejném základu a vycházejí ze stejných potřeb občanů, a to mít přístup k dokumentům a informacím, které vznikají činností státní správy a samosprávy, úřadů a vlády. Jelikož se jedná o činnost volených zástupců občanů, mají občané právo na její kontrolu mj. i možností dostat se k informacím a dokumentům, které vznikají jejich prací.

3 Z dějin cenzury v Československu v letech 1918-1989

Cenzura byla a je součástí dějin už od nepaměti. Nejdříve to byla cenzura církevní, poté na její místo nastoupila cenzura politická. A jaké byly důvody k zavedení cenzury? Tím hlavním byl patrně strach ze ztráty moci a vlivu. Významným mezníkem se stal vynález knihtisku, který přinesl možnost šířit informace a myšlenky takovým způsobem, že nebylo možné podchytit veškerou produkci, což znamenalo ztrátu kontroly a vlivu institucí nad lidmi.

Také dějiny cenzury v Československu jsou dějinami moci, politických zvrátů a snah o udržení kontroly nad šířenými informacemi. V nedlouhé, pouhých osm desetiletí trvající historii Československa se cenzura, a to jak institucionální, tak neinstitutcionální objevovala vždy, nejvýrazněji však v dobách nesvobody, ať už to bylo za nacistické okupace či za vlády jedné strany. Dá se říci, že Československo bylo více jak polovinu svého „historického života“ pod nadvládou nějaké totalitní moci. Forma a metody cenzurní praxe se v jednotlivých obdobích v něčem lišily, v něčem se projevovaly stejně.

3.1 Od zrodu republiky k Protektorátu (1918-1939)

Československá republika vznikla 28. října 1918. V tento den byla zveřejněna tzv. Washingtonská deklarace, neboli *prohlášení nezávislosti československého národa jeho prozatímní vládou*. Čelní exiloví představitelé (T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik) se v ní zavázali mj. že nový československý stát zajistí tiskovou svobodu, svobodu slova, shromažďování atd. Otázka svobody tisku se objevovala stále naléhavěji, neboť tiskové právo a právní normy upravující práva a povinnosti při vydávání periodického tisku byly z větší části přejeté z dob Rakouska-Uherska a také byly od počátku velmi úzce spojeny s cenzurou.

Ačkoli je první republika považována za vzor vyspělé demokracie, i v tomto období se cenzura, v počátcích předběžná, ke konci 30. let i následná, uplatňovala.

Cenzura se kromě tisku objevovala také v rozhlase¹⁴⁶, v nově ustavené Československé tiskové kanceláři, ve filmu, na divadle, i oblasti neperiodického tisku a v knihovnách, což mělo podstatný vliv a dopad na jejich činnost.

3.1.1 Tisk

V zemích bývalého Rakouska-Uherska, pod které spadaly i české země, byla v roce 1848 navržena provizorní vyhláška, která rušila cenzuru a slibovala vyhlášení tiskového zákona, ale po revolučních událostech téhož roku už nebyla přijata. Až v roce 1862 vyšel zákon č. 6/1863 Sb. z. a n., [tiskový zákon], který později převzala nově vzniklá Československá republika. Zákon o tisku z roku 1862 zůstal v platnosti i po vyhlášení samostatné republiky včetně všech ustanovení a platil až do roku 1933, kdy vyšel zákon č. 126/1933 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňují tiskové zákony.

Tisk jako takový spadal pod tiskový¹⁴⁷ odbor Předsednictva (Presidia) ministerské rady (TO PMR), pod nějž spadali i nově založená vysílací společnost Radiojournal, s. r. o. a Československá tisková kancelář (ČTK). Faktickým vykonavatelem cenzury bylo ale ministerstvo vnitra a jeho podřízené složky.

V roce 1919 zaslalo policejní ředitelství redakcím nařízení o předkládání každého listu k cenzuře dvě hodiny před vydáním. Dne 13. června 1919 uvedly Národní listy, že vláda rozhodla o tzv. preventivní cenzuře na vše, co se týká vojenských záležitostí, ale v praxi se to týkalo spíše politických záležitostí, kdy byl tisk „nucen“ informovat zkresleně o Národním

¹⁴⁶ Cenzura se v rozhlase uplatňovala zřejmě už od počátku, a byla brána jako něco běžného. Viz. ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal...* Ve srovnávací analýze rozhlasu a tisku (analyzovány noviny Národní listy 1924) se o cenzuře zmiňují, ale nezabývají se jí do hloubky, ani zda je přípustná.

¹⁴⁷ V polovině 30. let sídlil tiskový odbor v Lützowě (dnes Opletalově) ulici, kde zároveň měla své sídlo i ČTK. Viz ČECHUROVÁ, Jana; KUKLÍK, Jan. *Z historie Úřadu vlády České republiky 1918-1992*.

shromáždění. Tisk vytýkal ministru vnitra mj. i praxi rakousko-uherské byrokracie včetně dvouhodinové lhůty pro preventivní cenzuru¹⁴⁸.

Podle zákona (viz níže) musely být první výtisky periodik (deníků, týdeníků, měsíčníků) předloženy cenzuře a teprve poté mohly být rozšiřovány. Předběžná cenzura se prováděla tak, že první výtisky se předávaly policejnímu ředitelství (v menších městech okresním úřadům), kde policejní úředník v signálním výtisku zaškrtl místa, která považoval za závažná a takto označený výtisk putoval na státní zastupitelství, které mělo o návrhu rozhodnout. Každé rozhodnutí o konfiskaci muselo být potvrzeno krajským soudem. Vydavatel listu a odpovědný redaktor byli následně s nálezem seznámeni. Po vydání zamítavého rozhodnutí byly policejními složkami všechny hotové výtisky zabaveny.

Dne 29. února 1920 byl vydán zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. , který v § 113, odst. 1 říká, že „svoboda tisku, jakož i právo klidně a beze zbraně se shromažďovati a tvořili spolky jsou zaručeny. Jest proto v zásadě nedovoleno podrobovati tisk předběžné cenzuře. Výkon práva spolčovacího a shromažďovacího upravují zákony“¹⁴⁹ Kromě tohoto paragrafu se tisku týkaly ještě další, např. v § 117, odst. 1 se praví, že „každý může v mezích zákona projevovali mínění slovem, písmem, tiskem obrazem apod.“¹⁵⁰ . V mezích zákona se rozumělo v mezích stále platných rakousko-uherských zákonů. Ústava sice zaručovala svobodu slova a tisku, nicméně zákon č. 300/1920 Sb. z. a n., o mimořádných opatřeních tyto svobody spíše omezoval. Tisku se týkaly § 10, ve kterém se píše „Vydávání a rozšiřování časopisů může být omezeno, podrobena zvláštním podmínkám, a v krajní nutnosti zastaveno, a provozování živností, jež vyrábějí a rozšiřují tiskopisy, může býti podrobena zvláštnímu dozoru neb i zastaveno. Časopisům periodickým může být uložena povinnost předkládati povinné výtisky ve lhůtě nejvýše dvou hodin před vydáním, pro jiné tiskopisy do šesti tiskových archů může tato lhůta být stanovena až na tři dny, pro tiskopisy obsáhlejší až na osm dní“¹⁵¹, a § 13.

¹⁴⁸ Kvůli této praxi musela být proto uzávěrka listů o dvě hodiny dříve.

¹⁴⁹ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n.... Sbíрка zákonů a nařízení státu československého.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ Zákon č. 300/920 Sb. z. a n... Sbíрка zákonů a nařízení státu československého.

Novelizovaný tiskový zákon z roku 1862, včetně cenzurní praxe, platil na území Československa až do roku 1933 a do té doby byl tento stávající zákon několikrát novelizován a doplňován, a to tak, že spíše než aby svobodu slova a tisku podporoval, tak ji spíše svými restrikcemi utlumoval.

V březnu 1923 přijalo Národní shromáždění (NS) zákon č. 50/1923 Sb. z. a n., *na ochranu republiky*, který se výrazně dotýkal i tisku, neboť téměř polovinu zde uvedených deliktů bylo možné spáchat obsahem tiskopisu. Obsahem tiskopisu mohly být spáchány trestné činy šíření nepravdivých a znepokojivých zpráv, šíření nepravdivých zpráv poškozujících bezpečnost státu nebo nedovolené zpravodajství. Podle § 34 mohl být periodický tiskopis zastaven v případě, že se obsahem dopustil trestného činu úkladů proti republice (§ 1), ohrožení bezpečnosti republiky (§ 3), zrady státního tajemství (§ 5), vojenské zrady (§ 6), rušení obecného míru (§ 14), výzva k neplnění zákonných povinností nebo k trestným činům (§ 15) a schvalování trestných činů (§16). Pokud cenzor zjistil a rozhodl při preventivní kontrole, že byl uveřejněním některých informací v novinách spáchán trestný čin, navrhl státnímu zastupitelství zabavení tiskoviny. Po opětovném spáchání podobného přečinu hrozilo časopisu nebo novinám na určitou dobu¹⁵² zastavení.

O rok později přijalo NS novelu, zákon č. 124/1924 Sb. z. a n., *o změně příslušnosti trestních soudů a odpovědnosti za obsah tiskopisu ve věcech křivého obvinění, utrhaní a urážek na cti*. Novela znamenala zostření cenzury, povinnost uveřejnit bezplatně a bez poznámek opravu nebo rozsudek soudu ve věci „trestně stíhatelné“ zprávy, kterou list uveřejnil a za kterou byl odsouzen. Pokud by tak neučinil, mohlo být v nejhorším případě zastaveno vydávání listu. Nejrozsáhlejší zásahy tiskové cenzury pocítil tisk nacionální, fašistický, klerikální a komunistický¹⁵³. Přísněji než v hlavním městě, tedy v centru, cenzura zasahovala ve vzdálenějších částech republiky, přísnější byla též na Slovensku.

¹⁵² Podle periodicity na 1 až 6 měsíců – na 1 měsíc tiskoviny vycházející 5x týdně, na 2 měsíce tiskoviny vycházející 3x týdně, na půl roku ostatní s menší periodicitou, a při ohrožení bezpečnosti nebo vážnosti republiky bylo možné lhůtu protáhnout až na 1 rok – nařízením č. 150/1933 byly doby následně prodlouženy až na trojnásobek.

¹⁵³ BERÁNKOVÁ, Milena; KŘIVÁNKOVÁ, Alena; RUTTKAY, Fraňo. *Dějiny československé žurnalistiky. III. díl, Český a slovenský tisk v letech 1918-1944*. s. 78.

V roce 1932 byl projednáván vládní návrh zákona o tisku. Tento zákon však nebyl odhlasován, zčásti také kvůli měnící se politické situaci v okolních státech (Německo). Rovněž se začalo uvažovat o omezení tiskové svobody formální i materiální a to jak na dobu „normální“, tak mimořádnou. O rok později vyšlo v krátké době po sobě několik zákonů, které se dotýkaly tiskové a cenzurní praxe. Byly to zákon č. 124/1933 Sb. z. a n., kterým se doplňuje zákon na ochranu republiky, který v čl. II. praví, „ ke zločinům a přečinům, pro které lze vysloviti podle § 34 zákona na ochranu republiky přípustnost zastavení periodického tiskopisu, náležejí též přečiny uvedené v § 14, č.3, § 17, č. 1, § 21, č. 1, § 22 a § 23¹⁵⁴. Dále to byl zákon č. 125/1933 Sb. z. a n., jímž se mění zákon o mimořádných opatřeních ze dne 14. 4. 1920, který v § 10 měnil a zpříšňoval § 10 zákona č. 300/1920 Sb. z. a n. o mimořádných opatřeních. První odstavec určoval časové lhůty pro předkládání povinných výtisků ke kontrole, ve druhém odstavci bylo uvedeno, že „státní bezpečnostní úřad může dále podrobiti zvláštnímu dozoru a podle potřeby zastaviti provozování živností...“¹⁵⁵. Vzápětí následoval zákon č. 126/1933 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňují tiskové zákony (tzv. malý tiskový zákon), který ještě zhoršoval předpisy pro kolportáži, pro dopravu zahraničních časopisů nebo distribuci tiskopisů ohrožujících mládež. Zákaz či omezení kolportáže se aplikoval převážně proti fašistickému a levicovému tisku.

V roce 1936 přijalo NS zákon č. 131/1936 Sb. z. a n., o obraně státu, kde se cenzuře a omezení v oboru radioelektrických zařízení věnovaly § 125 a § 126. Na přelomu května a června 1938 byla přijata mimořádná vojenská opatření a na přelomu září a října vyhlášena mobilizace. Dne 26. září 1938 bylo v souvislosti s vyhlášením mobilizace přijato rozhodnutí o zřízení Ústřední cenzurní komise při ministerstvu vnitra, kdy „tato komise je povolána, aby podle rozhodnutí a pokynů člena vlády cenzuru jednotně řídila, usměrňovala, ji využívala a ji kontrolovala“¹⁵⁶.

¹⁵⁴ § 17, č. 1 sdružování státu nepřátelské, § 21, č. 1 svádění nebo pomáhání k vojenským zločinům nebo nadřizování jim, § 22 nedovolené najímání vojska a § 23 nedovolené zpravodajství.

¹⁵⁵ Zákon č. 125/1933 Sb. z. a n.... Sběrka zákonů a nařízení republiky československé.

¹⁵⁶ Dějiny médií v datech... s. 363.

Kromě těchto právních norem byly přijaty další vyhlášky a nařízení, které se více či méně dotýkaly tisku a cenzurní praxe¹⁵⁷. Šlo o předpisy, které upravovaly tiskovou praxi podle vyvíjející se politické situace jak na domácí půdě, tak za hranicemi. Docházelo ke stále rozsáhlejším zásahům ve vydávání periodického tisku, jeho dovozu ze zahraničí i jeho šíření. Zákony přijaté koncem roku 1938 se výrazně dotýkaly také tisku. Cenzura přešla z kompetence Ústřední cenzurní komise na TO PMR, v jehož čele stál novinář Zdeněk Schmoranz. Tato změna se zároveň dotkla i organizační struktury cenzury. Ta byla následně vykonávána přímo v jednotlivých redakcích periodik a vydavatelstvích. Současně vydal TO PMR souborné pokyny pro provádění předběžné cenzury, které byly několikrát doplňovány a pozměňovány, a také směrnice pro šéfredaktory¹⁵⁸. Další změna nastala díky nařízení, které zakazovalo pouštět do tisku noviny s „bílymi místy“, tedy jasnými důkazy o provádění cenzury. Zcenzurované texty musely být nahrazeny nezávadnými tak, aby nebylo poznat, že k zásahu došlo, v případě, že došlo k vyškrtnutí pouze části věty či odstavce, pak musely být věty dokončeny tak, aby dávaly smysl, stejně tak jako musela být dodržena logická struktura a návaznost u odstavců.

3.1.2 Československá tisková kancelář (ČTK)

ČTK byla zřízena 28. října 1918 a to z rozhodnutí Národního výboru československého (NV), tj. prozatímní vlády. V prvních dvou dnech plnila spíše funkci tiskového odboru NV, se kterým sdílela i pracovní prostory¹⁵⁹. ČTK byla považována za agenturu státní, ačkoli nebyla až do roku 1965 její činnost upravena žádným speciálním zákonem. ČTK našla nejprve svoji právní úpravu v zákoně č. 404/1922 Sb. z. a n., o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plniti úkoly správní, který upravoval hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, a poté jmenovitě ve vládním prohlášení č. 206/1924 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon o úpravě hospodaření ve státních závodech, ústavech a zařízeních, jež převahou nemají plniti úkoly správní, podle kterého byla v § 1 ČTK zařazena mezi podniky spravované podle zásad

¹⁵⁷ Např. nařízení č. 72/1933 Sb. z. a n., kterým se zakazuje dopravovati do Československé republiky některé cizozemské periodické tiskopisy, nařízení č. 150/1933 Sb. z. a n., o zastavování periodických časopisů, nebo nařízení č. 229/1934 Sb. z. a n., o tiskopisech ohrožujících mládež, apod. Více viz. *Dějiny médií v datech*. s. 347-441

¹⁵⁸ V tisku bylo mj. zakázáno kritizovat vládní představitele, útočit na cizí státy či jejich představitele, zveřejňovat informace vojenského charakteru, apod.

¹⁵⁹ Obecní dům a Harrachovský palác v Jindřišské ulici.

obchodního hospodaření¹⁶⁰. Podle L. Trunečkové¹⁶¹ jsou pro státní agentury charakteristické pevné vazby mezi agenturou a státem, v zákoně je definována jako zpravodajský orgán státu¹⁶², je financována ze státního rozpočtu, vláda jmenuje a odvolává ředitele agentury a zpravidla zasahuje i do vnitřního režimu (statuty apod., tedy i cenzura).

Za předchůdkyně ČTK se dají považovat jednak zpravodajská agentura české a slovenské emigrace v USA, která vznikla pod stejnou hlavičkou ve Washingtonu krátce po začátku 1. světové války, jednak zpravodajská instituce založená v roce 1916 v Londýně T. G. Masarykem, a také Československé telegrafní agenstvo, které dodávalo zprávy pro čsl. legionářský tisk v Rusku.

Dne 14. listopadu 1918 přechází název ČTK i na pražskou pobočku vídeňské agentury Telegraphen-Korespondenz-Büro (Korbyro), která v Praze sídlila od roku 1867. Tímto krokem získala nezbytný zpravodajský aparát a mohla začít fungovat jako tisková zpravodajská agentura. Předcházejících 14 dní byla sice ČTK označována jako oficiální tisková agentura, nicméně zůstávala bez zpravodajského aparátu, který získala právě sloučením pražské pobočky Korbyra¹⁶³ a ČTK.

Dne 24. června 1925 uzavřela ČTK smlouvu s rozhlasovou společností Radiojournal, která začala vysílat rozhlasové zprávy přímo z rozhlasového studia v budově ČTK. Dříve se zprávy do rozhlasu telefonovaly.

Dne 28. září 1930 se ČTK přestěhovala do nových prostor v Lützowově (dnes Opletalově) ulici v Praze, v níž s ní společně sídlil TO PMR. Došlo k prvnímu ustálení organizační struktury agentury¹⁶⁴.

¹⁶⁰ POKORNÝ, Pavel. *Současné tiskové agentury na příkladu ČTK*. [rukopis]

¹⁶¹ TRUNEČKOVÁ, Ludmila. *Tiskové agentury*.

¹⁶² Toto bylo zakotveno až v zákoně č. 123/1965 Sb., o Československé tiskové kanceláři.

¹⁶³ Národní výbor nepřevzal pražskou pobočku Korbyra do té doby, dokud hrozilo zastavení jediného zdroje informací z ciziny.

¹⁶⁴ ČTK tvořili: česká a německá redakce politického zpravodajství s redakcí pro obsluhu poboček a zpravodajství z Národního shromáždění (Sněmovní korespondence), redakce rozhlasových zpráv, oddělení sportovní, 2 obrazová oddělení, komerční zpravodajství – Pragoradio (burzovní informace), oddělení inzertní a oddělení pro příjem radiotelegrafických zpráv. Viz. *ČTK včera, dnes a zítra = ČTK yesterday, today and tomorrow*. s. 5, BERÁNKOVÁ, M., et al. *Dějiny československé žurnalistiky, Díl III*. s. 62-63.

Co se týče cenzury, zmiňuje se o zásazích do produkce ČTK Československá vlastivěda, díl VII. – Písemnictví. Označuje ČTK za hlavního činitele, kterým vláda zasahuje do denní novinářské praxe v celé republice *„jako všude v cizině je také u nás ustředí zpravodajské služby podřízeno státu, ale ve formě přímého vlastnictví, kdežto jinde se namnoze spokojují s kontrolou“*¹⁶⁵. Dále se zmiňuje o zpravodajství ČTK, které na jednu stranu charakterizuje jako suché a bezbarvé pro nucenou nestrannost a byrokratičnost, na druhé straně vyzdvihuje její objektivitu a faktickou správnost pokud se jedná o domácí zprávy (v případě že za ně ručí vláda): *„zpravodajství ČTK má vady a přednosti jako všude jinde: o nucenou nestrannost a byrokratičnost je suché a bezbarvé, za to však v domácích věcech autentické potud, že za ně ručí vláda“*¹⁶⁶.

Zhoršující se politická situace druhé poloviny 30. let se dotkla i zpravodajství ČTK. Nicméně tvrdá cenzura se v ČTK objevuje až po 15. březnu 1939.

3.1.3 Rozhlas

Rozhlasové vysílání v Československu začalo jako druhé v Evropě¹⁶⁷ a první na kontinentě. Pravidelné rozhlasové vysílání rozhlasové stanice Radiojournal, předchůdce dnešního Českého rozhlasu, se datuje k 18. květnu 1923. Na rozhlasové vysílání se nevztahoval žádný zvláštní zákon, platily pro něj stejné podmínky, jako pro provozování telegrafie, protože rozhlas byl z počátku vnímán spíše jako technické vylepšení telegrafu¹⁶⁸. Vysílání spadalo do správy ministerstva pošt a telegrafů a pro provozování platily stejné podmínky jako pro provozování telegrafie. Z počátku se na rozhlasové vysílání nevztahovaly zákony, které upravovaly ostatní masová média¹⁶⁹.

¹⁶⁵ Československá vlastivěda. Díl VII, Písemnictví. s. 499.

¹⁶⁶ Tamtéž. s. 500.

¹⁶⁷ Prvním vysílatelem byla britská BBC, která začala vysílat v roce 1922.

¹⁶⁸ ČÁBELOVÁ, Lenka. Radiojournal... s. 33

¹⁶⁹ Tisk, film

Cenzura se v rozhlase objevovala už od počátku. Podle analýzy dobového tisku¹⁷⁰ ji tisk, pokud se jí vůbec zabýval, považoval za něco běžného. Dále z analýzy vyplývá, že se s cenzurou počítalo, ale nevěnovala se jí větší pozornost a ani se (zpočátku) téměř nikdo nepozastavoval nad tím, proč je brána jako součást vysílání.

Cenzuru v rozhlasovém vysílání provádělo ministerstvo vnitra na doporučení TO PMR. Zároveň byla prováděna i jakási „vnitrorozhlasová“, interní cenzura. Spisovatel a dramatik Vladimír Kovářík se zmiňuje ve své publikaci o dějinách rozhlasové publicistiky¹⁷¹ o několika takových případech z počátku 30. let, např. reportáže o práci v dolech¹⁷², či zmínky o nezaměstnaných¹⁷³. Bedřich Václavek se v úvaze na téma *O svobodný rozhlas* zmiňuje celkem kriticky i o rozhlasové cenzurní praxi „*je ovšem jasno, že by ta svoboda [rozhlasu] nešla o nic dále, nežli je „svoboda“ tisku v „demokratické“ republice. Ale i s censorem, naslouchajícím v ateliéru s tužkou na přesunovači, by byl rozhlas soukromých stanic lepší, ne je monopolisovaný rozhlas státní*“¹⁷⁴. Na cenzuru si stěžoval i např. F. X. Šalda, kterému cenzoři „řádili“ v přednášce o Národním divadle¹⁷⁵

Na konci 30. let, v důsledku politické situace a následné ztrátě pohraničních území (Sudety) došlo v roce 1938 k reorganizaci rozhlasu, částečně i kvůli ztrátě některých vysílačů (Mor. Ostrava) a změně území a hranic státu. Zároveň se do popředí dostávala otázka rozhlasové propagandy a rozhlasu jako nástroje boje, moci a zároveň obranného prostředku proti cizí propagandě z Německa, Polska a dalších států. V květnu 1938 byl rozhlas zařazen mezi „*podniky registrované v zájmu obrany státu*“¹⁷⁶. Ministerstvo národní obrany (MNO) považovalo rozhlas za důležitý nástroj pro obranu státu. Již od roku 1929 žádalo MNO o zařazení svého člena jako řádného člena do Jednatelského sboru, od roku 1933 mělo zastoupení v Jednatelském sboru s poradním hlasem, což ovšem

¹⁷⁰ Národní listy, rok 1924, více viz. ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal*

¹⁷¹ KOVÁŘÍK, Vladimír. *Proměny rozhlasové publicistiky I.*

¹⁷² Reportáž J. Fučíka, text uložen v archivu ČRo v Přerově n./L. z 8.5. 1933. Viz KOVÁŘÍK, Vladimír. *Proměny rozhlasové publicistiky I....* s. 87

¹⁷³ Reportáž V. Bolena, text uložen tamtéž s. datem 18.3. 1934. Viz. tamtéž. s. 88

¹⁷⁴ KOVÁŘÍK, Vladimír. *Proměny rozhlasové publicistiky I....* s. 89

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 114. Též Šaldův zápisník.

¹⁷⁶ ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal...* s. 57.

považovalo více méně za formalitu, protože „ *rozhlás se stává v rukou protivníka novou, dosud nedoceněnou zbraní, jež je velmi nebezpečná a účinná, jak možno se téměř denně přesvědčiti nasloucháním rozhlasu sousedních států, kde se již nyní v míru rozhlasu velmi úspěšně využívá k organizaci obrany státu*“¹⁷⁷. Spory MNO a Radiojournalu pokračovaly až do roku 1938 a proti požadavkům MNO se také zamítavě stavěl TO PMR. Vzhledem k vyhocené situaci byly ale požadavky MNO na jeho zastoupení ve správě Radiojournalu splněny. Radiojournal byl zaregistrován mezi podniky důležité pro obranu státu¹⁷⁸.

Zároveň se zhoršující se situací vzrostla i cenzura. Dne 27. září 1938 zaslalo ministerstvo vnitra (MV) Radiojournalu potvrzení o prodloužení licence, kde byla popsána cenzurní a dohlédací praxe a způsob jejího vykonávání. Cenzura se více méně nezměnila, odpovídala způsobu, jímž se prováděla cenzura již dříve a to podle ustanovení, na kterém se v roce 1932 domluvilo policejní ředitelství v Praze se zástupci Radiojournalu a které bylo uvedeno v licenci. Dohled nad vysíláním si opět vyhradilo ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem pošt a telegrafů a pověřilo jím policejní ředitelství v sídlech vysílacích stanic. Radiojournal byl povinen oznamovat nejméně 48 hodin před faktickým vysíláním podrobné programy vysílacích stanic a směl vysílat „*zejména jen takové přednášky, jichž text byl přednášejícím několik dní napřed předložen a společností Radiojournal zaslán nejméně 48 hodin napřed policejnímu ředitelství k cenzuře*“¹⁷⁹.

V případě nutnosti změnit program po uvedené době, povolovalo výjimky policejní ředitelství. Cenzurním dohledem procházel téměř veškerý program. Předložit text celé přednášky nebylo nutné pouze v případě, že se jednalo o přednášku čistě vědeckou nebo odbornou „*a přednášející byl osobou policejnímu ředitelství známou a naprosto spolehlivou*“¹⁸⁰. Mezi povinnosti Radiojournalu v souvislosti s vysíláním patřilo, *aby text*

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Podle zákona č. 131/1936 Sb. z. a n. Viz ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal..* s.58

¹⁷⁹ ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal...* s. 58.

¹⁸⁰ Tamtéž.

*přednášky byl při vysílání sledován*¹⁸¹, a v případě odchýlení se od plánovaného a schváleného textu měl zajistit okamžité přerušení vysílání.

Další omezení se týkala přijímání hlasatelů. Radiojournal mohl přijmout pouze uchazeče, se kterými souhlasilo ministerstvo vnitra a ministerstvo pošt a telegrafů. Dále byl Radiojournal povinen hlásit na ministerstvu každou změnou v obsazení hlasatelských pozic ve všech vysílacích stanic¹⁸². Tato ustanovení ohledně hlasatelů, stejně tak jako probíhající cenzura, nebyla ale reakcí na stávající politickou situaci v zemi, ale uplatňovala se již na základě znění předchozí licence.

Po podepsání mnichovské dohody v září 1938 začal být Radiojournal ke státu vstřícnější. Dne 3. října 1938 byl zaslán ministerstvu vnitra dopis, v němž oznamoval, že učinil nutná opatření, aby „*cenzura byla prováděna se zvýšenou pečlivostí a zevrubností tak, jak to nynější poměry vyžadují*“¹⁸³. Mechanismus (cenzury) fungoval dobře. Předkládané podrobné programy pravidelně kontrolovaly zemské úřady, které pak na žádost ministerstva vnitra předkládaly zprávy o spolupráci s Radiojournalem. V případě nutnosti byly texty přednášek vyžádány telefonicky a obratem předloženy ke kontrole. Nicméně podle zpráv ředitelství docházelo k vyžádání jen zřídka, neboť Radiojournal sám rovnou předkládal vše, co vzbuzovalo jeho pochybnost. Jedinou výjimku tvořili přednášky o civilní protiletectvé obraně, jejichž text byl cenzurován vždy, a to přímo ministerstvem vnitra¹⁸⁴. Radiojournal nadále pečlivě sledoval přednášky při vysílání. Podobná cenzurní praxe probíhala v pobočkách v Brně a Moravské Ostravě.

Po podepsání mnichovské dohody zesílily tlaky též na další reorganizaci společnosti Radiojournal, ve které byl většinovým podílníkem stát, který by tak měl na ní větší kontrolu. Objevili se tu první snahy o postátnění

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Podle dochovaných materiálů je zřejmé, že ministerstvo opravdu nechávalo prověřovat tzv. spolehlivost uchazečů o pozici hlasatele z různých hledisek – jako národnost, loajalita, mravní a trestní záchovalost, náboženské vyznání, politická příslušnost a aktivita obecně aj. Viz ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal...* s. 58. Nicméně není uveden zdroj, podle jakých materiálů.

¹⁸³ ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal...* s. 60.

¹⁸⁴ V rámci bezpečnosti státu.

rozhlasu, který by se mohl stát nástrojem propagandy. Dne 28. prosince 1938 zasedala valná hromada Radiojournalu, která se usnesla na nové společenské smlouvě a Radiojournal byl přejmenován na Česko-Slovenský rozhlas. Změna názvu ale nevešla v platnost, neboť dříve než se stačil název zanést do rejstříku, došlo k okupaci Čech a Moravy, Slovenský rozhlas se 14. března 1939 osamostatnil a Český rozhlas připadl pod protektorátní správu.

3.1.4 Film a divadlo

Filmová cenzura za první republiky patřila do kompetence ministerstva vnitra. Ministerstvo výnosem č. 22.261-6 ze 16. června 1919 zrušilo dosavadní čtyřčlenné zemské cenzurní komise, které byly nahrazeny centralizovaným *Cenzurním sborem kinematografickým* s působností od 1. července 1919. Počet členů sboru se měnil, v letech 1919 až 1927 měl osm stálých členů a tvořili jej zástupci několika ministerstev a lidovýchovných institucí: ministerstva vnitra (předseda sboru), ministerstva školství a národní osvěty, ministerstva spravedlnosti, ministerstva sociální péče, ministerstva obchodu, československého cizineckého úřadu a Masarykova lidovýchovného ústavu. Mezi lety 1927 až 1936 byl počet členů snížen na pět, zasedali v něm zástupci ministerstva vnitra, ministerstva školství a národní osvěty, Masarykova lidovýchovného ústavu, ministerstva národní obrany a zástupkyň žen z kruhu vychovatelských. V roce 1936 se rozšířil počet členů na šest¹⁸⁵.

Každá distribuční společnost (přihlašovatel či žadatel o cenzurní zásah), která chtěla, aby byl film v Československu promítán, musela odevzdat oficiální žádost o promítnutí před cenzurním sborem. Žadatel vyplnil oboustranný formulář, zaplatil poplatek za řízení a poslal jednu kopii k posouzení sboru. Po shlédnutí filmu podepsali přítomní členové sboru odborné rozhodnutí. Cenzurní sbor kinematografický byl oprávněn vydávat rozhodnutí zahrnující poplatek za film, ministerstvo vnitra vydávalo oprávnění k distribuci bez omezení nebo s výhradami. Konečné rozhodnutí patřilo ministerstvu vnitra. Nakonec úředník ministerstva vnitra vydal

¹⁸⁵ LACHMAN, Tomáš. *The film censorship in Czechoslovakia 1919-1940*. [online].

cenurní lístek, na kterém byl uveden název filmu, kdo předkládá film k cenzuře, druh – žánr, délka filmu, počet dílů, stručná charakteristika, zda je film přístupný mladistvým do 16 let, zda se jedná o film kulturně-výchovný¹⁸⁶ a konečné rozhodnutí ministerstva. Pokud byl film povolen vysílat s výhradami, byly na cenurním lístku uvedeny scény, resp. titulky, které mají být z filmu odstraněny. Cenurní sbor tedy ovlivňoval nejen jaké věkové skupině bude film přístupný, ale především v jaké podobě¹⁸⁷. Z mnoha filmů musely být „vyňaty“ závadné scény nebo titulky¹⁸⁸.

V případě nesouhlasu nebo pochybností v rozhodnutí sboru byl film promítán před tzv. *rozšířeným cenurním sborem poradním*, který míval zpravidla jedenáct členů. Rozšířený sbor byl složený ze dvou skupin. Stálá skupina zahrnovala kromě stávajících šesti členů Cenurního sboru ještě reprezentanty ministerstva sociální péče, ministerstva obchodu a filmového průmyslu. Dočasná skupina byla složena ze tří podskupin, v nichž byly zastoupeny v první podskupině příslušníci Dělnické akademie, Spolku výtvarných umělců Mánes a Syndikátu denního tisku, v druhé podskupině příslušníci Jednoty výtvarných umělců a Ústřední školy dělnické a ve třetí podskupině příslušníci České zemské skupiny pro péči o mládež, Syndikátu českých spisovatelů a Umělecké besedy¹⁸⁹. V případě opakovaného posuzování (nové cenurní přehlídky) se komise sestávala ze stálého cenurního sboru a jedné z těchto tří podskupin. Posudek této komise byl ale pro konečné rozhodnutí ministerstva vnitra nezávazný. Takto složená komise také dělala přehlídku a podávala posudky o filmech, které nebyly běžného rázu¹⁹⁰.

Po schválení filmu cenurním sborem film obdržel povolení na veřejné promítání po dobu pěti let. Po uplynutí této lhůty musel distributor zažádat o nové přezkoumání. Jako „povolenka“ k veřejnému promítání sloužil cenurní lístek, který vydávalo po shlédnutí filmu ministerstvo vnitra, a na

¹⁸⁶ Statut kulturně-výchovný film byl zaveden v roce 1922 a vztahoval se na snímky dokumentární, poučné, nebo v některých případech na filmy celovečerní s námětem z české historie. Viz. ZACHAROVÁ, Irena. *Praha v dokumentárním filmu 1928-1939 : (typické a alternativní způsoby jejího zobrazení)*.

¹⁸⁷ Zakazovány ve filmech byly jakékoli projevy fyzického násilí a erotické výjevy, které byly vystříhovány.

¹⁸⁸ LACHMAN, Tomáš. *Filmová cenzura v ČSR 1919-1939. Iluminace*. s. 194-197

¹⁸⁹ LACHMAN, Tomáš. *The film censorship in Czechoslovakia 1919-1940*. [online].

¹⁹⁰ Více viz. *Národní shromáždění republiky Československé 1929-1935 : tisky*. [online].

kterém byly popsány předváděcí podmínky daného filmu¹⁹¹. Počet vydaných lístků byl shodný s počtem obíhajících kopií filmu. Lístek zároveň sloužil jako podklad kontrolním orgánům. Rozhodnutí cenzurního sboru o povolení nebo zamítnutí filmu k veřejnému promítání bylo platné na celém území Československé republiky. V některých případech bylo ale k posudku připsáno „s výhradou Slovenska“. V takovýchto případech ministerstvo vnitra požádalo Cenzurní komisiu pre film¹⁹², aby samo provedlo cenzuru podle jejich hledisek.

Cenzurní komise sledovala především politickou a mravní bezúhonnost snímků. Bez cenzurního povolení nesměl být promítán žádný film¹⁹³.

V roce 1934 vstoupily v platnost nová pravidla pro dovoz filmů ze zahraničí. Každý dovezený film musel získat povolení k dovozu, které uděloval Filmový poradní sbor ještě před procesem samotné cenzurní přehlídky. Filmový poradní sbor byl ustaven v roce 1932 při ministerstvu obchodu, původně jako poradní orgán pro otázky filmového obchodu a produkce. Po reorganizaci v roce 1934 se stal Filmový poradní sbor nejdůležitější instituce, která rozhodovala o finanční podpoře české filmové produkce.

System filmové cenzury byl reorganizován po německé okupaci a zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Cenzurní sbor kinematografický byl zrušen výnosem říšského protektora k 26. říjnu 1940 a byla ustavena nová cenzurní instituce Filmová zkušebna v Čechách a na Moravě (Filmprüfstelle in Böhmen und Mähren).

Stejně jako film, podléhala dozoru policejního ředitelství (z pověření ministerstva vnitra) i divadelní produkce. Divadelníci museli předkládat policejnímu ředitelství text hry ke schválení, pokud se od textu odchýlili, následovala zprvu peněžní pokuta, po opakovaných „odchylných“ mohlo

¹⁹¹ Přístupnost věkové kategorie, popis vyřazených sekvencí, celková délka filmu, apod.

¹⁹² Fungovala při ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska

¹⁹³ Díky tomu jsou cenzurní listy filmů v Československu natočených i sem dovezených, hraných i nehraných, krátkých i dlouhometrážních téměř kompletní. Viz. ZACHARDOVÁ, Irena. *Praha v dokumentárním filmu 1928-1939 : (typické a alternativní způsoby jejího zobrazení)*.

policejní ředitelství odebrat divadlu koncesi a zavřít jej. Cenzurní praxe posuzovala individuálně jednotlivé hry, ale na konci třicátých let se situace změnila s vyostřující se politickou situací.

S cenzurou se potýkalo i jedna z nejméně výraznějších meziválečných divadelních scén, Osvobozené divadlo. Obzvláště v průběhu třicátých let, kdy se začalo věnovat politické satíře, mělo s cenzurou problémy. Čím dále častěji se místo dosloveného jmenování či improvizované poznámky uchýlovali k mimoslovným výrazovým prostředkům¹⁹⁴. Ke hře *Pěst na oko* napsal režisér J. Honzl do programu: *“Cenzura - pokud se neobráť ve fašistické násilí - nemůže však být všemocným nepřítelem skutečného umělce. Cenzura nutí jen umělce k nové vynalézavosti. Obecenstvo zapalují slova, která jsou tajemně významná, která jsou ‘vykládána’, jimž je ‘rozuměno’. Srozumění obecenstva je nebezpečnější než otevřený výklad. Ale ‘porozumění’ přestává být už ovládáno jevištěm a autorem, jestliže jsou společenská vnitřní napětí tak silná, že hledají ventily, kterými by uvolnily svůj přetlak. Pak překvapují herce potlesky, výbuchy smíchu, projevy odporu na místech, která jsou zcela nevinná. Za tyto projevy není už odpovědno divadlo, ale musí si tu uvědomit svou odpovědnost režim a společnost. Tyto projevy nelze už v divadle cenzurovat nebo potlačovat; představitelé moci by se měli přicházet do divadla poučovat, měli by se naučit poslouchat - ne jeviště - ale měli by se naučit naslouchat hledišti, neboť ono indikuje napětí, která by bylo nebezpečno dlouho utlačovat bez uvolnění, nebo bez léku.”*¹⁹⁵.

Divadlo se stejně jako film potýkalo se zásahy státních orgánů. V případě Osvobozeného divadla vedla jak politická situace, tak divadelní cenzura k odebrání licence v roce 1938. V době tzv. druhé republiky se objevily první generální skupinové zákazy dramatických her, které pak následovaly ve větší míře v době Protektorátu. Druhorepubliková vláda považovala za nezbytné podniknout taková cenzurní opatření, která by zabránila

¹⁹⁴ Např. Werich vytáhl z jedné kapsy kus uhlí a z druhé karty, aby tak pro zasvěcené zpřítomnil dvě aféry pravicového ministra Jiřího Stříbrného. Viz. SCHONBERG, M. *Osvobozené.*, cit. KAZDA, Jaromír. Werich, Horníček a ti druzí. *Divadlo.cz* [online].

¹⁹⁵ HONZL, J. *K době a ke hře*, program k *Pěsti na oko aneb Caesarovo finále*, Lokální patriot, noviny Osvobozeného divadla, 1938, 10, č. 4, s. 10-11. Cit. KAZDA, Jaromír. Werich, Horníček a ti druzí. *Divadlo.cz* [online].

provokaci fašistických útočníků. I když cenzura neupustila od své praxe posuzovat jednotlivé hry individuálně, přesto se uchýlila k vytvoření seznamu autorů, kteří se angažovali v protifašistickém boji, dále sem byli zařazeni autoři levicoví a marxistického zaměření, tvrdí zastánci demokracie, zednáři či křesťanští sociálové, kteří se stavěli proti fašismu. Zakázány byly hry, které upozorňovaly na agresivní plány a politiku nacistického Německa a hry a hry, které měly vlastenecký a odbojný náboj.

Narozdíl od podobných opatření, která následovala poté v době okupace, vyšla tato nařízení v tichosti. *„Cenzurní úřady nižších stupňů se bez oficiálního pokynu vlády více méně samy postaraly, aby se hry politicky proskribovaných autorů ztratily z veřejnosti. Převážnou část těchto děl odstranily z repertoárů v dohodě s podnikateli při projednávání dramaturgických plánů, jen menší část dodatečně z nich vyloučily individuálními výnosy“*¹⁹⁶. Tak zmizela z repertoárů divadel řada děl, která ať už skrytě či otevřeně bojovala proti hrozícímu fašismu a německé rozpínivosti.

3.1.5 Knihy a knihovny

Oficiální institucionalizovaná cenzura, tak jako existovala např. u filmu či v rozhlase, v oblasti knih a knihovnictví neexistovala. Dohled nad knihovnami mělo ministerstvo školství a národní osvěty. Zákonem č. 430/1919 Sb. z. a n., o veřejných knihovnách obecných a jeho nařízením o zřizování knihoven i v malých obcích se velmi zahustila síť knihoven v celé republice. Tímto byl také dáván veliký důraz na poslání a funkci knihoven, přičemž *„účelem veřejné knihovny jest doplňovati a prohlubovati vzdělání obyvatelstva četbou naučnou i zábavnou, mající skutečnou hodnotu vnitřní“*¹⁹⁷. Ačkoli přímo cenzurní orgán neexistoval, ministerstvo školství a národní osvěty si vyhrazovalo uveřejňovat seznamy *„spisů a výtvorů, které nutno vyloučiti z veřejných knihoven“*¹⁹⁸. Podle tohoto článku šlo o *„spisy umělecky a obsahově bezcenné, výtvořiny nemravného rázu (díla pornografická), tzv. krváky, detektivní a indiánské povídky, které*

¹⁹⁶ SRBA, Bořivoj. Divadelní cenzura v Protektorátu Čechy a Morava. s. 11

¹⁹⁷ Nařízení vlády č. 607/1919 Sb. z. a n., jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních, čl. 2

¹⁹⁸ Tamtéž, čl. 3

*sensačním způsobem dráždí fantasií čtenářovu, pamflety snižující tendenčně celé stavy nebo vrstvy obyvatelstva, jakož i díla směřující proti trvání a celistvosti státu československého*¹⁹⁹. Tyto spisy nesměly být zařazeny do fondu. Knihy měly především vychovávat, bavit také, ale „na výši“. Kladen byl důraz spíše na mravní výchovu občanů. Živelná „očista“ písemnictví začala až v době tzv. druhé republiky, kdy byly z knihoven a knihkupectví odstraňovány knihy např. A. Jiráska, R. Medka, protináboženské spisy ohrožující mravní výchovu mládeže, politické spisy o třídním boji apod.²⁰⁰

Konec první republiky přišel s 30. zářím 1938 a podpisem mnichovské dohody. Republika byla nucena v zájmu zachování míru v Evropě postoupit Sudety a slovenské jižní pohraničí německé říši. Vznikla tak okleštěná tzv. druhá republika, která měla jen velmi krátkou životnost. Cenzurní praxe této druhé republiky prošla do března 1939 řadou změn. Vláda zpřísnila následnou cenzuru a v případě tisku zavedla předběžnou cenzuru a pokyny k jejímu vykonávání tvořily oběžníky Presidia zemského úřadu v Praze, které tento úřad vydával k jednotlivým akcím na základě pokynů Ústřední cenzurní komise ministerstva vnitra ve spolupráci s TO PMR. Pokyny příkazovaly úřadům konajícím tiskovou přehlídku, co se smí či nesmí zveřejňovat nebo v jaké formě se to může či nesmí zveřejňovat. Výjimku tvořili pouze souhrnné tiskové pokyny vydané TO PRM ve dnech 19. prosince 1938, 12. ledna a 1. února 1939 (Pokyny pro úředníky tiskové dozorcí služby při vykonávání předběžné tiskové přehlídky)²⁰¹, které byly doplněny výnosem ze dne 1. března 1939²⁰² a poté byl následně vyhlášen Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku²⁰³.

Dne 15. března 1939 obsadily německé jednotky zbytek území Čech a Moravy a Slovensko vyhlásilo Slovenskou republiku, když se o den dříve osamostatnilo. Dne 16. března 1939 byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava.

¹⁹⁹ Tamtéž, čl. 3

²⁰⁰ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*, s. 102.

²⁰¹ BUBENÍČKOVÁ, R. HALEŠICOVÁ, V. MACHATKOVÁ, R. Tiskové pokyny pomnichovské republiky, s. 126-198.

²⁰² ÚTDS fungovala při tiskovém odboru Presidia ministerské rady

²⁰³ *Dějiny médií v datech...* s.365.

3.2 Protektorát Čechy a Morava (1939-1945)

Obsazení zbytku republiky a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava neznamenal jen ztrátu suverenity, ale i začátek období strachu a represí vůči obyvatelstvu. Tisk, rozhlasové vysílání i činnost České tiskové kanceláře upravovaly směrnice z úřadu říšského protektora (ÚŘP). Rovněž divadla, vydavatelské podniky, knihovny, školy a další instituce se dostaly pod přímý dohled nacistických úřadů a vyskytovaly se zde rozsáhlé cenzurní zásahy. Okupace však zasáhla všechny oblasti života.

3.2.1 Tisk

Cenzura za Protektorátu měla na tisk určující vliv, dává poznat, kdo určoval profil a linii tisku a napomáhá k pochopení tisku jako pramene. V době Protektorátu Čechy a Morava zde existoval tisk legální, tisk ilegální²⁰⁴ a tisk zahraniční. Pro tisk a cenzuru v této době je charakteristická určitá dvojkolejnost, neboť jiná pravidla platila pro tisk vydávaný českými institucemi (kdy byl tisk formálně řízen TO PMR, ale fakticky byl regulován Souborným pokynem... ze 17. března) a jiná pro tisk vydávaný německými institucemi (ten spadal pod úřad říšského protektora a oberlandrátů)

Od vyhlášení protektorátu byl tisk pod dohledem ÚŘP²⁰⁵, který určoval podobu a zaměření tiskovin. Tisk pracoval pod dozorem okupační moci, ale zároveň byl i součástí české protektorátní politiky²⁰⁶. Tiskem spadal do kompetence TO PMR²⁰⁷. Vláda a prezident oficiálně vydávali jednotlivé zákony, ale pod přísným dohledem protektora. Český tisk tak hrál dvojakou roli. Na jedné straně byl tribunem aktivistických novinářů, na straně druhé byl součástí protektorátního „veřejného života“ a představoval významnou politickou instituci.

²⁰⁴ Vydávaný odbojem – komunistickým i nekomunistickým

²⁰⁵ Vedoucími tiskového odboru říšské vlády byli Karl von Gregory a Wolfgang Wolfram von Wolmar, kterého v roce 1943 vystřídal Artur Söhnel.

²⁰⁶ Protektorátní vláda chtěla, aby tisk vyjadřoval její postoje a podporoval ji na veřejnosti

²⁰⁷ V čele tiskového odboru PM R stáli Zd. Schmoranz (do 25.8.1939), A. Bareš (do 12.9.1939), Fr. Hofman (do 5.1941) a C. Melč (do konce války)

Již 17. března 1939, tedy těsně po vyhlášení protektorátu, byla vydána směrnice o nové organizaci tiskové služby. Bylo upraveno postavení Ústředí tiskové dozorcí služby (ÚTDS) a tiskových dozorcích úředníků, kteří působili přímo v redakcích. Ke stejnému datu byla v Praze z příkazu říšského tiskového úřadu v Berlíně zřízena prozatímní německá služebna pro tisk. Nacisté si byli vědomi velkého vlivu tisku, rozhlasu, knih a jiných sdělovacích prostředků (např. letáků) a proto je na jedné straně maximálně využívali ve svůj prospěch prováděním propagandy, na straně druhé se snažili umlčet protivníky pomocí cenzury, zákazů a represí. Pověřenec německého úřadu měl pravomoc vydávat potřebné směrnice a pokyny pro veškeré tiskové a obrazové zpravodajství. TO PMR byl de facto tomuto nově vzniklému úřadu „podřízen“, ačkoli měl oficiálně úřední pravomoci k těmto zásahům. Z příkazů ÚTDS bylo jasně definováno, co se nesmí objevit v tisku. Mezi zakázaná témata spadaly zprávy o dislokaci německé armády, zprávy o sebevraždách (v souvislosti s okupací), zprávy o zatýkání osob, apod.

Dne 24. března 1939 vydal šéf civilní právy při vrchním velitelství armádní skupiny III. K. Henlein výnos o zajištění pořádku v tisku, kterým byla potvrzena stávající linie tisku. Kromě toho si K. Henlein vyhradil, že „každá změna nynějšího stavu tiskovin, v té době vycházejících, vyžaduje mého schválení“²⁰⁸. Toto ustanovení zahrnovalo také jakékoliv změny ve způsobu vycházení tisku, tvorbu nových příloh, změnu dosavadního rozsahu a rozšíření rekvizice.

Po vzniku Národního souručenství²⁰⁹ se staly všechny deníky formálně tiskovými orgány této instituce. Jedním z prvních jeho odborů vznikl odbor tiskový²¹⁰, ale po dohodě se Z. Schmoranzem, vedoucím TO PMR, se usneslo na tom, se budou deníky nadále řídit pokyny TO PMR.

²⁰⁸PASÁK, Tomáš. Český periodický tisk na počátku okupace ve světle cenzury a jejích opatření. s. 160.

²⁰⁹Národní souručenství vzniklo v březnu 1939. NS byla „kvazipolitická strana“, byla to jediná všennárodní politická strana (organizace), která vznikla na myšlence „protektorátního vlastenectví“. Viz. KUKLÍK, Jan. *Praha pod hákovým křížem : reader k přednášce*. s. 5.

²¹⁰Vedl ho O. Suchý.

Dne 29. března 1939 se Ministerská rada usnesla na zavedení funkce tzv. tiskových referentů, kteří působili při okresních úřadech. Zároveň byli na tyto funkce dosazeni někteří důstojníci, na které se vztahovalo nařízení o likvidaci ministerstva národní obrany. Pod rouškou oficiálních tiskových referentů prováděli důstojníci ilegální akce, ale jejich činnost byla již koncem srpna 1939 odhalena a důstojníci pozatýkáni. Tato policejní akce vedla k plnému podřízení českého tisku německým zájmům. Správu tiskového odboru ÚŘP převzal SS-Hauptsturmführer Wolfgang Wolfram von Wolmar. Každá instrukce TO PMR musela být schválena nadřízeným německým orgánem. V čele kulturně-politické sekce ÚŘP (tedy nadřízené složky tiskového odboru) stál do roku 1942 Karl von Gregory, kterého poté vystřídal Martin Wolf.

Tiskový odbor pořádal pro šéfredaktory nebo jiné zástupce novin²¹¹ pravidelně tzv. tiskové konference, které vedli hlavní představitelé okupačních a protektorátních úřadů. Tyto konference byly důvěrné, pouze „pro vnitřní potřebu“, výslovně bylo připomínáno „*všichni účastníci mají povinnost mlčení*“²¹², nesmělo vyjít najevo, že je tisk předběžně cenzurován²¹³. Tyto konference byly do protektorátu přeneseny z Německa, kde se praktikovaly už od roku 1933 a byly aplikovány na specifika protektorátu (využívání aktivistických novinářů apod.). Tyto konference se konaly jednou týdně pro deníky a jednou měsíčně pro týdeníky. Tiskové konference měly dvojí linii: širší (určené pro redaktory všech listů a časopisů) a užší (určené pouze šéfredaktorům denních listů). Články byly předkládány cenzuře a cenzurní úředníci byli odpovědní za obsah listu. Při pochybnostech, zda lze článek „pustit“ do tisku či ne, se dotazovali přímo u německého tiskového referátu. Wolmarovo oddělení bylo nejvyšším a rozhodujícím politickým úřadem pro veškerý tisk.

V tomto období ubývalo novin a hlavně časopisů, protože prý nepůsobily dostatečně ideologicky. Tisk měl obecně sloužit k politickému přeškolení,

²¹¹ Většinou to bývali redaktoři politických popř. ekonomických rubrik. Viz. PASÁK, Tomáš. Český periodický tisk na počátku okupace.

²¹² KONČELÍK, Jakub. KÖPPOVÁ, Barbara. KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou...* s. 9.

²¹³ Některé články byly zasílány do novin přímo tiskovým odborem ÚŘP.

podle slov W. W. von Wolmara „*vychovávat český národ k říšskému vědomí*“²¹⁴.

První roky se ještě dala v tisku pěstovat národní tematika, byť upravená na protektorátní poměry a zbavena některých postav. Změna nastala po nástupu Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. V lednu 1942 byla jmenována nová vláda a v protektorátu provedena správní reforma. Za Heydrichova působení a pak hlavně po jeho smrti došlo k výraznému zpřísnění tiskových poměrů a většímu pronásledování novinářů.

Nacisté také využívali služeb aktivistických novinářů a kolaborantů a po tisku se žádaly útoky proti protivníkovi a nepřítelům (hrubé, výsměšné, urážlivé články, karikatury), očekávala se také podpora a zdůvodnění perzekuce Židů a zároveň pozitivní propaganda vůči všemu německému, vyzdvihování hrdinství a vítězného tažení německé armády. Kromě obsahu tiskovin byla pečlivě hlídána a kontrolována grafická stránka, tedy řazení zpráv, zalomení titulků, apod.

Tisk spadal pod několikérý dohled, jednak to byl TO PMR, dále pak pod oddělení pro tisk při kulturním odboru Úřadu říšského protektora a dohled gestapa. V letech 1942 - 1945 nastala změna ve správním pojetí a řízení tisku převzal úřad, respektive ministerstvo lidové osvěty, v jehož čele stál novinář Emanuel Moravec, i když pokyny stále vydávalo Ústředí tiskové dozorčí služby. Nicméně pod vliv E. Moravce se dostal i TO PMR.

Vydavatelé a šéfredaktoři se od 17. září 1939 řídili směrnicí s názvem *Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku* platný od 17. září 1939, který upravoval, jakým směrem se má ubírat český tisk a postoj vůči Říši a Německu všeobecně. K jeho upřesnění však byly vydávány pokyny pro šéfredaktory, které znali ho pouze oni a úředníci tiskové dozorčí služby neboli cenzoři. Obsah těchto pokynů byl přísně důvěrný. Pokyn vymezoval:

I. Úkoly tisku – „*úkolem tisku je tvořit veřejné mínění a vést je cílevědomě a jednotně*“

²¹⁴ KONČELÍK, Jakub. KÖPPLOVÁ, Barbara. KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou...* s. 10.

*směrem, který jest dán životními zájmy Říše, Protektorátu a tím i českého národa, včleněného do rámce Říše*²¹⁵. Tyto pokyny platili nejen pro denní, ale i pro krajský tisk (zprávy do krajského tisku zasílal tiskový odbor) „*články přetisknuté z této korespondence*²¹⁶ musejí vycházet jako články redakční, tedy bez zvláštního označení nebo s redakční šifrou. Není přípustno udávati jejich pramen [...] a komukoli mimo redakci a vydavatelstvo sdělovati, že jsou původu oficiálního“²¹⁷.

II. Tisková dozorčí služba - plnila funkci „domácích censorů“. Jejím úkolem byla přehlídka materiálů před odevzdáním k tisku.

III. Odpovědnost za vedení tisku - odpovědnost za vedení tisku měli šéfredaktoři a všichni úředníci TDS.

IV. Všeobecné zásady - předmětem tiskové přehlídky byl celý obsah tisku. Velká pozornost byla věnována úpravě, nadpisu, způsobu umístění a velikosti písmen titulku. Kromě toho se kontrolovalo to, aby se v textu neobjevovaly jinotaje, náznaky a dvojsmysly. Volné byly zprávy z ČTK a z německých pramenů. Jen na výslovné povolení se tiskly vyhlášky (vojenské, říšské, protektorátní). Rozhodovalo se také, co je vhodné do denního tisku, co do krajského a co do odborných listů a bylo nutné dodržovat předepsanou úpravu statí a ve kterých vydáních mají vyjít a také „*nebudtež propouštěny statí jimiž vůbec je upozorňováno nebo naznačováno, že se provádí předběžná přehlídka tisku*“.²¹⁸

V. Mimořádné poměry - zde byly určeny podmínky, za kterých bylo možné zveřejňovat některé materiály (dostávala se na to zvláštní povolení). Tyto podmínky platily jak pro nejnovější události (hodnotily se podle aktuální situace, zda zveřejnit, nebo ne), tak pro materiály a texty vydané před 1. zářím 1939. Zároveň byly zakázány informace vojenského charakteru (pokud nebyly předběžně schváleny) a velmi omezeny informace z bojišť.

VI. Říše a protektorát - tisk by měl psát o Říši kladně (jako o ochranitelce), přetiskovat všechny projevy Vůdce nezkráceně a v náležitě úpravě, do tisku směly jen oficiální zprávy o Říši, Vůdci a říšském kancléřství a bylo výslovně zakázáno kritizovat Říši a říšského protektora.

²¹⁵ KONČELÍK, Jakub. KÖPPLOVÁ, Barbara. KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou*, s. 469-470.

²¹⁶ Články zasílané tiskovým odborem krajskému tisku ve čtyřech vydáních - A, B, C, D.

²¹⁷ KONČELÍK, Jakub. KÖPPLOVÁ, Barbara. KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou*, s. 471.

²¹⁸ KONČELÍK, Jakub. KÖPPLOVÁ, Barbara. KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou*... s. 475.

VII. Věci hospodářské a sociálních - o těchto věcech bylo možné informovat pouze podle předem daných směrnic, bylo možné otiskovat pouze zprávy úřední, potlačovat kritiku a negativní zprávy. Bylo nakázáno pečlivě prohlížet inzeráty (aby nebyly fingované) a v inzerátech se nesměla vyskytovat více jak jedna číslice²¹⁹.

VIII. Vnitřní věci protektorátu - o životě v protektorátu bylo možné přetiskovat pouze úřední zprávy (o cestách a počinech prezidenta a vlády) a zprávy vydané ČTK nebo zprávy zvláště předběžně schválené.

IX. Postup při tiskové přehlídce - byl-li zabaven článek, nesmělo po něm zůstat nezaplňené místo, aby nebylo poznat, že byla provedena předběžná cenzura. Redakce musely nahradit vyloučené články nezávadnými.

Cenzurou (spíše tiskovými úředníky) bylo zakázáno mnoho témat - ekonomická, politická, informace o stavu zásob všeho²²⁰ apod. Propouštět bylo možné jen zprávy úřední. Zprávy protektorátních úřadů a materiály policejní korespondence určené pro tisk mohly být zveřejňovány jen prostřednictvím ČTK nebo po schvalovací doložce ÚTDS. Periodikum mohlo vyjít až po úplném schválení celého obsahu. Paradoxně bylo někdy zakázáno přetiskovat v českém tisku již zveřejněné zprávy v časopisech německých²²¹.

System cenzurních zásahů a poznámek měl pevné zásady i co se týče barvy tužek. Podle směrnice používali úředníci ÚTDS při přehlídce kartáčových obtisků tužky hnědé, vojenští cenzoři tužky červené a zelené, domácí cenzoři (úředníci TDS na redakcích nezávislí, ač pracovali přímo v redakcích) tužky modré, k označování statí vojenské povahy se používalo tužky fialové.

Cenzura se vztahovala i na tisk odborný, tisk spolků, tisk kulturních, zájmových či tělovýchovných organizací, i když se projevovala odlišně než tomu bylo u praxe v denním tisku.

²¹⁹ Více číslic mohlo být uvedeno jen po schválení – takové inzeráty se mohly považovat za tajná znamení. Takové šifry používal např. odboj.

²²⁰ Představovalo to strategické informace pro protivníky.

²²¹ Jednalo se o některé zahraniční články politické.

3.2.2 Česká tisková kancelář (ČTK)

ČTK zastávala roli oficiální protektorátní zpravodajské agentury. Její činnost byla upravena vyhláškami a směrnicemi vydávanými ÚŘP. Na základě nařízení ÚŘP skončilo vysílání do ciziny, zahraniční zprávy se přebíraly od Deutsche Nachrichten Büro (DNB), domácí zpravodajství bylo pod kontrolou jednak vlády (TO PMR), jednak nacistických úřadů. Že byla ČTK pod přímým dohledem potvrzují i odkazy z nařízení *Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku platných ode dne 17. září 1939*, kde se uvádí, že informace lze propouštět jen jsou-li dodány ČTK, nebo zvláště předběžně schváleny.

Cenzurou procházeli nejen texty, ale i fotografický materiál. Zavedení soustavné cenzury do fotooddělení ČTK (fotoarchiv budován od založení 1918) lze datovat do března 1939. Fotooddělení se nacházelo mimo hlavní budovu. Archivace fotografií domácích redaktorů i zahraničních fotografií se prováděla tak, že se snímek označil pořadovým číslem a ručně se zapsal do linkované archivní knihy. Podle těchto knih lze zjistit, které snímky byly zabaveny nebo bylo "pouze" zakázáno jejich zveřejnění. V případě zabavení chybí i negativ a je narušena číselná řada, v případě zákazu uveřejnění je u příslušného snímku uvedeno upozornění o zákazu. Jako první cenzurní zásah okupační lze označit "přehlídku" fotografií z obsazování země, konkrétně do snímků zachycujících atmosféru v Praze dne 15. března 1939.

Kromě zákazů pro tisk, rozhlas a ostatní oblasti zavedla ÚTDS "přísnou cenzuru fotografií". V archivních záznamech se začaly objevovat zápisy "nepovoleno", "nepoužívat", "nepropuštěno cenzurou"²²². S fotografiemi a povolením k jejich uveřejnění se zacházelo velmi opatrně, ke schvalování se předkládaly i zcela neškodné a apolitické snímky, např. ze ZOO.

O nových opatřeních, která se dotkla fotografií ČTK, lze najít zmínky v knize vzkazů. Zápis ze 17. března 1939 praví: "*Nařízením odpovědných míst byla zvýšena předchozí cenzurní opatření při vydávání všech obrázků (fotografií a matric) pro časopisy. O způsobu, který se to děje, byli již*

²²² ŘEHÁKOVÁ, Hana; VESELÝ, Dušan. *Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK*. s. 180.

příslušní zaměstnanci vyrozuměni. (Předkládání všech našich i došlých fotografií z ciziny p. red. Ullrichovi.) Přesto připomínám, aby tato opatrnost byla věnována do krajnosti při vyřizování každé objednávky obrázků (...)"²²³.

Od 15. března 1939 byly pokyny cenzury tajné a seznámit se s nimi měli vždy jen "příslušní zaměstnanci". Po vypuknutí války dne 1. září 1939 zápisy z archivních knih zmizely. Dne 17. září 1939 začal platit "Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku", tj. tajná směrnice pro řízení veškerého protektorátního tisku, která se vztahovala i na reportážní fotografie.

3.2.3 Rozhlas

Vedle veškerého periodického tisku (legálního) měli nacisté pod dohledem i rozhlas. Oprávnění ke zřizování a provozování vysílacích stanic bylo vázáno na souhlas říšského protektora. Již ve Výnosu o vyhlášení „Protektorátu Čechy a Morava“ se v čl. 8 pravilo, že „Říše vykonává bezprostřední dohled na dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace“²²⁴. Zároveň byl zákonem upraven poslech zahraničních rozhlasových stanic. Dne 1. září 1939 bylo vydáno *nařízení o mimořádných rozhlasových opatřeních* (vyšlo v Říšském zákoně I), které platilo i na území Protektorátu. V §1 se uvádělo, že „úmyslný poslech cizích vysílačů jest zakázán. Jednání proti tomu trestají se kázníci. V lehčích případech může být uznáno na vězení. Použitá přijímací zařízení se odejmou. V §2 stálo, že „kdo zprávy cizích vysílačů, které jsou způsobilé ohroziti sílu německého národa, úmyslně rozšiřuje, bude potrestán kázníci, ve zvláště těžkých případech smrtí“.²²⁵

Stejně jako v tisku se i v rozhlase na počátku okupace podstatně zpřísnila cenzura vysílaných programů. Nacisté si byli významu rozhlasu velmi

²²³ Tamtéž. s. 180. Jmenovaný Ullrich byl německý pověřenec Oskar Ullrich, zmocněn vydávat odpovídající směrnice pro veškeré tiskové a obrazové zpravodajství.

²²⁴ Výnos o vyhlášení „Protektorátu Čechy a Morava“. [online]. Originální text viz. *Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, (II.)*. s. 418-420.

²²⁵ MORAVEC, Václav. *Proměny právní regulace rozhlasového vysílatele veřejné služby v ČR v letech 1991-2001*. [online].

dobře vědomi. Do rozhlasu byli dosazeni němečtí cenzoři – dohlížitelé, kteří velmi pečlivě pročítali a poslouchali vysílané pořady. Už druhý den po příchodu nacistů do rozhlasu byl okamžitě zastaven populární pořad *Okénka*. Zároveň bylo také zastaveno krátkovlnné vysílání do zahraničí, ale po dvou dnech bylo povoleno vysílání pro krajany.

Výkon cenzurních zásahů spadal opět do kompetence ministerstva vnitra ve spolupráci s TO PMR a kulturně politickým oddělením ÚŘP. Zároveň s touto vnější cenzurou fungovala i vnitrorozhlasová cenzura. Do roku 1943 byl nejvyšším cenzorem vedoucí německého tiskového odboru ÚŘP Wolfgang Wolfram von Wolmar. Po jeho odvelení na frontu získalo neomezený vliv na tisk a rozhlas ministerstvo školství a lidové osvěty, jmenovitě ministr Emanuel Moravec jako nejvyšší představitel tohoto úřadu. Ten míval již od května 1940 dvakrát týdně rozhlasový komentář. Rozhlasové cenzuře podléhaly i projevy nejvyšších činitelů protektorátní vlády, tedy ministrů a prezidenta E. Háchy.

Nedlouho po nástupu nacistů došlo v rozhlase k národnostním čistkám, propuštění byli zaměstnanci neárijského původu a ani k mikrofonům už nebyli zváni neárijské účinkující. Zároveň se přestaly vysílat zprávy z ČTK, ale „... jak poznamenává *Náš rozhlas č. 15/1939*, v rozhlase už jsou dohlédací orgány, a proto je nyní vše zjednodušeno tak, že zprávy přečtou hlasatelé rozhlasoví“²²⁶. A jak konstatoval J. Prokop na 23. schůzi jednatelského sboru v červnu 1939, lidem „zbývá jen rozhlas [...] [když je] reglementován tisk, noviny a literatura, je ovlivněno divadlo, biograf, jsou zakázány veřejné projevy, schůze, je omezen spolkový život“²²⁷. Cenzura využívala též „mechanického omezování“²²⁸.

Již 1. září 1939 vydala Ministerská rada pro obranu Říše v Berlíně nařízení o mimořádných opatřeních. Tím bylo přísně zakázáno poslouchat zahraniční rozhlasové stanice. Na každém aparátu visela cedulka

²²⁶ HRDLIČKA, František. *Rozhlas v okupaci 1939-1945*. s. 150.

²²⁷ Tamtéž. s. 150

²²⁸ Německým vedením byla stanovena max. doba slovesného pořadu 45 min. Díky tomu se z her vysílaly pouze ukázky, jednotlivá jednání, nebo tzv. průřezy. Cit. HRDLIČKA, více viz ŠTÉRBOVÁ, Alena. *Rozhlas a slovesné umění*

s nápisem „*Pamatuj, pamatuj, že poslouchání zahraničního rozhlasu je zakázáno a trestá se káznicí nebo i smrtí*“. K dalšímu zásahu proti poslechu zahraničního vysílání (hl. BBC Londýn, Moskva, Amerika, Francie, Polsko) došlo v roce 1943. Již 12. září 1940 požádal prezident E. Hácha říšského protektora von Neuratha, aby nacistické úřady učinily taková opatření, aby se zabránilo nedovolenému poslechu. K tomu došlo až o tři roky později, když „*v březnu 1943 byl vydán Wolframem von Wolmarem, Goebelsovým rezidentem v Praze, příkaz k odstranění krátkovlnných součástek rozhlasových přijímačů.*“²²⁹ Lidé byli povinni nechat si z rozhlasových přijímačů odstranit proti potvrzení krátké vlny.

Díky cenzuře a omezeným možnostem vysílání „přitažlivého“ programu docházelo také k odhlašování koncesí a ztrátě poplatků. Další ztrátu představovalo odebrání koncesí Židům.

Dne 1. března 1940 byla zřízena programová intendantura, která de facto řídila a kontrolovala celý rozhlasový program. Politický šéf rozhlasu W. Maras (zmocněnec říšského protektora v Českém rozhlase) zavedl přísnou cenzuru. Všechny pořady byly kontrolovány jednak cenzurou protektorátní, jednak nacistickou a zároveň ještě byla tato dvojitá cenzura doplněna o dozor nacistické odposlouchávací služby. Později došla cenzurní praxe tak daleko, že byly schvalovány jen projevy natočené na desku a porovnávala se shoda projevu s napsaným textem a také způsob přednesu (intonace apod.). Nacisté se také snažili, a v některých případech se jim to dařilo, získávat ke spolupráci české novináře, kterým nabízeli privilegované posty a ekonomické výhody.

Redaktorům a autorům rozhlasových pořadů a her zbýval pouze malý prostor pro vyjádření. Museli hledat takové formy a náměty, které by byly dle směrnic a příkazů okupační moci přípustné. Rozvíjela se např. tematika české země, vybírala se méně „závadná“ témata z české historie²³⁰. V případech, kde nebylo možné (kvůli dozoru) použít přímých slov a ani skrytých významů či jinotajů, využívali redaktoři hudby jako např.

²²⁹ HRDLIČKA, František. *Rozhlas v okupaci 1939-1945*, s. 162. Z tohoto období pochází i známý termín „čerčilka“, což byla cívka, se kterou si posluchači dokázali nahradit odstraněné krátké vlny.

²³⁰ K nezávadné patřila historie vztahující se např. ke klidnému soužití Němců a Čechů – např. sv. Václav apod.

významné skladby českých skladatelů, které lidé je znali a věděli o čem jsou²³¹.

Cenzoři v rozhlasu sledovali pečlivě nejen texty, ale i jejich interpretaci, přízvuk, podtext. Autoři se přece jen snažili „protlačit“ do vysílání alespoň vzdálené zmínky či kontext, který by si mohli posluchači dešifrovat v souvislosti s každodenní realitou. V rozhlasu se nesměla objevit slova jako demokracie, právo, republika, vypouštěli se scény, kde se mluvilo o lepších časech, také se nezařazovaly zmínky o národech, se kterými bylo Německo ve válce. Nacisté věnovali velkou pozornost zpravodajství, v publicistice vládla v rámci možností větší volnost.

V obtížném postavení se ocitli nejen čeští šéfredaktoři, ale i hlasatelé a „programoví inspektoři“, kteří byli zodpovědní za celé vysílání, cenzurní zásahy a propojení jednotlivých pracovišť. „Domácí cenzura“ měla i statut samostatného oddělení²³².

Po Heydrichově správní reformě byl český rozhlas sloučen s protektorátním vysíláním skupiny Sendegruppe Böhmen und Mähren. To také znamenalo pro rozhlas ztrátu již tak omezené autonomie tím, že byl začleněn jako pobočka Říšské rozhlasové společnosti.

Monopol na informace, který si uzurpovali nacisté vedl k izolaci země od ostatního světa. Tato izolace se částečně kompenzovala poslechem, nutno dodat zakázaným a přísně trestaným, zahraničních rozhlasových stanic a četbou ilegálního tisku.

Zahraníční vysílání v češtině a slovenštině mělo pro život v protektorátu velký význam jako jakési spojení se světem. Nacisté tato zahraniční vysílání velmi účinně rušili, prováděli opatření, aby poslechu zabránili (fyzické), ale zároveň využívali zprávy, které se z něj dozvěděli, pro svoji potřebu. Jak uvádí V. Klecanda (PÚ) ve svém memorandu J. Smutnému do Londýna a H. Ripkovi do Paříže o vysílání z Francie na počátku 40. let: *„nepřeji vám, abyste slyšeli hlasy z domova, co lidé říkají tomu doma. [...]*

²³¹ Díla Smetanova, Dvořákova apod.

²³² Podle archivu ČRo byl v únoru 1941 vedoucím oddělení J. Fořt.

Což může se vysílati něco tak nebezpečného pro nás doma, [...] jako nedávno hlásal ten bodrý muž: Ale gestapo je a našeho sedláka krátké, ten už umí schovat své zásoby pro naše lidi; podruhé Naši vlastenečtí obchodníci dobře umí ukryti své zásoby pro naši pozdější potřebu, takže je gestapo nenalezne; [...]. Následkem tohoto vlastenčení je, že fakticky gestapo vykonalo celou řadu náhlých a velmi důkladných revizí nejen u sedláků, ale i u obchodníků a skutečně se tak dostala řada našich lidí nejen do pokut, ale i do mučírén gestapa a do koncentračních táborů [...], lidé na Paříž nadávají tak, že dnes už mnozí je ani neposlouchají“²³³.

K uvolnění přísných poměrů v rozhlase došlo až ve druhé polovině roku 1944²³⁴. Významnou úlohu sehrál rozhlas při květnovém povstání na konci války, kdy se českým zaměstnancům rozhlasu podařilo dostat vysílání pod svůj dohled a přivolat pomoc.

3.2.4 Film a divadlo

Stejně jako cenzura v tisku, rozhlase či tiskové kanceláři i systém cenzury na divadle a ve filmu představoval složitou mašinérii zákazů a omezení. Na počátku okupace byla úřední cenzura v podstatě dvojitá, jednak cenzura z ideového hlediska, jednak cenzura vycházející z úřadů, které měli výkonnou moc fakticky ji provádět.

K úřadům, které patřili mezi ideového tvůrce patřilo PMR, které spolupracovalo s ÚŘP²³⁵, později pak ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO), respektive ministerstvo lidové osvěty a ministerstvo obchodu. K úřadům, které měli tutéž pravomoc výkonnou patřilo ministerstvo vnitra a jeho podřízené úřady, zemské úřady, okresní úřady a vládní policejní úřady.

Divadelní a filmové cenzuře se, stejně jako ostatním oblastem spojené s masovými médii, věnoval TO PMR, který měl vytvořen pro kulturní otázky speciální odbor. Vzhledem k tomu, že do kompetence tohoto odboru

²³³ HRDLIČKA, František. Rozhlas v okupaci 1939-1945. s. 172-173.

²³⁴ Tamtéž. s. 154

²³⁵ Úřad říšského protektora reprezentoval říšskou správu protektorátu a svrchovanou moc okupantů.

spadala cenzura veškerého tisku, nejen periodického, ale i knih, tištěných hudebnin a dokonce i gramofonových desek, předběžné cenzuře podléhali i texty divadelních her a hudebních skladeb v nich použitých. Pokud chtěl TO PMR něco zakázat, musel se se žádostí obrátit na ministerstvo vnitra.

Ideovým původcem cenzury pro divadlo bylo MŠANO a souběžně s předběžnou cenzurou prováděnou TO PMR uskutečňovalo také předběžnou cenzuru her z vlastní iniciativy. Způsobilost her k veřejné produkci prověřovalo ze dvou hledisek, jednak kulturně-politického²³⁶ a jednak z hlediska osvětového²³⁷. MŠANO bylo spíše ideovým tvůrcem, faktickým vykonavatelem bylo ministerstvo vnitra. MŠANO podávalo jen návrhy a doporučení k zákazu. Ministerstvo vnitra se zabývalo pouze důležitými otázkami divadelní cenzury, na nižších úrovních byly výkonem cenzury pověřeny zemské a okresní úřady a vládní policejní úřady. Hry profesionálních divadel povolovaly a cenzurovaly jen úřady druhé instance, tj. zemské úřady v Praze a Brně, ochotnické hry pak úřady první instance, jednotlivé hry pro určité místo příslušné úřady okresní.

Koordinace cenzurní činnosti v protektorátu byla zajišťována prostřednictvím tzv. seznamů zakázaných, respektive povolených her. Dohled nad hraným repertoárem divadel prováděl ÚŘP a jeho expozitury v krajích (tzv. oberlandráty). Systém cenzury se postupem času proměňoval. Na počátku okupace se dala stávající cenzurní praxe považovat za pokračování praxe z první republiky, kdy byl patrný ještě prostor pro vyjednávání, zda hru propustit či nikoli. Ovšem později se cenzura zpřísnila a utvrdila takovým způsobem, že se stala nástrojem totalitní diktatury.

Zákazy k veřejné produkci měli hry marxistické a obecně levicově zaměřené, levicových autorů, židovských autorů, hry protifašistické a díla soudobých autorů ze zemí, které byly s Německem ve válce.

²³⁶ Kulturně-politické hledisko bylo odvozeno z celkové politiky protektorátní vlády.

²³⁷ Osvětové hledisko se dovolávalo jakési mravní osvěty obyvatelstva, bylo ovšem trochu vágní.

K reorganizaci politického dohledu nad divadly došlo na jaře 1940. Byla zachována trojinstanční posloupnost (praxe) cenzurního povolování na úrovni úřadů okresních, zemských a vládních, ale vzrostla pravomoc ministerstva vnitra na úkor výkonné pravomoci nižších úřadů. Ministerstvo vnitra začalo také vyhotovovat centrálně seznamy zakázaných, respektive povolených her. Ty byly sice vydávány už v předcházejícím období, teď se nicméně staly direktivní směrnicí, která usměrňovala nižší orgány jejichž pravomoci byli značně omezeny.

Nižší úřední orgány se soustředily na to, jak zabezpečit, aby texty her vstupovaly na jeviště ve schválené podobě. Také musely zabezpečit, aby se v textech objevily cenzurní zásahy a škrty doplněné tam z nadřízených míst.

Ačkoliv platila dohoda o institutu „kulturní autonomie“, ÚŘP zasahoval do divadelních her čím dál více. Proces schvalování, povolování a cenzurování probíhal po dvojí linii, jednak jako postup úřadů protektorátních, jednak z ÚŘP, který se i se svými podřízenými složkami stal de facto nadřazen protektorátním úřadům²³⁸.

Počátkem roku 1941 se mezi faktické vykonavatele divadelní cenzury začlenil také TO PMR, který tuto pravomoc dříve neměl. Kvůli tomu, že docházelo k nejednotnému postupu při povolování nebo zakazování her²³⁹, došlo k dohodě mezi PMR a ministerstvem vnitra o sjednocení povolování a zakazování divadelních her. Opisy seznamů povolených a zakázaných her si měla zainteresovaná ministerstva navzájem vyměňovat, což vedlo k téměř dokonalé totální kontrole.

Od roku 1941 přecházela „ideologická“ kompetence divadelní cenzury na ministerstvo školství a lidové osvěty, které vypracovávalo jak seznamy zakázaných divadelních her²⁴⁰, tak seznamy autorů vůbec nepřipustných

²³⁸Příspělo k tomu usnesení vlády ze 14. dubna 1940, kterým se protektor stal víceméně nejvyšším arbitrem nad divadelní cenzurou

²³⁹Stávalo se, že TO PMR hru (tedy její textovou nebo knižní předlohu) propustilo a ministerstvo vnitra její veřejné uvedení na jevišti zakázalo, nebo naopak. Více viz. SRBA, Bořivoj. Divadelní cenzura v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945). s. 3-23.

²⁴⁰ SRBA, Bořivoj. Divadelní cenzura v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945).

„jejichž veškerá díla musí být z českých repertoárů eliminována“²⁴¹. Tyto seznamy byly předkládány ke schválení ÚŘP. Seznamy byly jako přísně důvěrné doručovány ředitelům divadel a divadelním podnikatelům.

Cenzurními zásahy okupantů byla z českých divadel vyřazena díla mnoha autorů, včetně části tvůrců světových dramát. Divadelníkům zůstali k dispozici hry původu německého, španělského, italského a další hry zemí „spřátelených“ s Říší a některé výjimky, jako např. hry Shakespearovy, Shawovy, Bizetova *Carmen* a výjimečně povolené hry Molièrovy. S dopady cenzury se divadelníci potýkali ještě dlouhá léta po skončení okupace.

Film a filmová produkce v protektorátu nacisty přitahovala. Jednak to bylo samotnou povahou filmu jako média, jednak zde existovaly velmi dobře vybavené filmové ateliéry, např. AB Barrandov, studia v Radlicích či FAB v Hostivaři, které Němci hojně využívali pro své potřeby.

Veškerý film, filmová produkce, export českých i import zahraniční produkce patřil do kompetence kulturně politického oddělení ÚŘP. Ani říšské ministerstvo propagandy, v jehož čele stál J. Goebbels, nemohlo do českých kulturních záležitostí zasahovat, protože v protektorátních věcech rozhodoval výhradně říšský protektor, který byl přímo podřízen A. Hitlerovi. Proto veškerá opatření, zásahy, připomínky, které ministr propagandy měl vůči protektorátu, musel konzultovat nejdříve s ÚŘP.

V ÚŘP byla zbudována filmová skupina, ze které se později vyvinul referát filmu, organizačně začleněný do skupiny propagandy v kulturně politickém oddělení ÚŘP. Tomuto filmovému referátu podléhala po 15. březnu 1939 kontrola české kinematografie. K jeho úkolům patřila kontrola a řízení filmových ateliérů, půjčoven filmů, kin, technických zařízení a také snaha omezit dohled českých protektorátních úřadů. Referátu přibyl ještě filmový průmysl a německá filmová produkce na protektorátním území. Součástí se stala navíc ještě *Filmtreuhandstelle*, která zodpovídala za arizaci kin, spravovala filmové licence a získávala filmové důvěrníky. V rámci referátu

²⁴¹ Tamtéž. s. 10.

působila také spojovací služebna (Verbindungstelle) s SD, která přezkušovala české filmové pracovníky. V červnu 1939 bylo rozhodnuto, že veškeré nové scénáře českých filmů budou procházet kontrolou spojovacího úředníka mezi Filmovým poradním sborem a kulturně politickým oddělením ÚŘP.

V září 1939 byla při ÚŘP ustavena Filmová zkušebna (Filmprüfungstelle in Böhmen un Mähren), která se lišila pojetím a zaměřením od dosavadní cenzurní praxe. *„Neomezovala se jen na vyřazování obrovského množství filmů domácí a zahraniční produkce, ale též zabraňovala filmové kritice, aby vyslovovala svůj názor o dílech, která byla povolena. Její úkol nekončil tedy zákazem filmu, škrty závadných pasáží a vystříháváním nevyhovujících scén v povolených filmech, ale zkušebna také dohlížela na způsob jejich uvádění, aby nebyla na úkor nacistické produkce popularizovaná jiná tvorba“.*²⁴²

Po okupaci a záboru Čech a Moravy nebylo možné uvádět filmy, které byly v rozporu s politikou protektorátu a systému Třetí říše. *„Rozhodnutí o vyřazení filmu bylo určeno politickými cíli a rasovými, nacionálními a germanizačními hledisky německé okupační moci, ke kterým se přidávaly mezinárodně politické a vojenské aspekty“*²⁴³. Nacisté se také snažili dostat cenzuru z kompetence protektorátních úřadů a dostat ji pod vlastní dohled.

Z rozhodnutí cenzurních úřadů docházelo k úplným zákazům promítání některých českých i zahraničních filmů, mezi něž patřily např. *Jízdní hlídka*, *C. a k. polní maršálek*, *Hej rup!*, apod., z těch zahraničních to pak byly *Moderní doba* (Ch. Chaplin), nebo *Křižník Potěmkin*. Zakázané byly také filmy o TGM, československé armádě a některé filmové týdeníky. Zároveň docházelo k úpravám filmů, které byly povoleny s výhradou. Cenzura z nich vyškrtávala dialogy, scény, titulky apod., které považovala za závadné²⁴⁴. Cenzurou procházely i filmové týdeníky. Zakázané byly např.

²⁴²DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 185.

²⁴³ Tamtéž. s.191

²⁴⁴ Mohlo jít o zdání, že by scéna či dialog mohl vyznít posměšně, jinotajně či protinacisticky, nebo obsahoval „zakázaná“ slova, jako demokracie, vlast, národ, repliky, které narážely, byť nevině, na jídlo apod.

záběry E. Beneše, K. Krofty, snímky československé armády, záběry německých uprchlíků, snímky z britských přehlídek či Sovětského svazu apod. Forma cenzury byla v podstatě velmi podobné té, kterou nacisté uskutečňovali v tisku, v písemnictví, v rozhlase.

Nařízením říšského protektora z listopadu 1940 byl vydán statut Filmové zkušebny, která byla později přejmenována na Úřad pro schvalování filmů. Tímto byly zrušeny dosavadní předpisy o cenzuře. Kromě schvalování, zda film může být promítán či nikoli, rozhodoval úřad i o vhodnosti filmu pro mládež do 16 let. Od roku 1942 byl film přeřazen pod ministerstvo lidové osvěty. O všech schválených i zakázaných filmech (nových i starých) byl veden rejstřík²⁴⁵. Filmová zkušebna kontrolovala i vývoz a dovoz filmů, která po souhlasu s dovozem (udělen po kontrolní projekci) vydala příslušný cenzurní lístek. Toto se týkalo i filmů, které schválila Filmová zkušebna v Berlíně, protože ne všechny filmy, které povolila pro projekci v Říši, byly vhodné pro distribuci v protektorátu.

V průběhu války padlo za oběť nacistické cenzury velké množství celovečerních, krátkometrážních i dokumentárních filmů a to jak tuzemské, tak i zahraniční provenience. Zcela automaticky byly zamítnuty filmy, na kterých se jakýmkoli způsobem podíleli Židé, dále se na indexu ocitly filmy sovětské, částečně filmy americké a po zahájení války snímky anglické a francouzské. Podobné to bylo s filmovými týdeníky, ze kterým musely být odstraněny záběry z Polska, Francie a Anglie.

Kromě zákazu dovozu zahraničních snímků se cenzura citelně dotkla i samotné české filmové produkce. *„Celkem bylo v letech 1939-1944 zakázáno 113 českých hraných filmů, převážně předválečné výroby. Z toho jen v letech 1939 až 1940 bylo vyřazeno 93 filmů. V období 1931-1938 bylo vyrobeno 283 českých hraných filmů – cenzura tudíž zakázala přibližně třetinu produkce těchto let“*²⁴⁶. Jak dále J. Doležal uvádí, důvody proč byly tyto filmy vyřazeny nejsou známy, tudíž je nesnadné se důkladněji seznámit s filmovou cenzurní praxí těchto let. Do roku 1944

²⁴⁵ Uveřejňovány byly v ročence *Filmové hospodářství*.

²⁴⁶ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 195.

bylo v protektorátu zakázáno 1.812²⁴⁷ filmů, z toho hraných filmů 1.047²⁴⁸. Téměř 90% z těchto filmů bylo zakázáno v letech 1939-1940.

Cenzura, která probíhala v oblasti filmu, nebyla jen následná. Nacisté se rovněž snažili potlačit českou národní výrobu a její distribuce, což souviselo s politikou germanizace celého prostoru protektorátu a lidé si měli zvykat na němčinu, proto měli německé filmy v kinech převahu. Nacisté postupně snižovali počet vyráběných českých filmů a zároveň usměrňovali jejich tematické a obsahové zaměření.

Cenzura ve filmové oblasti se dotkla také filmových periodik. Řada z nich byla zastavena²⁴⁹, zůstali pouze Filmová kronika pro vedoucí kin a kulturní organizace a Kinorevue. Došlo také k proměně filmové kritiky, kdy nebylo přípustné „aby byla prováděna z určitých míst jakákoliv dodatečná cenzura filmu v tom smyslu, že v referátech nebo kritikách o filmech jsou přidávány klasifikace (např. A, B, C nebo I, II, III)“²⁵⁰. Časopisy, které toto nařízení porušily, měly být zabaveny, protože byl tento čin klasifikován jako kritika úřední filmové cenzury.

Nacistická opatření v české kinematografii měla poměrně horší podobu, než v jiných oblastech kulturního života. Kromě omezování a direktivních zákazů, které se objevovaly ve všech sférách, přikročili nacisté v kinematografii také k rychlému a celkovému vyvlastnění majetku, kdy na základě arizačních opatření byly vyvlastněny nejdříve filmové ateliéry AB Barrandov, poté další studia, došlo i na půjčovny, licence i export a import filmů. Oblast filmu ovládli téměř úplně.

3.2.5 Knihy a knihovny

České písemnictví zasáhlo po 15. březnu 1939 nejrozsáhlejší zabavování a ničení knih, převážně těch, které nacisté považovali za „škodlivé a

²⁴⁷ Tamtéž. s. 196.

²⁴⁸ Tamtéž. s. 196

²⁴⁹ Např. Věstník sokolských biografů (1939), Film a diapositiv, Filmové noviny (1940), Český filmový zpravodaj, Kinematografie (1942), Filmový kurýr – list ČMFÚ (1944)

²⁵⁰ Není dovoleno klasifikovat filmy. Kurýr. 1939 (15.9), roč. 13, č. 37, s. 1. Cit. DOLEŽAL, Jiří. Česká kultura za protektorátu. s. 199.

nežádoucí“. K odstraňování „závadných“ knih ovšem docházelo již v pomnichovské době, za druhé republiky, kdy knihovny a knihkupci vyřazovali díla např. A. Jiráska, R. Medka, J. Vrby apod.

Cenzura, podobně jako u periodického tisku, rozhlasu či filmových týdeníků spadala do kompetence kulturně politického oddělení ÚŘP, které se ještě dělilo na referát periodického a neperiodického tisku. Zprvu patřily tiskové záležitosti a písemnictví jako dvě samostatné složky pod I. referát skupiny kulturně politických záležitostí, v jehož čele stál Karl von Gregory. Po vnitřní reorganizaci ÚŘP se staly z tisku a písemnictví dva samostatně oddělené referáty. Od podzimu 1940 měl tisk samostatnou skupinu (III.), kdežto písemnictví spadlo do skupiny propagandy²⁵¹.

Referát písemnictví zodpovídal za neperiodické tisky, měl podporovat kolaboraci českých spisovatelů, dohlížet a zajišťovat nežádoucí a závadnou literaturu, zakazovat nevhodné knihy, dohlížet na nakladatelskou činnost, provádět arizační opatření, zodpovídat za knihovnictví a jeho „očistu“ a do jeho gesce spadalo i archivnictví.

Do září 1938 se na neperiodický tisk vztahovala pouze cenzura následná²⁵², kterou provádělo státní zastupitelství a TO PMR. Předběžná cenzura byla zavedena s vyhlášením branné pohotovosti státu v září 1938 a svěřena k tomu vytvořené Ústřední cenzurní komisi (viz. kap. 3.1). Dne 17. března 1939 vyšel výnos o zřízení Ústřední tiskové služby při TO PMR. Pod TO PMR se soustředil veškerý dohled a regulace nad téměř všemi oblastmi kulturního českého života, tedy nad knižní produkcí, tiskem, divadlem, hudbou, rozhlasem, s výjimkou školství a filmu.

K zajištění širší a důkladnější kontroly nad českým písemnictvím byl dosazen na místo vedoucího kulturního oddělení TO PMR August von Hoop, což byl bývalý redaktor deníku Prager Presse, který po 15. březnu 1939 pracoval ve skupině tisku kulturního oddělení ÚŘP. Kulturní oddělení TO PMR bylo původně jen poradním orgánem. Po svém příchodu von

²⁵¹ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 110.

²⁵² Předběžná cenzura za první republiky fungovala pouze u divadla a filmu, v ostatních oblastech pouze cenzura následná.

Hoope spatřoval svůj hlavní cíl v posílení cenzury a řízení knižní produkce na všech úrovních, včetně dohledu nad přidělem papíru nakladatelstvím. Kulturní oddělení bylo rozděleno na několik referátů. Jeden se zabýval dohledem nad písemnictvím a náležela mu cenzura nových knih a reedic, revize písemnictví a vydávání seznamů škodlivé a nežádoucí literatury a hudebnin. Podklady pro tuto jeho činnost mu dodávalo kulturní oddělení TO ÚŘP a gestapo. Kvůli velkému množství zabavené literatury byl vytvořen zvláštní referát, který evidoval veškeré zabavené věci (písemné povahy) zajištěné v nakladatelstvích, u knihkupců a v knihovnách. Dále při kulturním oddělení existoval referát, který dohlížel na nakladatelství, pod další referát spadali knihkupci, další měl na starosti hudbu a do samostatného referátu patřili knihovny. Navíc kulturní oddělení evidovalo export knih a povolených i zakázaných tiskovin a hudebnin. Ovšem ke sjednocení veškeré cenzury došlo díky nedostatečnosti personálu a technického vybavení až na jaře 1941.

Stejná podoba zůstala kulturnímu oddělení i po reorganizaci protektorátní vlády v roce 1942, kdy v nezměněné podobě bylo přebudováno v sekci ministerstva lidové osvěty. Pod von Hoopovým vedením zasahovalo kulturní oddělení téměř do veškerého kulturního literárního života v protektorátu, včetně např. vyjádření se ke knižním výstavám, udělování literárních cen či přidělu papíru (včetně druhu, kvality a formátu) a výši nákladu povolených tisků.

Jak ve své knize píše J. Doležal, *„měřítko cenzury byla určena základními principy nacionálně socialistické ideologie s jejím antidemokratickým, rasistickým a protikomunistickým obsahem, k nimž se v protektorátu řadily ještě požadavky germanizace. Cenzura zakazovala vše, co by mohlo mít skrytý význam nebo podtext, i když dílo vzniklo ve zcela jiné historické etapě“*²⁵³. Cenzura docházela i tak daleko, že zakazovala veškerá díla nežádoucího autora, nebo dokonce celou produkci určitého nakladatelství. Knihy zařazené na index zakázaných knih (či nakladatelství) nesměly být dále prodávány a byly staženy i z půjčování v knihovnách. V průběhu

²⁵³ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 113.

protektorátních let bylo vydáno několik soupisů²⁵⁴ škodlivé a nežádoucí literatury v Protektorátu Čechy a Morava, které se průběžně doplňovaly a které zahrnovaly jména zakázaných autorů a jejich děl²⁵⁵, dále nakladatelství²⁵⁶, jejichž produkce nesměla být dále prodávána.

V některých případech se podařilo prohibiční literaturu schovat či převézt do bezpečí a tak ji zachránit před jistým zničením. Podle záznamů z generální revize, která proběhla k 15. listopadu 1941 ve 104 okresech vyjma Prahy, bylo v letech 1941-1942 vyřazeno 1.850.535 svazků, v roce 1943 na 211.255 svazků a v roce 1944 na 38.837 svazků²⁵⁷. Zakázané knihy v soukromém vlastnictví ovšem zůstávaly dále v oběhu.

Šéf kulturního oddělení von Hoop počátkem května 1941 dosáhl toho, že cenzura všech neperiodických tiskovin (rukopisů) byla svěřena jeho oddělení a od počátku července 1941 zanikla cenzurní oddělení při státních zastupitelství, takže von Hoopův úřad se stal na poli neperiodického tisku jediným kompetentním orgánem. Kulturní oddělení dohlíželo od 1. května 1941 na všechny publikace, které měly nad 40 stran, od 1. ledna následujícího roku pak na veškerou neperiodickou produkci, která měla více než 8 stran. Vše ostatní pod 8 stran spadalo do kompetence tiskového odboru a jeho expozitur a policejním úřadům. Nicméně i po tomto sjednocení nezůstalo kulturní oddělení jediným cenzurním úřadem na tomto poli. Školní učebnice, právnícké spisy, některá nařízení a směrnice podléhaly příslušným oddělením ÚŘP, některá důležité ekonomické či vojenské publikace procházeli nejdříve vojenskou cenzurou a až teprve po schválení se k nim vyjadřovalo kulturní oddělení.

První seznamy zakázané literatury vyhotovily ještě české protektorátní úřady, další seznamy následovaly v různých etapách a oklešťovaly české písemnictví a kulturu čím dál více. Mezi prohibita patřila *„nejen díla židovských autorů a politických emigrantů, literatura zednářská, legionářská, socialistická a komunistická, ale také díla francouzských,*

²⁵⁴ Jednalo se o interní seznamy.

²⁵⁵ Mezi zcela zakázané autory patřili např. E. Beneš, J. Hašek, K. Poláček, F. Langr a další.

²⁵⁶ Týkalo se to např. Památníku osvobození v Praze, který vydával převážně legionářskou literaturu.

²⁵⁷ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 114.

anglických a ruských autorů, pokud to nebyli klasikové aspoň třicet let mrtví, všechna literatura astrologická a prorocká, historická díla vlastenecká, aj.²⁵⁸. Počet zákazů autorů a jejich děl narůstal s válečným vývojem a postupně zahrnoval autory a díla ze zemí, které se dostávaly do válečného konfliktu s Německem či jejich spřátelenými zeměmi.

Významným článkem zabezpečující koloběh literatury představovaly knihovny všeho druhu. Jejich postavení bylo ale rozporné. Na jedné straně je citelně postihla nařízení o vyřazení a likvidaci „škodlivé a nežádoucí“ literatury, čímž se zmenšila bohatost jejich fondů, na straně druhé měly přispívat k výchově k „říšské myšlence“. Revize fondů se dotkla všech knihoven, včetně některých soukromých. Knihy z těchto knihoven zabavené buď skončily ve stoupě, vzácnější a unikátní exempláře byly převezeny buď do Univerzitní knihovny v Praze nebo v Brně, kde byly doplněny do fondů a tím zachráněny. Generální revize v knihovnách proběhla v roce 1941.

Odповідnost za revizi knižních fondů náležela nejdříve ministerstvu školství, poté přešla pod ministerstvo lidové osvěty. Jedním z opatření, jak ztížit přístup ke knihám byla obsáhlá administrativní nařízení, která např. redukovala pobočky veřejných knihoven. Dalším způsobem bylo uzavírání a slučování celých knihoven²⁵⁹. Fondy těchto knihoven se částečně podařilo zachránit před likvidací. *„Cílem „očisty“ knihoven bylo oslabení a umrtvení svébytného českého kulturního vývoje, snad s určitou výjimkou v technické sféře. Přesto bylo možno po ukončení okupace škody poměrně rychle napravit a zpřístupnit čtenářům zakázanou literaturu, kterou se podařilo uchovat. Ta ostatně nezmizela ani za války, zůstávajíc zachována v soukromých knihovnách²⁶⁰.*

²⁵⁸ ČERNÁ, Marie L. Škody na československých knihovnách a archivech válkou zaviněné. *Knihovna*. 1945, roč. 1, č. 10, s. 302. Cit. DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 116.

²⁵⁹ Např. součástí fondů Univerzitní knihovny v Praze se staly uzavřená Slovanská knihovna, knihovna Národního shromáždění a knihovna ministerstva zahraničí.

²⁶⁰ DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu*. s. 121.

3.2.6 Ostatní oblasti

Nacistická okupace a cenzurní zásahy se dotkly i dalších oblastí běžného života. V hudbě se např. cenzura objevila až o něco později²⁶¹, direktivní zákazy, které se výrazně dotkly českého hudebního života se datují až k roku 1941. K 30. dubnu 1940 vyšel první seznam zakázaných autorů a děl. Vyřazena byla díla židovských autorů, a to jak skladatelů, tak interpretů. Zásahy v hudbě byly stejně dramatické jako v ostatních oblastech, nacisté si uvědomovali, že hudba, obzvláště česká, může lidem přinášet i vnitřní úlevu od tíživé současnosti.

Další oblast, kterou cenzura výrazně zasáhla, bylo školství. I pro něj platily všechny zákazy, asi nejcitelněji se ho dotkla germanizační a protižidovská opatření. Po demonstracích na pohřbu studenta Jana Opletala 15. listopadu 1939 byly o dva dny později, 17. listopadu, uzavřeny české vysoké školy a na 1200 studentů posláno do koncentračního tábora. Učitelé prošli čistkami a „árijsku prověrkou“ a museli prokázat, že nejsou židovského původu. Částečně byly zrušeny školy s humanitním zaměřením a střední školy se orientovaly na praktické obory. Postupně bylo zavřeno a zrušeno na 70%²⁶² českých středních škol a gymnázií. S reorganizací školní soustavy souvisela i změna učebních osnov. Jako povinný jazyk byla zavedena němčina, postupně se likvidovaly učebnice a byly nahrazovány dvojjazyčnými texty, z českých škol se eliminovalo vše, co připomínalo českou národní myšlenku, včetně omezení výuky českého dějepisu. V učebnicích se přelepovaly i celé pasáže „závadných“ textů. Školy byly postupně zbavovány všeho českého.

Protektorátní léta zasáhla do života všech lidí a zanechala za sebou zničenou a zmrzačenou zemi, která se jen těžko vzpamatovávala z válečných útrap. Cenzura k tomu přispěla nemalou měrou.

3.3 Od totality k totalitě (1945-1948)

Druhá světová válka skončila začátkem května 1945. Po šesti letech tzv. Protektorátu Čechy a Morava došlo k obnově suverenity československého

²⁶¹ S výjimkou opery, která náležela k divadlu.

²⁶² FRAJDL, Jiří. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1945*. s. 46

státu v předválečných hranicích, s výjimkou Podkarpatské Rusi, která byla pod názvem Zakarpatská Ukrajina připojena k SSSR. Oproti předválečnému stavu se však změnil charakter státu.

Hlavní příčinou poválečného vývoje v našem státě bylo nové rozdělení světa a vliv SSSR. Už v březnu 1945 došlo v Moskvě k dohodě mezi exilovou vládou vedenou E. Benešem a komunistickou emigrací vedenou K. Gottwaldem. Výsledkem tohoto jednání bylo ustavení první poválečné vlády²⁶³ a reforma politického systému. V prohlášení, které nově vytvořená vláda vydala již den po svém vzniku, deklarovala svůj program. Prohlášením nebyly povoleny předválečné pravicové strany jako např. Agrární strana, a povoleny byly pouze levicové socialistické jako národní socialisté, sociální demokraté a komunistická strana. Levicové strany tak získaly převahu, což se pak projevilo i v prvních poválečných volbách v roce 1946.

Do těchto voleb šli komunisté jako nejlépe připravená strana. Volební vítězství si zajistili také prosazením tzv. bílých hlasovacích lístků, kterými umožnili pravicovým voličům účast ve volbách. Voliči, nespokojeni s malým výběrem stran, pak nedali hlas ani jedné z nich a použili bílé (prázdné) hlasovací lístky. Zvedli tak statisticky účast ve volbách, zároveň jejich hlasy propadly. Komunisté tak zvítězili s poměrně velkým náskokem.

V tomto období fakticky cenzura neexistovala. Byla obnovena platnost zákonů a nařízení první republiky, ale politické strany nepřevzaly předválečnou cenzurní praxi²⁶⁴.

Řízení tisku převzalo v květnu 1945 ministerstvo informací, v jehož čele stál Václav Kopecký. Věci týkající se tisku řídil tiskový odbor při tomto ministerstvu. V tom bylo možné spatřovat významný posun k centralizaci kontroly a regulaci sdělovacích prostředků, které plně vykrytalizovaly během následujících let. Vydávání tisku se nemělo řídit ziskem, mělo sloužit celé společnosti.

²⁶³ Vláda vznikla 4. dubna 1945.

²⁶⁴ REIFOVÁ, Irena, et al. *Slovník mediální komunikace* .s. 28

Hned v květnových dnech začaly vycházet tituly, které po dobu války vycházet legálně nemohly, zároveň byly zastaveny všechny legální protektorátní listy. O povolení k vydávání nových listů museli vydavatelé požádat příslušné úřady. Po válce byl nedostatek papíru a proto v mnoha případech nebylo vycházení některého listu povoleno vůbec nebo bylo omezeno. Regulace periodického tisku se tak prováděla pouze přidělem papíru.

Již v rámci jednání o Košickém vládním programu v dubnu 1945 vláda rozhodla, že veškerá rozhlasová propaganda bude v českých zemích pod státní kontrolou ministerstva informací (na Slovensko pod dohledem Povereníctva SNR pre informácie). Rozhlas měl fungovat jako „nástroj budovatelské politiky vlády Národní fronty a programově sloužit novým politickým cílům“. V květnu 1945 byl Český rozhlas předán pod kontrolu ministerstva informací.

V listopadu 1946 byl zřízen Sbor pro věci tisku při ministerstvu informací složený ze zástupců stran Národní fronty a zájmových celonárodních institucí oprávněných k vydávání periodického tisku. Tento Sbor byl ustaven proto, aby organizace periodického tisku a povolování časopisů probíhalo na co nejširším demokratickém základě.

O dalším osudu Československa se rozhodovalo rovněž velkou měrou na poli zahraniční politiky. Třetí vláda Národní fronty²⁶⁵ prosazovala úzké spojení se Sovětským svazem, do jehož područí se stát se postupně dostával. Tato skutečnost se plně projevila v postoji ČSR k Marshallovu plánu. Poté, co ho Sovětský svaz odmítl, československá vláda o něm nadále uvažovala. Nicméně Stalin oznámil naší delegaci, že československou účast na Marshallovu plánu bude hodnotit jako čin namířený proti SSSR, takže ČSR plán odmítla.

Ve volbách do Národní fronty v roce 1946 zvítězili komunisté a získali pod kontrolu nejen policejní složky, ale i armádu.

²⁶⁵ Ustavena 2. července 1946 v čele s Klementem Gottwaldem.

V únoru 1948 vypukla vládní krize, která byla vyvolána odstoupením dvanácti ministrů na protest proti komunistickému vlivu v policii. Prezident E. Beneš jejich demisi přijal a tím de facto přivedl zemi k novým volbám. Zápas o moc byl završen 25. února 1948, kdy proběhl nekrvavý puč ze strany komunistické strany, která převzala veškerou moc ve státě. Dne 30. května proběhly již silně zmanipulované volby s jednotnou kandidátkou do Národního shromáždění, ve kterých s převahou zvítězila KSČ.

V letech 1945-1948 se v hlavních rysech ustavil základní model totalitárního způsobu řízení společnosti.

3.4 Od únorového převratu k Pražskému jaru (1948-1968)

Po únorovém převratu v roce 1948 se vedení KSČ rozhodlo co nejrychleji a trvale upevnit získanou moc. Používalo k tomu přímé i nepřímé represivní prostředky²⁶⁶ proti „třídnímu nepříteli“ a zároveň se snažilo zavést co nejúčinnější kontrolu nad informačními, propagačními a agitačními prostředky.

Pro média znamenal únorový převrat 1948 nové vymezení jejich role a struktury. Charakteristickým znakem této struktury byla snaha o maximální centralizaci celého mediálního systému. Média se zodpovídala ze své činnosti nikoli svým vydavatelům a veřejnosti, nýbrž vedoucí politické síle.

Bezprostředně po Únoru bylo zastaveno zhruba 570²⁶⁷ titulů a zavedena přísná kontrola obsahu i personálního obsazení redakcí. Výrazné omezení vydávaných titulů usnadnilo přehled a současně jejich kontrolu. Zároveň začaly intenzivní přípravy na zavedení předběžné cenzury. Důvodem bylo jednak zabránit opozičním a vlastně jakýmkoli novinám, aby v nich vycházely články nesouhlasící s potlačováním demokracie, jednak aby noviny podporovaly politiku a nastupující totalitní moci. Toto byl také

²⁶⁶ Soudní procesy, justiční vraždy, vystěhovávání apod.

²⁶⁷ *Dějiny českého novinářství...* s. 16.

jeden z úkolů, které dostaly k plnění tzv. akční výbory. Připravovaná cenzura se neměla vztahovat pouze na periodický a neperiodický tisk, divadla, rozhlas, film, začínající televizní vysílání, ale i na výstavy, knihovny, obecní kroniky, plakáty, reklamní letáky, odznaky, nálepky, známky, mapy apod.

V letech 1948-1953 oficiální cenzurní orgán neexistoval a cenzura se objevovala roztržitě v různé podobě, ať už ve formě stranické kontroly tisku, povolovacích komisí, edičních a redakčních rad apod. Dohled nad tiskem, rozhlasem, divadlem, filmem, výstavami apod. přešel pod tzv. Kulturní radu Ústředního výboru (ÚV) KSČ a její expozitury v krajích a okresech. Podřízen této radě byl i tiskový odbor ÚV KSČ, který prováděl faktickou cenzorskou činnost. Cenzurní praxe v těchto letech probíhala způsobem takovým, že ÚV KSČ jmenoval všechny šéfredaktory (novin i rozhlasu) a učinil je politicky zodpovědnými za obsah novin či vysílání. V listopadu 1950 zavedlo ÚV KSČ funkci dohlížecích redaktorů, kteří od roku 1951 působili přímo v jednotlivých redakcích a měli jednat „*rychle a rozhodně, aby škůdcovská činnost nepřítele v tisku a v rozhlase byla zneškodněna*“²⁶⁸. V roce 1953 přešla cenzura na nově ustavený orgán - Hlavní správu tiskového dohledu (HSTD).

Řízení tisku a dalších sdělovacích prostředků spadalo do kompetence ministerstva informací, které vedl ministr Václav Kopecký. Po zrušení ministerstva informací 31. ledna 1953 přešly jeho úkoly na ministerstvo kultury, rovněž pod Kopeckého vedením. Tyto úřady neměly zatím možnost ani pravomoc zasahovat do denní praxe redakcí. Změna nastala až zřízením HSTD.

Hlavní správa tiskového dohledu

Zřízení a zahájení cenzury předcházelo několik vládních usnesení, řada jednání a porad, které vycházely z ústředního výboru KSČ. Dne 15. července 1952 přijala vláda usnesení „*o opatření ke zvýšení ochrany státního tajemství podle listu ministerstva národní bezpečnosti*“, které bylo 4. března 1953 doplněno o „*skutečnosti tvořící státní tajemství*“. Tato

²⁶⁸Československý tisk – 50. léta [online].

rozhodnutí byla tajná. V únoru 1953 byl ke konzultacím přizván i pracovník moskevského cenzurního ústředí Glavlitu Isačenko, aby mohly být „využity moskevské zkušenosti“.

Dne 11. února 1953 vyslovil politický sekretariát ÚV KSČ předběžný „zásadní souhlas ze zřízením Hlavní správy tisku a publikací“. Vlastním impulsem k ustavení bylo ale až usnesení z 22. dubna. K zachování alespoň zdánlivé zákonnosti předsednictvo Širokého vlády²⁶⁹ vydalo tentýž den, tj. 22. dubna 1953, vládní usnesení²⁷⁰ o zřízení Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD), jak zněl definitivní název nové cenzurní centrály. HSTD oficiálně svou práci zahájila 1. srpna 1953 a podléhala přímo předsednictvu vlády. V usnesení byl schválen statut i systematizace HSTD. Statut HSTD, který byl součástí vládního usnesení č. 17/1953, ukládal cenzorům *„zajišťovat, aby nebyly jakýmkoli způsobem a prostředkem zveřejňovány a šířeny údaje a skutečnosti, jež obsahují státní, hospodářské a služební tajemství ve smyslu zákonných ustanovení, nebo které obsahují skutečnosti, jež podle vládního usnesení ze dne 5.7.1952, vládního usnesení ze dne 4.3.1953 a podle dalších předpisů nesmějí být v obecném zájmu zveřejňovány [...], zvyšovat ochranu státního tajemství a odpovědnost za jeho zachování a tím přispívat k obranyschopnosti a bezpečnosti naší republiky a její socialistické výstavby.“*²⁷¹

Podkladem pro práci cenzorů se stala kartotéka údajů a skutečností, tvořící státní a další tajemství. Kartotéka byla neustále doplňována a měněna podle návrhů třiceti čtyř resortů a ústředních úřadů. Kartotéku vedlo tzv. Oddělení pro zvláštní úkoly HSTD, k jehož dalším povinnostem patřila kontrola materiálů vydávaných Národním shromážděním, Kanceláří prezidenta republiky a Úřadem předsednictva vlády. Zvláštní oddělení také sestavovalo „pokyny ve věcech obecného zájmu“. Pojem „obecný zájem“ byl od počátku poněkud vágní, neboť naplňování záviselo *„především na*

²⁶⁹ Vláda V.Širokého nastoupila 21. března 1953 po Zápotockého vládě.

²⁷⁰ Toto vládní usnesení bylo tajné, o ustavení HSTD se neměla veřejnost dozvědět.

²⁷¹ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 10.

*politické vyspělosti, všeobecných znalostech a schopnostech jednotlivých pracovníků TD, což s sebou neslo různé negativní rysy*²⁷².

Pod kontrolu HSTD spadaly periodický i neperiodický tisk, rozhlasové a televizní vysílání, produkce ČTK, kinematografie, divadelní představení, knihovny, výstavy, školství ad.

K 21. říjnu 1953 Rudolf Barák v 1. souhrnném záznamu činnosti o HSTD konstatoval, že už je „*po důkladném projednání směrnic prováděn dohled na úseku novin*“²⁷³ u všech šesti pražských deníků a 67 časopisů, od 1. listopadu u dalších 45 časopisů. „*Zbývá převzít do konce roku 1953 dalších 440 časopisů tištěných nebo vydávaných v Praze. V ČTK jsou už pod dohledem všechny redakce, až na zprávy pro zahraničí, článkovou službu, fotodokumentaci a výstřížkovou službu*“²⁷⁴. Rozhlas už byl pod dohledem cenzorů téměř celý, chyběla ještě část zahraničního vysílání, místní pořady rozhlasu pro drátě a pořady televize. Oddělení knih dokončilo přípravné práce a „*materiály budou kontrolovány u všech 20 státních a ostatních nakladatelství v Praze*“²⁷⁵. Rovněž už byly vypracovány a schváleny směrnice pro celý úsek Čs. státního filmu a „*začíná se s organizačními přípravami na úsecích divadel a estrád, osvěty, výtvarného umění a výstav*“²⁷⁶. Práce podle záznamu vázla v oddělení knihoven.

V průběhu podzimu 1953 a následujícího roku se struktura cenzurního úřadu dotvářela. Dne 11. září 1953 došlo k první změně původního statutu HSTD. Vláda se usnesla převést tiskový dohled pod ministerstvo vnitra a dne 16. června 1955 tak bylo tajným rozkazem ministra Baráka HSTD učiněno. Až do října 1955 nebyla praxe tiskového dohledu centrálně řízená. Ale už od počátku šlo o orgán výrazně represivní a pod správou KSČ. Cenzura se tak stala velmi účinným nástrojem totalitní moci. Vedoucí

²⁷² Tamtéž. s. 10.

²⁷³ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 20.

²⁷⁴ Tamtéž. s. 20.

²⁷⁵ Tamtéž. s. 20.

²⁷⁶ Tamtéž. s. 20.

HSTD posílal souhrnně záznamy o zásazích cenzorů v tzv. Denních zprávách²⁷⁷ svým nadřízeným na ministerstvu vnitra a ÚV KSČ.

Zásahy cenzorů se dělily na *tajné* (T), pod což spadala ochrana státního tajemství a *ohledně obecného zájmu* (O), kdy se pod tento vágní termín dalo „schovat“ cokoli a často se kvůli tomu stával předmětem sporu redaktorů s cenzory²⁷⁸. Cenzoři ve své praxi vyškrtávali a vyřazovali v „obecném zájmu“ cokoli, co se jim nelíbilo a nastávaly občas schizofrenní situace, kdy jeden plnomocník nějakou věc schválil, zatímco druhý nepovolil její zveřejnění.

Činnost HSTD byla úzce prolnta i s činností Státní bezpečnosti (StB), která čerpala z Denních zpráv informace o osobách, o které měla zájem.

Rok 1953 by se dal nazvat zkušebním rokem činnosti HSTD. Její působení už také od počátku roku 1954 vstoupilo do podvědomí veřejnosti, ačkoli byla zřízena tajně. HSTD stále více upevňovala své pozice. Od roku 1954 pracovaly cenzurní pobočky už na všech okresech. Disponovaly přesnými seznamy a počty objektů spadajících pod jejich pravomoci. Regiony vedly o svém působení záznamy a musely vykazovat činnost. Zároveň probíhala jednání o sjednocení a konečném schválení souhrnných seznamů utajovaných skutečností²⁷⁹.

V roce 1955 začala HSTD sestavovat vlastní seznamy, které posílala na III. oddělení ÚV KSČ ke schválení. Jako první byl vypracován seznam „politicky závadné beletrie“, poté „závadné politické literatury“²⁸⁰, po kterém následovaly seznamy „politicky závadné beletrie pro děti“ a „projugoslávské literatury“. Seznamy měly zjednodušit a sjednotit práci tak, aby nedocházelo k situacím, kdy jeden cenzor knihu zakáže, druhý ji shledá nezávadnou.

²⁷⁷ 1. zpráva je datována 5. listopadu 1953. Zprávy se ale neposílaly denně, jak by se mohlo zdát z názvu.

²⁷⁸ CYSAROVÁ, Jarmila. *Cenzura... aneb Hlavní správa tiskového dohledu* [online].

²⁷⁹ Nesměly být např. zveřejňovány fotografie měst a obcí v zakázaném hraničním pásmu, protože byly označeny jako vojenský objekt. Další absurdita utajování se plně projevila při vydávání map. Před rokem 1952 byly vydávány mapy tzv. generálky a speciálky jako mapy turistické, po zavedení cenzury už nesměly vycházet, nebo vycházely mapy neúplné (např. bez označení nádraží, či mostů).

²⁸⁰ T. G. Masaryk, E. Beneš, M. R. Štefánik a další předváleční politici, knihy o legionářích, knihy o okupaci a odboji, které respektovaly vedoucí úlohu KSČ

V prvních dvou letech byla činnost HSTD bezvýhradně podřízena vedoucí straně. Zakončení první etapy činnosti a dotvoření aparátu i poslání cenzury symbolizoval nový statut HSTD, který nabyl účinnosti 16. června 1955. Nový statut vymezoval úkoly, organizaci a působnost HSTD.

Úkolem HSTD bylo zajišťovat, aby nebyly zveřejňovány a šířeny jakýmkoliv způsoby a prostředky údaje, které obsahovaly státní, hospodářské a služební tajemství a údaje a skutečnosti, které byly lživé a jinak škodlivé „lidově demokratické republice a jejímu zřízení“ a které nesměly být v obecném zájmu zveřejňovány a rozšiřovány. Dále mezi úkoly patřilo zajišťovat dodržování nákladů a rozsahů stanovených tiskovin a zajišťovat další úkoly stanovené stranou a vládou. Úkoly HSTD na Slovensku byla pověřena Správa TD pověřenectva vnitra.

Dohledu HSTD podléhaly všechny prostředky publikační, kulturní osvětové, které byly šířeny písmem, slovem nebo obrazem a byly určeny veřejnosti. Ve statutu byly dále uvedeny tři hlavní úseky působnosti dohledu: úsek tisku, úsek knih a úsek umění a osvěty

Do úseku tisku spadaly denní tisk, časopisy, brožury, plakáty, prospekty, letáky, oznámení, hudebniny, nálepky, pohlednice apod. a dále pak materiály vydávané ČTK, které se schvalovaly před rozmnožováním. V případě ostatních tiskovin bylo konkrétní upřesnění: *„Plnomocník kontroluje stránkové obtahy před kalandrováním, a po signování hlavním redaktorem (jeho zástupcem), podepisuje stránkové obtahy k tisku a znovu schvaluje signální výtisky k rozšiřování.“*²⁸¹

Pod úsek knih spadala kontrola knih a brožur, plakátů a programů rozhlasu a televize. Kontrola knih byla zpravidla třístupňová: nejdříve v rukopise, který byl schvalován k sazbě, poté po poslední korektuře na stránkovém obtahu, který byl schvalován k tisku a naposled v signálním výtisku, který byl schvalován k rozšiřování²⁸². U plakátu byla cenzura pouze

²⁸¹ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 38

²⁸² Uplatňovala se trojstupňová cenzura jako za Protektorátu.

dvojstupňová, plnomocník schvaloval obsah a potom signální výtisk. Programy rozhlasu a televize byly kontrolovány před vysíláním při generální zkoušce. Plnomocníci tohoto odboru měli také sledovat místní rozhlas a jednotlivé relace připravované městskými, okresními a krajskými národními výbory. Závodní rozhlas byl kontrolován v důležitých, zvláště určených závodech.

Na úseku umění a osvěty byl dohled *“ prováděn u divadelních, estrádních, kabaretních, varietních a cirkusových představení všeho druhu, koncertů a kulturních pořadů, u všech filmů, diafilmů a diapozitivů, u gramodesek, obrazů, plaket, bust, soch a jiných výtvorů, pokud jsou rozšiřovány a zveřejňovány. Dále u přednášek, u všech lidových knihoven jednotné sítě, školských, závodních klubů ROH a dalších knihoven, určených pro veřejnost a v antikvariátech; u expozic a výstav, v muzeích, výstavních síních, galeriích a v ostatních veřejnosti přístupných místech.”*²⁸³. U divadelních a podobných představení měl být podle statutu kontrolován jak text, tak provedení. Hudební a kulturní programy byly *„kontrolovány z hlediska textu a programu“*²⁸⁴. U filmů měla cenzura pět fází: u námětu, scénáře, komentáře, zvuk a obrazu. HSTD měla také zajišťovat *„aby z knihoven a antikvariátů byla vyřazována škodlivá literatura“*.²⁸⁵ Expozice a výstavy se sledovaly čtením scénáře i prohlídkou před zahájením. Namátkové kontroly se prováděly u divadelních a jiných představení, u přednášek, výstav apod.“ i během dalšího provozování“.

Společná ustanovení statutu nařizovala, že bez schválení plnomocníka *„se nesmí započít se sazbou, s tiskem a rozšiřováním, provozováním, výrobou filmů a promítáním“*²⁸⁶. Podrobnosti měla stanovit směrnice, které měly být projednány s jednotlivými redakcemi, nakladatelstvími atd. Pro jistotu *„u časopisů s delší dobou výroby je prováděna ještě konečná kontrola před zahájením expedice“*, protože se mezitím mohla změnit kritéria *„obecného zájmu“*.²⁸⁷ V závěru statutu bylo upozorňováno na to, že

²⁸³ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*, s. 39

²⁸⁴ Tamtéž. s. 39

²⁸⁵ Tamtéž. s. 39

²⁸⁶ Tamtéž. s. 39

²⁸⁷ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*, s. 39

výkonem dohledu nesmí být bezdůvodně narušena činnost na kontrolovaných úsecích.

Statut obsahoval i kapitolu o organizaci a stavech. HSTD byla podřízena náměstkovi ministerstva vnitra, měla náčelníka, dva zástupce, vnitřní oddělení, oddělení pro zvláštní úkoly, vlastního kádrového referenta a dva odbory, které se dělily na I. odbor, pod nějž spadal úsek tisku, ČTK, umění a osvěty, rozhlasu a televize, a II. odbor, pod nějž patřilo oddělení pro řízení práce plnomocníků v krajích a oddělení knih a knihoven, které také sestavovalo seznamy škodlivé literatury.

Statut umožňoval zásahy ve všech možných případech a oblastech a nestanovil cenzuře žádné meze. V prvních dvou letech existence získala HSTD definitivu. Upevnila své pozice natolik, že zasahovala do všech oblastí veřejné činnosti. Stala se „prodlouženou rukou“ totalitního režimu při ovlivňování veřejného mínění, rozhodovala, co se smí a nesmí občan dozvědět. Pravomoci, které cenzoři (plnomocníci) nabyli, používali hlavně k usměrňování a šikaně jakékoli tvůrčí práce.

3.4.1 Tisk

Po nástupu komunistů k moci bylo zastaveno na 570²⁸⁸ titulů periodik a byla zavedena přísná kontrola jak obsahu tisků, tak obsazení redakcí. Komunisté přímo zakázali nebo „zlikvidovali“ většinu nekomunistického tisku, u povolených titulů byly zakázány jejich regionální mutace a byl povolen deník a tisk pro funkcionáře. Podobné zásahy proběhly v tisku církevním. Do konce roku 1948 bylo zlikvidováno na 27 katolických časopisů v českých zemích a na 28 titulů na Slovensku²⁸⁹. Kontrolu a řízení hromadných sdělovacích prostředků, tedy i tisku, provádělo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ. V obecné rovině se kulturně osvětovou činností zabývala Kulturní rada ÚV KSČ. Činnost Kulturní rady netrvala dlouho, její pravomoci v řízení a kontrole hromadných sdělovacích prostředků převzal tiskový odbor ÚV KSČ. Tehdejší generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský k tomu prohlásil, „že *hlavním úkolem tiskového*

²⁸⁸ Československý tisk – 50. léta [online].

²⁸⁹ Tamtéž.

*odboru je dodávat politické direktivy všemu tisku, dirigovat nejen stranický tisk, ale i mimostranický tisk druhých stran a organizací*²⁹⁰. Tiskový odbor se rychle rozrostl. V letech 1949-1951 v něm působilo 14 pracovníků včetně jednoho vedoucího. V následujících dvou letech byl rozdělen na odbor rozhlasový a tiskový. Komunistická strana získala neomezenou moc nad veškerým tiskem, včetně povolování k vydávání, určování nákladu a obsazení vedoucích míst v redakcích. Tiskový odbor jednak kontroloval jak redakce dodržují „politiku KSČ“, jednak dodával redakcím obecné politické směrnice. Kromě přímého působení v redakcích měli komunisté vliv i vydavatelství a tiskárny, které také procházely pečlivým dohledem.

Šéfredaktoři novin, časopisů, rozhlasu i ČTK byli zodpovědní tiskovému odboru za dodržování stranické linie a politiky KSČ. V případě pochybností si měli vyžádat odborné stanovisko tiskového odboru a jím se řídit. Pro příslušné redaktory a pracovníky vydavatelství byly pořádány porady, na kterých se hodnotilo dodržování směrnic a politické linie tisku, pod velmi pečlivým dohledem byly tzv. politické chyby, které bývaly hodnoceny jako provokace a záměrné činy nepřátel.

Neveřejným usnesením vlády z 22. dubna 1953 byl ustaven tajný cenzurní orgán s názvem Hlavní správa tiskového dohledu. Tiskový odbor ÚV KSČ, který měl doposud dohled nad médii na starosti, se již nerozrůstal, ale nadále při ÚV fungoval a jeho role se pozměnila, do budoucna měl stranicky řídit nejen hromadné sdělovací prostředky, ale také cenzurní úřad²⁹¹.

Dne 6. prosince 1954 na 33. schůzi politbyra ÚV KSČ bylo přijato usnesení, které nařídilo cenzuře novou povinnost – kontrolovat výši nákladů a rozsah celostátních periodik. První zásah tohoto druhu se uskutečnil na Silvestra 1954 při výrobě novoročních vydání pražských deníků. Šlo ovšem o administrativně technické záležitosti, které vlastní cenzurní práci jen zatěžovaly, a proto agendu převzala nově zřízená Hlavní správa

²⁹⁰ *Československý tisk – 50. léta* [online].

²⁹¹ Odbor měl jednoho referenta pro rozhlas a televizi, dva referenty na ústřední deníky, dva pro další ústřední tisk vyjma odborného, jeden na krajský tisk a vedoucího odboru s odpovědností za ČTK

polygrafického průmyslu, která kromě nákladů a rozsahů rovněž sledovala, zda byl tisk cenzorem povolen: „*expedice může započít teprve tehdy, je-li potvrzen signální výtisk pracovníkem tiskového dohledu k rozšiřování*“²⁹².

Hlavní oblastí cenzurních zásahů byly stránkové obtahy deníků a celostátních týdeníků. Cenzoři (plnomocníci), pracující přímo v kancelářích jednotlivých redakcí, určovali co je vhodné ke zveřejnění. Šéfredaktoři měli povinnost rozhodnutí cenzora respektovat. Zároveň měli povinnost dodržovat stranickou linii tisku.

Zvláštní režim v tomto směru panoval ve stranickém Rudém právu. Plnomocníci tam působili také, ale redaktoři to brali jako degradaci na úroveň ostatních deníků a týdeníků, protože šéfredaktoři většinou bývali členy ústředního výboru či jiných orgánů KSČ, a tedy v podstatě jejich nadřízení.

Dalším problémem byl stále nedostatek novinového papíru, což zabraňovalo vzniku nových titulů či zvyšování nákladu stávajících periodik. Proto bylo v prosinci 1954 přijato politbyrem ÚV KSČ usnesení ke sloučení, případně zrušení 98²⁹³ časopisů a návrhy na snížení periodicity a nákladu u některých menších časopisů. Tato omezení měla i politický podtext, komunisté se snažili v co největší možné míře omezit nekontrolovanou produkci.

V první polovině 60. let došlo k prohloubení krize oficiální ideologie, což mělo vliv na všechny oblasti společenského života. Rozkolísanost komunistické ideologie umožnila proniknout do společnosti novým či doposud zakazovaným ideovým směrům. Postupné uvolňování napětí mezi oběma mocenskými bloky umožnilo také seznámit se doposud tabuizovanou „západní“ kulturou a společností. Uvolnění se promítlo i do obsahu periodik, knih i rozhlasového a televizního vysílání, divadelní a filmové tvorby či do hudby.

²⁹² TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 33.

²⁹³ Československý tisk – 50. léta [online].

Počet cenzurních zásahů kulminoval v roce 1963, pak se postupně snižoval. Respekt před dohledem začal totiž spolu s náznaky politické oblevy a liberalizací první poloviny 60. let poněkud ochabovat. Cenzoři zasahovali téměř do všeho a dotčení se začali ozývat, cenzura proto začala „vycházet z ilegality“. Cenzura spočívala především v tom, že se raději přejímaly informace vydávané sovětskými agenturami a potlačovaly se vlastní dodatky a komentáře. Kromě toho byla z iniciativy SSSR zavedena článková služba agentury Novosti, jejíž agenti obcházeli redakce a nabízeli jim různé články a reportáže. Zásahy ve prospěch SSSR potíraly vše, co nevyznívalo jednoznačně kladně, bez ohledu na pravdivost. Zásadně se nepřipouštěla jakákoli kritika, byť jen v náznaku, čehokoli sovětského. Ve svodkách cenzurního úřadu byly prohřešky proti SSSR evidovány zvlášť. Např. v roce 1964 byly zadrženy ve 167 případech „nesprávnosti pochopení boje proti kultu osobnosti a jeho pozůstatkům“, vesměs v souvislosti se Stalinem, atd.

V druhé polovině 60. let se situace mezi redaktory a plnomocníky vyostřila, množily se závažné zásahy v celostátním tisku a obě strany zintenzívněly obranu i útok. Veškerá snaha cenzorů byla zaměřena nikoli k ochraně čtenářů, redakcí, práva, spravedlnosti, zákonů, společnosti a státu, ale především k hájení zájmů a prospěchu KSČ a zároveň k „internacionální“ ochraně SSSR a socialismu.

HSTD byla zrušena v roce 1966, její činnost ale návazně převzala nově zřízená Ústřední publikační správa, která oficiálně vznikla vládním nařízením č. 119/1966 Sb., kterým se vydává statut Ústřední publikační správy s účinností od 1. ledna 1967. Zákon definoval statut a poslání Ústřední publikační správy. Cenzura byla zrušena v roce 1968 zákonem č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích vydaný ve sbírce zákonů 8. listopadu 1966. Ještě předtím bylo vydáno vládní nařízení č. 69/1968 Sb., kterým se zrušuje statut Ústřední publikační správy, ale svoboda slova trvala jen pár měsíců. Cenzuře se v zákoně věnovala část IV. Ochrana proti zneužívání svobody projevu, slova a tisku, § 16 až §18. Paragrafem 17 odst. 4) se do praxe stávajícího dohledu vnesl nový prvek: „je-li obsah informace v rozporu

s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele“²⁹⁴. Upozorní, nic víc! V § 16 odst. 2) se pravilo „Uveřejněním informace, která ohrožuje zákonem chráněné zájmy společnosti nebo občanů, je zneužitím svobody projevu, slova a tisku“²⁹⁵. Co je „ohrožení“ anebo „zneužití“ přináleželo rozhodnout orgánům vnitra popřípadě spravedlnosti. Po okupaci v srpnu 1968 byla cenzura znovu obnovena, a to zákonem č. 127/1968 Sb., o některých přechodných opatření oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků. Cenzura se sice opět objevila, ale už ne v tak velkém rozsahu a takové podobě, jako v předcházejícím období. Stejným zákonem byl zřízen nový státní orgán pro správu tisku Úřad pro tisk a informace.

3.4.2 Československá tisková kancelář (ČTK)

Těsně před únorovým převratem, 23. února 1948, byl v ČTK zřízen akční výbor Národní fronty, o den později se ČTK připojila k manifestační stávce na podporu komunistických požadavků. Po Únoru akční výbor provedl kádrová a administrativní opatření, zaměstnanci se písemně zavazovali k podpoře komunistické vlády. Důsledkem tohoto převratu bylo zřízení politického sekretariátu, který v letech 1950-1951 kontroloval a rozhodoval o vydání každé zprávy.

Od 1. ledna 1954 vzniklo v ČTK zvláštní pracoviště, které monitorovalo vysílání zahraničních rozhlasových stanic (BBC, Hlas Ameriky, Rádio Svobodná Evropa). Jednotlivé relace byly přepisovány a poskytovány vybranému okruhu uživatelů. V běžném zpravodajství ČTK se tyto zprávy ovšem objevit nesměly.

Zásahy v ČTK měly povětšinou charakter ochrany tajemství. „Četka“ nejvíce produkovala zpravodajství a informativní články. Pokud šlo o příjem zpráv ze zahraničí, věnovali cenzoři obzvláště pozornost zprávám z „kapitalistických“ států, po XX. sjezdu KSSS v roce 1956 pak také

²⁹⁴ Zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředků. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky.*

²⁹⁵ Tamtéž.

překladům z Polska a Maďarska, v nichž se v té době často objevovala kritika sovětských poměrů. Vyřazovaly se také „závadné“ fotografie.

Po roce 1948 bylo v praxi ČTK zavedeno označení pro zakázané snímky slovo "klausura". Červená klausura znamenala úplný zákaz, v některých závažných případech doplněna slovem "přísná", modrá klausura znamenala, že k uvolnění snímku postačí souhlas šéfredaktora. O propuštění červené klausury rozhodovala vyšší místa. Praxe klausur platila až do roku 1953, kdy kontrolu převzala HSTD.

S kontrolou fotoarchivu začala HSTD v prosinci 1953, o čemž svědčí Denní zpráva č. 21 z 31. prosince 1953, kde v bodu 3 stojí: *"Plnomocníci HSTD začali v prosinci 1953 též s kontrolou různých oficiálních a dokumentárních snímků, které jsou prodávány fotoarchivem ČTK [...]. Stanovisko k fotografiím před rokem 1945 jest jasné, domníváme se však, že by mělo být zaujato i stanovisko k prodeji, rozšiřování a zveřejňování fotografií například: bývalého předsedy NS Dr. Johna (velmi často za soudruhy Gottwaldem a Zápotockým), bývalého ministra národní obrany L. Svobody, bývalého ministra Ráise a řady dalších veřejných pracovníků, kteří odešli z vysokých funkcí. Prosím soudruha ministra o radu, jak v této věci nadále postupovat²⁹⁶",* podepsán Dr. Kohout, vedoucí Hlavní správy tiskového dohledu. Postoj k fotografiím pořízených před rokem 1945 byl takový, že směly být uvolněny jen vybrané snímky²⁹⁷. V návaznosti řešit tyto problémy vznikl fenomén retušování fotografií a tím vymazávání z historie osoby, které začaly být režimu nepohodlné.

Od 1. ledna 1956 byla ČTK vyčleněna z působnosti ministerstva kultury a stala se rozpočtovou organizací podřízenou vládě. Jako státní instituce byla využívána a zneužívána tiskovým dohledem k šíření jedině správných a předem prověřených textů²⁹⁸.

Cenzura v ČTK se projevovala zejména při vydávání nebo stornování oficiálních materiálů, kdy vlastní zprávy redakcí byly raději potlačovány a

²⁹⁶ ŘEHÁKOVÁ, Hana; VESELÝ, Dušan. *Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK*. s. 187

²⁹⁷ Např. fotografie z období hospodářské krize, na kterých se ilustrovala bída a utrpení buržoazní společnosti.

²⁹⁸ Uveřejňovat zprávy bylo možné pouze z materiálů ČTK, tedy oficiální a chválená znění.

zakazovány. Co se týče zpravodajství ze zahraničí, ČTK přebírala zprávy především od sovětské agentury TASS, které se ovšem otiskovaly až se čtyřiaadvacetihodinovým zpožděním.²⁹⁹

Působení ČTK nebylo upraveno žádným speciálním zákonem až do roku 1965, kdy vyšel zákon č. 123/1965 Sb. o Československé tiskové kanceláři. Podle tohoto zákona byla ČTK definována jako státní tisková agentura, která byla povinna podle §2, písm. c) vydávat oficiální texty a prohlášení vlády a ústředních orgánů a tlumočit na základě zmocnění svým jménem oficiální stanoviska k vnitřním a zahraničním událostem. ČTK měla monopolní postavení jak na domácí informace, tak na distribuci zpravodajství zahraničních agentur. Stejně jako tisk byla pod přísným, přímým a trvalým dohledem úředníků HSTD.

3.4.3 Rozhlas a televize

Práce v rozhlasu a televizi byla pro cenzory složitější než v tisku. Museli pečlivě poslouchat a sledovat jednotlivé relace, aby jim nic neuteklo. Jedinou výhodou bylo, že stejně jako při čtení obtahů se i zde mohli libovolně vracet a nechat si „podezřelé“ pasáže znovu promítnout nebo přehrát.

Od počátku bylo rozhlasové vysílání po dohledem nejprve tiskového odboru ÚV KSČ, po zřízení Hlavní správy tiskového dohledu připadla veškerá cenzura tomuto orgánu.

Rozhlasovou cenzuru po roce 1948 je možné rozčlenit na tři fáze³⁰⁰:

1. fáze - v rozhlasu působili dva zástupci programového ředitele, jmenovaní ministrem informací a osvěty do funkcí "ředitele zpravodajství a politických programů" a "vedoucího ideově-uměleckého úseku",
2. fáze - po reorganizaci rozhlasu v létě 1952 tato praxe skončila. Zodpovědnost za program byla převedena na hlavní redaktory,
3. fáze - po zřízení HSTD v srpnu 1953 veškerá cenzurní praxe připadla tomuto orgánu.

²⁹⁹ Z této doby pochází parafráze známého přísloví: dočkej času jako četka TASSu.

³⁰⁰ Československý rozhlas – 50. léta : cenzura. [online].

Veškeré příspěvky před tím, než odcházely do vysílání musely projít kontrolou úředníků HSTD a na důkaz schválení být orazítkovány. Expozitura HSTD měla své místnosti přímo v budově rozhlasu a čítala 4-5 pracovníků. Před zařazením do vysílání musely být příspěvky zkontrolovány programovým inspektorem, zda prošly cenzurou a zda mají či nemají povolení k vysílání. Rozhovory, reportáže či přednášky, které se natáčely na magnetofonový pás, musely být před vysíláním přepsány a v psané podobě předloženy cenzorům ke kontrole.

Dalším z nástrojů cenzury bylo zpoždění vysílání. V případě, že se jednalo ve vysílání o příspěvek s „choulostivým obsahem“, nebyl v přímém přenosu pouštěn přímo na mikrofon na živo, ale nahrával se na magnetofon. Pásek mezi záznamem a vysíláním probíhal složitou kličkou, která způsobovala několikavteřinové zpoždění. Zaznamenal-li cenzor při poslechu něco, co se nesmělo dostat na veřejnost, měl pár vteřin na to, aby dal pokyn k přerušení vysílání pro „technickou poruchu“.

Rozhlas se stal propagandistickým nástrojem KSČ a ani on se nevyhnul tomu, aby se v něm nezačaly uplatňovat sovětské vzory. V roce 1952 byla dosavadní struktura rozhlasu reorganizována a pozměněna podle sovětského vzoru, což vedlo mj. i k omezení některých rozhlasových forem a k rozšíření propagandy. Tematicky se rozhlas začal vymezovat celkem jednostranně k budovatelským tématům, úspěchům KSČ apod. Ve zpravodajství se využívaly hlavně zprávy domácí tiskové agentury ČTK, která ovšem také měla omezený přístup k zahraničním zdrojům. Hlavní přísun zahraničních zpráv pocházel z produkce sovětské agentury TASS. Místo vlastních rozhlasových komentářů se vysílali komentáře čtené ze sovětského tisku.

HSTD zpočátku posuzovala působnost rozhlasu a televize společně. Proto také první souhrnné hlášení za období červenec 1953 (u TV až od 1. března 1954) až duben 1956 uvádí počty zásahů u rozhlasu a televize dohromady. V této zprávě je rovněž zmínka o důsledcích nedůsledného postupu cenzury. Velkou měrou převládaly zásahy v obecném zájmu, které

občas byly předmětem sporů s redaktory. Značené neshody také pramenily při uplatňování pokynů, jejichž plnění nedodržel samotný resort, který je vydal. Typické byly např. potíže a důvody utajování konání mezinárodních sportovních utkání, odjezdů nebo příjezdů sportovců apod. Rovněž se také zdálo nepochopitelné, proč se trvalo na dalším nezveřejňování údajů, které byly tisku již jednou zveřejněny.

HSTD se také úzkostně vyhýbala tomu, aby zásahy zdůvodňovala písemně. Pouze uvnitř trojúhelníku dohled-vnitro-strana to činila nanejvýš nic neříkajícími frázemi. Příkazy a zákazy směrem ven se udílely většinou ústně, někdy i ve formě přenesených vzkazů nebo po telefonu, což bylo méně osobní než z očí do očí.

Dne 2. srpna 1957 vydala čs. vláda další tajné usnesení č. 807/57 o opatřeních ke zlepšení ochrany státního, hospodářského a služebního tajemství. Čas od času se vydávaly (rovněž tajně) také nové seznamy utajovaných skutečností. Protože strana a vláda neustále hledaly možnosti, jak zdokonalit cenzurní praxi, byla vyslána delegace HSTD do SSSR aby se mohla inspirovat tamější praxí.

K omezení toku informací přispívalo i rušení zahraničního rozhlasového vysílání do ČSR. K nejvíce poslouchaným zahraničním rozhlasovým stanicím, které vysílaly do Československa patřily BBC, Hlas Ameriky, Rádio Svobodná Evropa, Rádio Luxemburg a Rádio Vatikán. StB řadila vysílání západních zahraničních rozhlasových stanic v českém a slovenském jazyce k prostředkům ideologické diverze protivníka, charakterizovaného tradičně jako „imperialisté v čele s USA“. Rušení vysílání probíhalo od roku 1952 až do roku 1988 téměř nepřetržitě, s výjimkou krátkého období Pražského jara 1968.

Největší podíl zahraničního rozhlasového vysílání v ČSR mělo Rádio Svobodná Evropa (RFE), proto se na jeho vysílání komunistický režim zaměřoval nejvíce a nejintenzivněji. Rušičky byly zaměřené hlavně na hlavní město Prahu a větší aglomerace. V důsledku toho se v pohraničí RFE dala přijímat relativně dobře.

Na středních a dlouhých vlnách bylo k rušení využíváno osmnácti vysílačů. K rušení programů na krátkých vlnách bylo vybudováno centrum v Poděbradech, které s využitím šesti vysílačů a krátkovlnného vysílače v Kostolanech sloužilo pro dálkové rušení zahraničního vysílání pro SSSR. Pro lokální rušení programů na krátkých vlnách na území Prahy bylo vybudováno centrum na Petříně s devatenácti vysílači. Rušení na krátkých vlnách bylo trvalým problémem³⁰¹, protože nejúčinnější je rušení z větší vzdálenosti od místa vysílání.

Pro pomoc při rušení zahraničního vysílání do Maďarska, Polska, Rumunska a Bulharska bylo denně využíváno 14 československých vysílačů na osmi frekvencích středních vln (celkem 54 relací) a sedm vysílačů pomáhalo při rušení vysílání na krátkých vlnách do Sovětského svazu, Maďarska a Polska³⁰² (celkem 40 relací).

Televize byla v 50. letech ještě v plenkách, ale i její vysílání bylo pod kontrolou HSTD. Podobně jako u rozhlasu bylo nutné předkládat pořady ke schválení a propustkou na obrazovku bylo razítko cenzorů. Televizi také v roce 1958 postihla třídně politická prověrka, ve které byl hlavním kritériem výběru tzv. třídní původ stavící politickou spolehlivost nad odbornost. Téměř stovka lidí byla nucena televizi opustit nebo přešla na podřadnější místa. Všechny vedoucí funkce, od ústředního ředitele a jeho náměstků až po vedoucí zvuku, stříhu a dalších míst, byly podřízeny nomenklatuře ÚV KSČ. Připomínky k programu ČST byly vzneseny v usnesení ÚV KSČ z roku 1960, které kritizovalo televizní program a zároveň přikázalo, aby televize tvořila výhradně v komunistickém duchu. Tuto podřízenost televize komunistické straně následně stvrdil zákon o Československé televizi z 31. ledna 1964³⁰³.

³⁰¹ Příčinou je specifický způsob šíření krátkých vln odrazem od ionosféry a dopadem na zem ve stejném úhlu. Proto RFE vysílala na krátkých vlnách některé delší zpravodajské relace z Lisabonu, odkud byl nejlepší úhel odrazu na Prahu.

³⁰² TOMEK, Prokop. Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo. s. 337.

³⁰³ Sbírka zákonů Československé socialistické republiky, zákon č. 18/1964 Sb., o Československé televizi.

3.4.4 Film a divadlo

I divadlo a film spadali pod dohled cenzorů HSTD. Divadelní cenzura 50. a 60. let byla zaměřena hlavně na oblast „veřejného zájmu“, kdy plnomocníci (cenzoři) sledovali především ideologické zaměření hry.

V nejtěžší situaci se ocitla satira. Satirici a herci tohoto žánru se proto „utíkali“ mimo hlavní město, kde cenzoři nebyli tak razantní, ať už z důvodů větší benevolence, neinformovanosti, či z nedostatku odvahy zasáhnout proti populárním pražským umělcům.

V polovině 60. let začala v oblasti divadla HSTD pomalu ztrácet své jisté postavení. V umění začalo povolování ideologických pout jako první a cenzura už nezasahovala tak razantně.

Při (ne)schvalování textů her docházelo k i paradoxním situacím, kdy v jednom kraji cenzor hru povolil a druhý v jiném kraji ji nepustil. Proto byla vládou nařízena centralizace schvalování her. Dne 12. srpna 1965 byla vydána náčelníkem HSTD obšírná zpráva: *„Od 1.9.1965 jsou profesionální divadla povinna čtyři týdny před započítím studování hry předložit text ke schválení ministerstvu (na Slovensku pověřenectvu) školství a kultury, ministerstvo (pověřenectvo) po vlastní kontrole předloží text s případnými připomínkami HSTD v Praze. Případné připomínky projedná HSTD „přímo s ministerstvem školství a kultury (nebo s pověřenectvem).“³⁰⁴ Pokud by se HSTD s ministerstvem (pověřenectvem) v názorech na hru neshodlo, mělo s konečnou platností rozhodnout ideologické oddělení ÚV KSČ (na Slovensku KSS). Generální zkoušku měl shlédnout místně příslušný pracovník dohledu, aby zjistil, zda text odpovídá schválené verzi a „divadelní hry schválené HSTD nebo STD jsou schváleny k provozování pro celé území ČSSR.“³⁰⁵*

Nicméně centralizace schvalování her divadlům v tehdejší situaci spíše pomohla. V polovině 60. let totiž začaly převládat na úseku kultury a umění liberalizační tendence a stejně tak tomu bylo i na ministerstvu

³⁰⁴ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 51.

³⁰⁵ Tamtéž.

školství a kultury. Volnější atmosféra umožnila např. vznik nových divadelních forem³⁰⁶, do repertoáru divadel byly zařazovány hry, které by před několika málo lety neprošly cenzurním sítem.

Systém schvalování výroby filmů, tak jak byl požadován vznikajícím totalitním státem, byl zformován na přelomu let 1948 a 1949. I sem pronikla politická a stranická ideologie. Na schvalování filmů se podílelo ministerstvo informací a osvěty³⁰⁷ a sekretariát ÚV KSČ. Páteř tohoto systému představovaly dva schvalovací sbory, které posuzovaly ideovou náplň filmu. Prvním sborem byla *Ústřední dramaturgie*, která měla zajišťovat uměleckou podobu filmu, druhým sborem pak *Filmová rada*, která se zaměřovala na ideologickou stránku díla. Oficiálně měla Filmová rada statut poradního sboru ministra informací a byla nadřazena Ústřední dramaturgii. Oba sbory následně dodávaly tzv. tvůrčím kolektivům³⁰⁸ závazné posudky ke scénářům. Filmová rada také sestavovala tzv. tematický plán³⁰⁹, podle kterého se určovalo, které filmy budou v následujícím roce vyrobeny, v jakém počtu a jaký to bude žánr. Celý tento schvalovací proces se potýkal s rozbujelou byrokratizací, nepružností a zdržováním. Na konci celého procesu měly poslední slovo politické orgány. Výsledkem této byrokratizace byla značná schematičnost natočených snímků.

Filmová cenzura také spadala do správy HSTD. Specifickým rysem filmové cenzury toho období bylo, že si náčelník netroufal sám zasáhnout, popřípadě předat plnou zodpovědnost ministrovi vnitra³¹⁰ a nechával se proto rozhodnout „kolektivní stranický orgán“ a mimo resort vnitra. U filmů procházel kontrolou i dovoz ze zahraničí a výpůjčky z archívů.

Film se posuzoval z hlediska uměleckého a ideového. V bilanční zprávách o zásazích v oblasti filmové tvorby však ale chybí stupnice kritérií, podle

³⁰⁶ Vznikla divadla malých forem, např. Semafor, Divadlo Na zábradlí, Ypsilonka, Večerní Brno, Rokoko ad.

³⁰⁷ Společně s vedením Československého státního filmu

³⁰⁸ Tvůrčí kolektiv zahrnoval režiséry, filmové spisovatele apod. Viz. KNAPÍK, Jiří. Trampoty „Císařova pekaře“. s. 29.

³⁰⁹ Tematické plány byly rozděleny do kategorií podle priority: 1. kategorie – tematika národních dějin, spolu s 2. kategorií – propagace politiky KSČ, byla pro filmovou politiku KSČ nejdůležitější.

³¹⁰ Nešlo totiž o malé peníze, částky se pohybovaly v řádech milionů a odpovědnost byla větší, než když se např. zrušilo číslo závodního časopisu za několik tisíc.

nichž by se dalo určit, co pro totalitní cenzuru znamenala „nízká umělecká“ a zejména „nízká ideová“ úroveň. Cenzuře podléhaly i odborné, instruktážní filmy. Ke kriminálním a detektivním snímkům pak poskytovali kvůli věcné a faktické správnosti odborné posudky pracovníci vnitra.

Situace ve filmu byla specifická tím, že každý film měl velké finanční náklady na výrobu. Do výroby filmu se zasahovalo od počáteční fáze, tj. čtením a kontrolou scénáře, následovala projekce hrubého nesestříhaného materiálu a končilo to kontrolní projekcí ještě před uvedením do distribuce. V HSTD byli na filmovou cenzuru vyčleněni dva plnomocníci (cenzoři), kteří měli kromě kontroly nových snímků na starosti i distribuci starších snímků a kontrolu nákupu filmů ze zahraničí.

3.4.5 Knihy a knihovny

Pouťorové události a jejich politické vyústění se nevyhnuly ani oblasti neperiodického tisku. Komunisté si uvědomili, že pokud chtějí získat rozhodující vliv na občany, potřebují k tomu kromě periodického i neperiodického tisku, rozhlasu a hlavního dodavatele informací, tiskové agentury ČTK také tiskárny a nakladatelství.

V cenzurní praxi u knih byla trochu jiná situace než u periodik. Zatímco v redakcích periodik, hlavně pak deníků, pracovali cenzoři v časové tísní, u kontroly rukopisů a obtahů knih byly termíny téměř neomezené. Navíc jim k tomu vypomáhala Hlavní správa vydavatelstev, tiskáren a knižního obchodu, zřízená v polovině 50. let při ministerstvu kultury. Volnější časové termíny zapříčinily, že se kolem zásahů v knížkách nejen mohla vést různá jednání nebo diskuse, ale že i cenzorská hodnocení se pohybovala ve „vyšších ideologických sférách“. Také záznamy o zásazích bývaly obsažnější a barvitější. Velké spory se vedly např. o vydání Škvoreckého románů *Konec nylonového věku* a *Zbabělci*. Cenzurní komise nedala k vydání spousty knih v té podobě, ve které byly předloženy, souhlas, mnohé z nich, aby vůbec mohly vyjít, musely jejich autoři přepracovat.

S cenzurou měla potíže nejen krásná literatura, ale i technické a odborné publikace. Ale tady byl patrný znatelný rozdíl. U prózy a poezie cenzoři svou práci zvládali dobře, kdežto u odborných děl vyžadovala HSTD odbornou konzultaci, převážně od „odborníků“ z ÚV KSČ.

Stejně jako u dalších oblastí života i činnosti nakladatelství, knihkupeckého obchodu, tiskařského podnikání, knižní produkce a knihoven směřovaly pod kuratelou ÚV KSČ k totálnímu sjednocení a kontrole vzniku, výroby a distribuce neperiodických publikací.

I v oblasti produkce neperiodických publikací se cenzura v mezidobí 1948-1953 vyskytovala v různé podobě, ať už ve formě policejních či stranických zásahů, politického ovlivňování činnosti jednotlivých institucí, řízení redakcí po stranické linii³¹¹, povolovacích komisí, edičních a redakčních rad apod., které vytvářeli jakési první síto, co bude moci vyjít z hlediska ideového a politického. Ale ještě neměla formu oficiální institucionalizované centrální organizace (byť zřízené tajně). Další formou bylo rychle přijímaných zákonů a vyhlášek omezující svobodu slova³¹².

Cenzura knih spadala od září 1948 do kompetence nově zřízené Kulturní rady ÚV KSČ, jejímž úkolem bylo "*projednávat všechny zásadní otázky v oboru ideologie a kultur*"³¹³. Praktický dohled vykonávala jednotlivá kulturně-propagační oddělení od okresních úrovní až po tu nejvyšší, ústřední. Na cenzuru knih dohlížela tzv. *Lektorská rada* ÚV KSČ³¹⁴.

Cílem nově vzniklé instituce byla "*přísná ideologická cenzura literární, vědecké i popularizační knižní produkce*"³¹⁵. Byly provedeny "ideologické" zásahy v tiskárnách a nakladatelstvích a zastaveno k tisku více než 250 titulů³¹⁶. Podobný osud potkal ediční plány nakladatelů na rok 1949. V

³¹¹ Vedoucí místa v redakcích byla obsazena kádrově prověřenými a spolehlivými lidmi z KSČ.

³¹² Např. zákon č. 231/1948 Sb. z. a n., na ochranu lidově demokratické republiky, zákon č. 184/1950 Sb., o vydávání časopisů a Svazu československých novinářů nebo vyhláška č. 39/1951 Ú. l. I, kterou se vydávají tiskové předpisy.

³¹³ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958*. [online]. s. 42

³¹⁴ Lektorská rada organizačně spadala do kulturně-politického oddělení ÚV KSČ, fungovala do roku 1951, pak byla nahrazena vydavatelským odborem.

³¹⁵ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958*. [online]. s. 42.

³¹⁶ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958*. [online] s. 42.

červnu 1949 byla ustavena *Národní ediční rada česká* (NERČ), do níž se zařadila i Lektorská rada. Cenzura zůstala nadále v rukou kulturně-politických orgánů KSČ. V NERČ působilo asi dvacet speciálních komisí, které se věnovaly jednotlivým oblastem knižního trhu. Cenzuru prováděla tzv. povolovací komise NERČ, která posuzovala nakladatelské plány a doporučovala předsednictvu vlády ediční plány, které měly být schváleny. Při posuzování se přihlíželo k názorům jednotlivých členů komise, lektorského řízení³¹⁷ a lektorům ministerstva informací. Díky "čistce" v nakladatelských a edičních plánech, která proběhla na podzim 1948 a dosazení politicky spolehlivých lidí na vedoucí místa, nebyly zakazy rozpracovaných knih od roku 1949 tak rozsáhlé³¹⁸.

Cenzura se dotkla jak autorů nepohodlných režimu, autorů píšících proti němu, tak i reedic děl klasiků a některých děl levicově zaměřených autorů, kteří se ovšem v minulosti stavěli odmítavě proti stalinismu.

Od poloviny roku 1949 NERČ také kromě posuzování nových knih řešila otázku, co s knihami, které byly zajištěné při likvidaci soukromých nakladatelství a knihkupectví. Celkem šlo o cca o dva tisíce titulů³¹⁹. Po doporučení tzv. likvidační komise NERČ byla většina z nich zničena ve stoupě. Zlikvidována takto byla většina titulů beletrie, odborné literatury z humanitních a společenských věd, tzv. braková literatura (populární beletrie), tituly autorů, které režim pokládal za své nepřátele (V. Černý) a další tituly, které byly pro stalinský směr nepřijatelné. Další část zabavené literatury, převážně odborné, byla povolena k prodeji v antikvariátech. Tato "očista" nakladatelských a knihkupeckých skladů byla ukončena v roce 1952.

Podobné pozornosti jako nakladatelství a knihkupectví se těšily i knihovny, kde díky podobně tvrdým zásahům došlo k výraznému snížení oborové, názorové, žánrové a tematické pestrosti. Od roku 1948 do konce 1949 probíhalo vyřazování z knihoven spíše živelnou formou a nebylo nijak koordinováno. Seznamy škodlivých a závadných knih a žádosti o jejich

³¹⁷ Podíleli se na nich "spolehliví" pracovníci nakladatelství

³¹⁸ Výběr a kontrolu textů prováděla již znárodněná nakladatelství sama.

³¹⁹ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958.* [online]. s. 43

stažení z oběhu chodily z několika stran, zejména z Kulturního oddělení ÚV KSČ a ministerstev školství a informací.

Asi od poloviny roku 1950 se zdatněji začaly objevovat snahy o určitou centralizaci a formalizaci cenzury knihoven. V celostátním měřítku prvním seznamem zakázané literatury byl seznam sestavený pracovníky Masarykova lidovýchovného ústavu na podnět ministerstva informací. *Seznam nacistické, protistátní, protisovětské a jiné brakové literatury* zahrnoval vedle politických a náboženských spisů zejména díla autorů populární beletrie (V. Buriana, B. Boušky, V. Javořické ad.), díla osob obviněných z kolaborace (F. Cámery, F. Zavřela, A. J. Kožíška ad.) či díla spisovatelů, kteří po únoru 1948 emigrovali (J. Čepa, F. Listopada, Z. Němečka aj.). Na tento seznam postupně navazovaly další seznamy zakázaných knih, které byly vytvořené v průběhu dalších dvou let v Ústřední lidové knihovně a v Ústavu dějin KSČ. Tyto seznamy obsahovaly jednak literaturu tzv. trockistickou a protisovětskou, a pak také literaturu legionářskou a knihy údajných pravicových sociálních demokratů (T. G. Masaryka, E. Beneše, M. R. Štefánika ad.). Na základě těchto seznamů knihovníci vyřazovali publikace z přístupných fondů, po jednom exempláři posílali do Ústavu dějin KSČ či dalších vybraných knihoven. Většina však byla ničena³²⁰.

Ke sjednocení cenzurní praxe došlo až zřízením Hlavní správy tiskového odboru v roce 1953, kdy oficiálně (i když tajně) začala působit institucionální cenzura. V témže roce byl sepsán pro potřeby činnosti HSTD asi nejrozsáhlejší seznam závadné literatury. „*Obsáhl přibližně 7500 titulů, přičemž kromě výše zmíněných kategorií brakové, fašistické a politicky závadné literatury zahrnul i početnou skupinu beletristických a filozofických děl tzv. existencialistické a formalistické orientace. (Seznam byl poté zásadněji revidován až počátkem šedesátých let.)*“³²¹.

Výkonu cenzurní praxe v oblasti knižní produkce a knihoven ztěžovala práci určitá dvojkolejnost, která se objevila po schválení nového statutu

³²⁰ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958.* [online]. s. 44

³²¹ JANOUŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958.* [online]. s. 44

HSTD vydaného dne 16. června 1955 tajným výnosem č. 107. Do zásahů v rámci cenzury mohly kromě ministerstva vnitra zasahovat i stranické orgány, popř. politicky významné osobnosti. V posuzování vhodnosti či nevhodnosti díla vznikaly rozpory mezi „profesionálními“ cenzory a funkcionáři strany. Tyto rozpory vykrytalizovaly výkladem definice „obecný zájem“ a posuzování míry škodlivosti děl v tomto ohledu. Od začátku platila zásada, že *„nelze připustit rozšiřování věcí, údajů a zpráv a případně i skrytých útoků, které škodí našemu státu a naší straně“*. Cenzoři byli instruováni, že *musí zabránit šíření údajů, obsahujících „státní, hospodářské a služební tajemství“ a dále skutečností, které jsou „lživé“, a tudíž „škodlivé lidově demokratické republice“³²²*. Vedle tohoto se mělo dbát na dodržení stanoveného nákladu a rozsahu. Pro knihovny a antikvariáty platila podobně vágní směrnice, že má být nadále *„vyřazována škodlivá literatura“³²³*.

Na úseku kontroly knih byla uplatňována trojstupňová cenzura. Text s kontroloval nejdříve při schvalování rukopisu, poté proběhla kontrola v okamžiku poslední stránkové korektury a nakonec ještě kontrolou procházel signální výtisk. Když se k tomuto připojila zdlouhavá procedura v tiskárnách (zapříčiněné novou centrální organizací), velmi to zdržovalo vydání jednotlivých publikací.

Při posuzování knih se ustálila praxe, že v případě menších cenzurních zásahů do textu prováděly korektury sama nakladatelství, jestliže zásahy do textu byly rozsáhlejší, byl přizván i autor. Pozornost cenzorů se více soustředila na poezii, ve které hledala skryté jinotaje a narážky.

Proti rozsáhlým cenzurním zásahům se snažilo v době mírného uvolnění v roce 1956 předsednictvo Svazu československých spisovatelů protestovat a změnit dosavadní praxi. Žádalo, aby do budoucna ministerstvo vnitra posuzovalo jen vojenské a státní tajemství, věci „obecného zájmu“ ať posuzují dle pokynů strany šéfredaktoři. Snaha o vymanění se přísné cenzuře se nepodařilo, nicméně cenzura trochu

³²² Tamtéž. s. 45.

³²³ Tamtéž. s. 45.

polevila, což se projevilo např. vydáním několika sporných titulů. Ministerstvo vnitra však nechtělo přímý dohled nad knižní produkcí pustit ze své pravomoci, v čemž mu pomohly i revoluční události roku 1956 v Maďarsku.

Cenzura se nevyhnula ani do dovozu soukromých zásilek ze zahraničí. Zásilky byly v rozporu se zákonem otevírány a „závadné a škodlivé“ publikace zabavovány. Tuto praxi prováděla nejdříve Státní bezpečnost, od ledna 1958 HSTD. Byl také sestaven seznam osob, kterým se zásilky kontrolovaly pravidelně, ostatním adresátům namátkově.

Jedním ze záhadných opatření režimu bylo, že nedal povolení k prodeji některých titulů v běžných knihkupectví, ale v antikvariátech³²⁴ se kniha, byť byla nová, mohla prodávat.

Na počátku 60. let byl patrný počínající společenský a názorový posun, ve vedení HSTD však stále převládal dogmatismus. Začínající liberalizace však znesnadňovala cenzorům jejich práci, neboť se nadále snažili udržet dosavadní linii.

3.4.6 Ostatní oblasti

Závodní tisk

Redaktoři závodních časopisů pracovali v odlišných podmínkách než ostatní novináři, protože byli ekonomicky závislí na vedení podniku. V podobné situaci byla celostátní, avšak odborně úzce zaměřená periodika. Fungovala totiž jakási vnitropodniková nebo vnitroresortní cenzura, i když oficiálně nevyhlášená. A zároveň cenzura ministerstva vnitra. Oba „hlídací orgány“ si osobovaly právo zasáhnout a v praxi to znamenalo, že se střetávaly často zájmy odborné se zájmy politickými. A politické zájmy většinou převážily. Narozdíl od oblasti divadla, kde už od počátku 60. let začala cenzura ustupovat, u závodního tisku držela tvrdou linii až do roku 1968.

³²⁴ Antikvariát n. p. Kniha.

Poštovní zásilky

HSTD a později Ústřední publikační správa velmi dobře střežila a kontrolovala i docházející poštu ze zahraničí. Dosadit své lidi do všech zahraničních redakcí nebylo v silách HSTD a proto pro ni bylo snazší určit jednu poštu, ve které se soustředili všechny zásilky z ciziny, které cenzoři prohlíželi. Onou „vyvolenou“ poštou byla pošta označená jako Praha 120, která sídlila na Gorkého náměstí (dnes Senovážné náměstí).

„Návrh na provádění tiskového dohledu publikačního materiálu všeho druhu dováženého z kapitalistických států do ČSR“ byl předložen 2. října 1958. Návrh byl rozdělen na dvě etapy:

1) *„Schvaluje se s platností od 1. ledna 1958 rozšíření provádění tiskového dozoru na periodické a neperiodické tiskoviny, filmy, gramofonové desky, magnetofonové pásky a ostatní publikační materiál všeho druhu dovážené do ČSR z kapitalistických států nesoukromým příjemcům s výjimkou adresátů obsažených na zvláštním seznamu“.*

2) *„Schvaluje se s platností od 1. května 1958 převzetí tiskového dohledu dováženého publikačního materiálu všeho druhu i pro soukromé příjemce v ČSR [...], cenzurní hledisko bude podřízeno hledisku HSTD kromě těch případů, kdy bude možno učinit výjimku pro státně bezpečnostní zájem“.*³²⁵

Podle zprávy za rok 1958 bylo průměrně zabaveno a zničeno 10 až 20 procent dovážených tiskovin.

Situace ovšem nebyla jednoduchá. Různé úřady, vědecké ústavy, redakce a podniky, které až dosud odebíraly zahraniční periodika, které potřebovaly ke své práci, je požadovaly a protestovaly proti jejich zabavení. Problémy narostly natolik, že vláda na svém zasedání 8. října 1958 přijala usnesení č. 916 *„o zřízení zvláštních fondů pro závadný publikační materiál, dovážený do ČSR z ciziny“*. Podle něj měl být vypracován seznam resortů, institucí a podniků, které budou mít nárok na přidělení dodávky³²⁶ tiskovin označených jako „závadné“. Vedoucí těchto institucí byli prověřováni a evidováni na ministerstvu vnitra. O výpůjčkách se musely vést přesné záznamy. Každý držitel fondu měl jmenovitě

³²⁵ TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 102.

³²⁶ S omezeními týkajícími se zvláště závadných titulů nebo výtisků – tyto výtisky musely být střeženy a uloženy v zamčených skříních.

stanoveno, na jaké publikace má nárok. Za tím účelem byla založena kartotéka příjemců a titulů „na úseku zahraniční kontroly MV-HSTD“.

Dne 13. srpna 1965 byl na ministerstvu vnitra sestaven seznam periodických časopisů, jejichž dovoz a rozšiřování zakázalo ministerstvo školství a kultury podle § 23 zákona č. 81/1966 Sb. Paragraf 23 zní: *„Dovoz a rozšiřování zahraničního periodického tisku vytištěného nebo rozmnoženého v cizině, rozšiřování zahraničního periodického tisku vytištěného nebo rozmnoženého v Československé socialistické republice zahraničním vydavatelem nebo na jeho příkaz, jakož i rozšiřování zpravodajství hraničních zpravodajských agentur (jiných obdobných zahraničních hromadných informačních prostředků), ministerstvo školství a kultury zakáže, poruší-li jejich obsah zákonem chráněné zájmy společnosti nebo mezinárodní dohody.³²⁷“*. Nový zákon nabyl účinnosti k 1. lednu 1967, ale cenzoři se dle něho řídili už pět měsíců předtím.

Jedním z nejvíce sledovaných a nejzabavovanějších byl časopis *Svědectví P. Tigrida*.

Od ledna 1958 se HSTD podílela kromě zabavování tiskovinových zásilek také na sledování běžné korespondence, přičemž úzce spolupracovala s StB. StB se podílela na „třídění“ zásilek na poštovním úřadě Praha 120 už od počátku padesátých let. Cenzurování se dělilo na úkolové a namátkové. Úkolová se vztahovala k osobám, institucím, městům a objektům, které jsou v zájmu HSTD, StB, Krajské správy StB, správy zahraničně politické rozvědky, Hlavní správy vojenské rozvědky, ministerstva národní bezpečnosti a jeho odborů. Namátkově se z denní dávky přečetlo a vyhodnocovalo několik dopisů³²⁸, z čehož „podezřelé“ putovaly k operativnímu zpracování.

Výstavy

Cenzura pronikla i na výstavy, veletrhy, do muzeí, do vydávání map i pohlednic. Pečlivě hlídáný byl např. Brněnský mezinárodní veletrh, protože zde vystavovaly delegace z ciziny. Cenzoři dohlíželi na vše už od libret a

³²⁷ Zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích. *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*.

³²⁸ Bylo to cca 2000 dopisů ze 75000 došlých.

scénářů k jednotlivým výstavám, expozicím a přehlídkám, procházeli brožury, letáky, propagační materiály a veletržní katalogy. S výstavami ale neměla HSTD příliš práce. Výběr obrazů, fotografií, soch a dalších děl za ni dělaly přesně instruované komise výtvarnických svazů, ministerstva kultury a dalších institucí, takže se zde objevovala díla už jednou prověřená a schválená.

Tiskový dohled se snažil také zbavit všech připomínek na emigranty. Jména emigrantů se sdělovala cenzorům a ti je následně „vymazávali“ z novin, rozhlasu, televize, filmu, výstav, katalogů, aby jednou pro vždy přestali existovat. Snaha o vymazání se netýkala jen umělců, malířů, sochařů a dalších, ale i jejich tvorby. Stát také mj. určoval, co se prodá, co se vystaví a co ne. Autor tak de facto svým dílem vůbec nedisponoval, to vše za něj obstarával stát.

Kartografie

Další oblastí, ve které HSTD působila, byla kartografie. Zasahovala zde minimálně, protože její roli přebírala armáda. Mapy byly vydávány „lehce pozměněné“³²⁹, aby znemožňovaly dobrou orientaci v terénu. Na mapách chyběly také např. některé mosty, serpentiny a další orientační body. O oblast kartografie se staralo převážně ministerstvo národní obrany a HSTD byla při posuzování závadnosti odsunuta do druhé linie.

Historie,

Zvláštní vztah měli cenzoři k historii. Jednotlivé zásahy se prováděly podle dikce třídního výkladu dějin. Platilo to hlavně pro nedávnou a nejnovější historii a podle toho přizpůsobovali cenzoři i své zásahy. K jedné z nejvíce zasažených oblastí patřily obecní kroniky.

Na přelomu 50. a 60. let proběhla jednorázová kontrola obecních kronik³³⁰ a to buď za přímé nebo nepřímé účasti tiskového dohledu. Akce skončila prakticky v roce 1962, kdy byli kronikáři už vyměněni nebo „prověřeni“ a jednostranně instruováni, jak mají kroniky vést, co do nich zapisovat a co

³²⁹ Pozměňování vrstevnic, nezakreslení záchytných bodů apod.

³³⁰ Kromě obecních kronik se zásahy dotkly i školních kronik, kronik tělocvičných jednot aj.

ne. Vše to začalo namátkovými kontrolami na okresech. Cenzorům vadili zmínky např. o prezidentech Masarykovi a Benešovi, o nespokojenosti občanů v souvislosti se zakládáním JZD, či popis situace a nálady obyvatel po měnové reformě v roce 1953 nebo skutečnost, že kroniky vedly osoby s nepřátelskou minulostí³³¹ nebo faráři. A co cenzorům scházelo?: „*Vážným nedostatkem kronik je, že nezachycují boje dělnické třídy, nebo tyto boje zkreslují, že jsou zkreslovány historické události února 1948 nebo o těchto událostech není vůbec v kronikách psáno [...]. Kroniky jsou bez závad tam, kde je vedou třídně uvědomělí a straně oddaní soudruzi.*“³³²

Přísně tajná zpráva „O stavu obecních kronik“ z konce května 1961 obsahovala návrh bodů usnesení:

- 1)** Nezasahovat do zápisů z doby do 30. září 1938.
- 2)** Vyřadit ty zápisy z doby nesvobody, které byly proti jednotě Čechů a Slováků, proti SSSR, rasistické, pronacistické nebo obdivné k okupačnímu režimu v Čechách a na Moravě a k hlinkovskému režimu na Slovensku.
- 3)** Vyřadit ty zápisy od května 1945 dodnes, které byly namířeny proti KSČ, ČSSR, SSSR, jednotě Čechů a Slováků, proti znárodnění, Únoru 1948, peněžní reformě 1953, združstevnění vesnice nebo které byly promasarykovské, probenešovské, nebo jinak škodlivé.
- 4)** Vedením kronik pověřovat pouze prověřené osoby (členy KSČ), které budou schvalovat byra okresních výborů KSČ.
- 5)** Okresní výbory budou kronikáře pravidelně školit.
- 6)** Tiskový dohled bude nové zápisy kontrolovat.

Zásahy v kronikách byly pro historii o to bolestnější, že ztratily přelepováním, přemazáváním a vytrháváním listů svou autentičnost doby vzniku. Tím došlo ke zkreslení a zdeformování historie. Kroniky byly a jsou cenným historickým pramenem pro historiky, ale díky cenzuře a jejím zásahům byly tyto prameny znehodnoceny³³³.

V roce 1967, kdy se z HSTD stala oficiálně Ústřední publikační správa (ÚPS), se změnila také její pravomoci a to zákonem č. 81/1966 Sb., který

³³¹ Na Slovensku to byli např. bývalí členové Hlinkovy gardy

³³² TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováno, aneb ze života soudružky cenzury*. s. 144.

³³³ Ale na druhou stranu se tyto kroniky mohou stát historickým pramenem pro historiky, kteří se zabývají historií komunistického režimu a způsobu uplatňování cenzury a deformace dějin.

nabyl účinnosti 1. ledna 1967. Už nebyly uplatňovány striktní zákazy, ale o vhodnosti zásahů se mohlo polemizovat. V praxi to znamenalo, že případy porušení státního a dalšího tajemství bude ÚPS pozastavovat stejně jako předtím HSTD. Věci „obecného zájmu“ se však spory budou řešit vyjednáváním. Tím zůstala v rukou ÚPS a KSČ důležitá zbraň – čas. Jednání se mohla protahovat a odkládat do nekonečna. Praktická činnost ÚPS se od HSTD nijak nelišila, zůstali Denní zprávy, fungovala dřívější síť poboček HSTD včetně denních hlášení, sbíhajících se ze všech okresů a krajů.

Na konci druhé poloviny 60. let začala cenzura díky liberalizačním tendencím ve společnosti polevovat. Ke 13. červnu 1968 byla ÚPS zrušena. Akt nabyl právní moci 28. června 1968, kdy byl ve Sbírce zákonů ČSSR publikován zákon č. 84/1968 Sb. kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb. V § 17 se výslovně pravilo: „cenzura je nepřípustná“.³³⁴ Přesto ale nadále pokračovala práce na poště Praha 120, kde stále probíhalo porušování listovního tajemství prohlížením došlých zásilek z ciziny.

V průběhu roku 1968 se také přiostrňoval vztah konzervativců ke zbytku československé společnosti a také vztah sovětského vedení k československému. Jedním z vypjatějších období byla i druhá třetina června. 19. června došlo v Praze k setkání lidových milicí, na jejichž rezoluci zorganizoval SSSR více než 16000 „spontánních reakcí ze sovětských závodů“. Dne 20. června bylo pak na území ČSSR zahájeno cvičení spojeneckých vojsk Šumava.

Československá veřejnost si uvědomovala závažnost situace a zejména v intelektuálních kruzích vládlo přesvědčení, že je třeba reagovat. Dne 27. června 1968 vyšel v týdeníku Literární noviny a denících Práce, Mladá fronta a Zemědělské noviny manifest *Dva tisíce slov, která patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem*, jehož autorem byl spisovatel Ludvík Vaculík. Manifest byl pokusem jak zmobilizovat politickou aktivitu občanů. Ráz výzvy ke zlepšení společenské situace, který manifest Dva tisíce slov obsahoval, podpořili tisíce lidí, včetně nižších zástupů KSČ. Reakce vedení KSČ byla rychlá a ostrá, a manifest Dva tisíce slov

³³⁴ Zákon č. 84/1968 Sb., kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb. o periodickém tisku...

odsoudila jako provokaci. Po porážce Pražského jara se manifest stal symbolem kontrarevoluce a většina signatářů byla perzekvována nejrůznějšími způsoby.

Cenzura polevila jen na několik málo měsíců. Násilný vpád vojsk Varšavské smlouvy v noci z 20. na 21. srpna 1968 do Československa a následující události opět vedly k zavedení cenzury. Už 13. září 1968 přijalo Národní shromáždění zákon č. 127/1968 *Sb., o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních informačních prostředků*. Paragraf 3 tohoto zákona pozastavil účinnost zákona č. 81/1966 ve znění pozdějšího předpisu 84/1968 o cenzuře, tedy zrušil zrušení cenzury. Stejným zákonem byl zřízen nový státní orgán pro správu tisku Úřad pro tisk a informace (viz. dále). Zákon nabyl platnosti 26. září 1968.

3.5 Normalizace (1968-1989)

Obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 znamenalo ukončení snah o reformu socialismu. V zemi byl zaveden opět přísný režim a po období konsolidace nastalo období normalizace, jejímž cílem byla obnova vedoucí role (monopolu) KSČ. Stát se federalizoval. Cenzura se přiosvětila, počet zásahů, který se v několika předcházejících letech přece jen snížil, začal opět narůstat.

Nebyla však obnovena Hlavní správa tiskového dohledu, která prováděla předběžnou cenzuru, ale zásadní metodou ovládnutí médií byly rozsáhlé personální čistky mezi redaktory za jejich aktivity před srpnem 1968. Čistky byly natolik důsledné, že se setřel rozdíl mezi cenzurovaným a cenzurujícím. Nicméně stát se institucionalizované cenzury sdělovacích prostředků nevzdal úplně, i když nově ustavený orgán, Úřad pro tisk a informace, byl spíše charakteru preventivního.

V září 1968 přijalo Národní shromáždění zákon č. 127/1968, *o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků*, který negoval zrušení cenzury. Přijetí tohoto zákona

předcházelo plenární zasedání ÚV KSČ dne 31. srpna 1968, na kterém bylo rozhodnuto o dočasném zavedení cenzury na informace vztahující se k zahraničně politickým zájmům státu a k otázkám obrany a bezpečnosti.

Jedním ze zásadních kroků k prosazení normalizačního programu bylo nahrazení Alexandra Dubčeka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ Gustávem Husákem na dubnovém zasedání ÚV KSČ. Dokumentem, který stanovil jednotlivá závazná hodnocení minulosti a předznamenal další kroky normalizačního režimu se stalo *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které mj. vyšlo i jako příloha Rudého práva v roce 1971. Mj. se v něm pravilo: „Komunistická strana a socialistický stát musí ovládat všechny nástroje k prosazení svých politických, třídních a ideových cílů. Sdělovací prostředky, tisk, rozhlas, televize, film, jsou nesmírně důležitým nástrojem moci a masové politické výchovy, který se nikdy nesmí vymknout řízení a kontrole marxisticko-leninské strany a socialistického státu, nemá-li se věc socialismu dostat do vážného nebezpečí.“³³⁵. Poučení se stalo jednou ze základních ideových směrnic pro celé další období.

Tzv. konsolidace společnosti byla ukončena na XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971 a československá společnost vstoupila do éry, která byla oficiálně nazvána „budování rozvinuté socialistické společnosti“, ale daleko výstižnější je její pojmenování „normalizace“ – šlo o návrat k „normálu“, tj. o obnovu komunistického režimu s prvky stalinismu a totálnímu ovládnutí společnosti komunistickou stranou.

Úřad pro tisk a informace (ÚTI), Federální výbor pro tisk a informace, Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI), Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI)

Hlavní institucí, která měla dohled nad sdělovacími prostředky (de facto prováděla cenzuru) se stal Úřad pro tisk a informace (ÚTI), veřejností nazývaný ÚTISK. Vláda schválila vznik tohoto úřadu 30. srpna 1968. ÚTI byl ustaven zákonem č. 127/1968, o *některých přechodných opatření v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků*. Jeho

³³⁵ *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. [online].

posláním bylo "usměrňovat zpravodajství a publicistiku čs. tisku, rozhlasu a televize" v duchu výsledků moskevských ujednání a "sledovat a hodnotit působení našeho a zahraničního tisku, rozhlasu a televize proti působení nepřátelské propagandy"³³⁶.

Ústavním zákonem č. 171/1968 Sb., o zřízení federálních ministerstev a federálních výborů byl zřízen s účinností od 1. ledna 1969 Federální výbor pro tisk a informace, který měl společně s ostatními ministerstvy a výbory statut ústředního orgánu státní správy ČSSR. Zákonem č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České socialistické republiky byl zřízen Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI). ČÚTI (na Slovensku SÚTI - Slovenský úřad pro tisk a informace) měl na starosti pouze periodický tisk, tisk neperiodický (knižní produkce) spadal do kompetence ministerstva kultury. Pracovníci ČÚTI však z vlastní iniciativy "kádrovali" i knihy a své poznatky poté předávali ministerstvu kultury.

Na systém administrativy, způsob kontroly médií a spolupráce s ÚV KSČ těchto úřadů pak navázala činnost Federálního úřadu pro tisk a informace (FÚTI), který byl zřízen v roce 1980 zákonem č. 180/1980 Sb., o zřízení Federálního úřadu pro tisk a informace. Na FÚTI byla převedena většina kompetencí, kterými doposud disponovaly ČÚTI a SÚTI, nicméně pod jejich kuratelou zůstal tisk krajský, okresní a podnikový. FÚTI byl zřízen jako federální ústřední orgán státní správy pro oblast tisku a jiných informačních prostředků (§ 2). Do roku 1988 působily ČÚTI a SÚTI paralelně s FÚTI, pak se přetransformovaly na tiskové odbory při republikových ministerstvech kultury. FÚTI byl federální orgán, který organizačně spadal pod oddělení masových sdělovacích prostředků ÚV KSČ, které bylo v roce 1989 sloučeno s oddělením propagandy. FÚTI sledoval tisk domácí i zahraniční, rozhlas a televizi.

FÚTI se organizačně dělil na několik odborů. Kromě odboru personálního a provozně-ekonomického, se členil na čtyři „výkonné“ odbory³³⁷:

³³⁶ Čs. televize po srpnu 1968. [online]. Podle tohoto zákona na ÚTI přešla dosavadní působnost ministerstva kultury a informací podle zákona č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku..., ve znění pozdějšího zákona 84/1968 Sb.

³³⁷ ŠITLER, Jiří. Cenzura v předlistopadovém Československu. s. 36-38

- 1) *odbor informační politiky* - vydával Informační týdeník, pořádal tiskové konference a jiné akce pro státní představitele,
- 2) *odbor hodnocení a analýz* - hodnotil vysílání a tisku po obsahové stránce, základním kritériem byl „*soulad obsahového zaměření zpravodajství a publicistiky s požadavky vyplývajícími z operativního a koncepčního řízení prostředků masové informace a propagandy oddělením MSP ÚV KSČ*“³³⁸,
- 3) *odbor správy tisku* - měl na starosti registraci a evidenci tisku, rozšiřování a zákazy zahraničního tisku atd. Zákazy měly několik stupňů: obecný zákaz (do ČSSR se titul nesměl dovážet vůbec), ostatní se týkaly jednotlivých čísel: absolutní zákaz (do republiky se nesměl dostat žádný exemplář čísla), zákaz I. stupně (uplatňoval se vůči adresátům, kteří nebyly na seznamu oprávněných osob k odebrání titulu) a zákaz II. stupně (týkal se všech občanů)³³⁹,
- 4) *odbor analýz buržoazní propagandy* - na rozdíl od ostatních oddělení FÚTI byl řízen přímo oddělením propagandy a agitace ÚV KSČ a zabýval se hodnocením zahraničních médií. Úzce spolupracoval s StB. Pravidelně monitoroval 43 vybraných titulů periodik, 7 rozhlasových stanic vysílajících česky a 7 titulů exilových časopisů³⁴⁰.

3.5.1 Periodický tisk

V září 1968 byl zřízen Úřad pro tisk a informace (ÚTI), jehož úkolem bylo sledování a hodnocení činnosti hromadných sdělovacích prostředků. První směrnice³⁴¹ vydaná 3. září mj. striktně nařizovala nepublikovat nic, co by vyznělo jako kritika SSSR, Polska, Německé demokratické republiky, Bulharska a Maďarska, a co by mohlo být vykládáno jako útok proti komunistickým stranám těchto zemí i ČSSR. Zakazovala používat termíny „okupant“ a „okupace“, nedovolovala propagovat snahu o vyhlášení neutrality Československa a nařizovala respektovat seznamy utajovaných skutečností.

³³⁸ Tamtéž. s. 36.

³³⁹ ŠITLER, Jiří. Cenzura v předlistopadovém Československu. s. 38.

³⁴⁰ Tamtéž. s. 37-38.

³⁴¹ Směrnice reagovala na vpád okupačních vojsk a následnou politickou situaci v zemi.

Od 1. ledna 1969 v důsledku vytvoření federace začaly fungovat zvlášť Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) a Slovenský úřad pro tisk a informace (SÚTI) s republikovou působností. Úkolem obou úřadů bylo (stejně jako u HSTD a ÚPS) hodnocení a analýza činnosti médií, registrace periodik, sledování dodržování tiskového zákona, zabezpečování informační politiky státu a vyhodnocování obsahů zahraničních médií. ČÚTI uplatňoval následnou cenzuru, předběžná cenzura se zaváděla jen ve výjimečných případech.

Systém kontroly Úřadu pro tisk a informace byl trochu jiný než v případě HSTD a ÚPS (viz kap. 3.4). Na tvůrce (novináře, spisovatele, vydavatele aj.) byl vyvíjen neustále tlak, aby hlídali sami sebe a stále více lidí bylo zatahováno do tzv. procesu autocenzury. Autocenzura představovala samoregulující mechanismus založený na strachu lidí z případných postihů (finančních, existenčních, pracovních apod.), který se promítal téměř do všech činností. V redakcích byl postupně zaváděn systém složitých příkazů, pokynů a instrukcí, spisovatelé kontrolovali sami sebe a už v procesu tvorby a vnitřně vyhodnocovali, co by mohlo projít a co by mohlo vzbudit podezření, popř. postih.

Sociolog Milan Šimečka popisuje situaci v médiích za normalizace slovy: *„všichni lidé, kteří píšou pro veřejnost, jsou si cenzory sami sobě. A lepšími než jakýkoliv oficiální cenzor státu. Vědí nejlépe, co se smí a co se nesmí, vyceповání několika lety uniformity informací a jejich interpretací. Nad nimi pak bdí redaktoři a šéfredaktoři, kteří vědí, že je nikdo nebude kárat za nudu, stupiditu a neprodejnost jejich novin, ale mohou okamžitě ztratit všechna pohodlí, obroč a reálně socialistický životní standard, jakmile dopustí, aby se jimi kontrolovaných informací pronikla jediná nevhodná nebo potměšilá věta. Stát jako jediný zaměstnavatel všech pracovníků v informačních prostředcích toho nežádá hodně, nevyžaduje například talent, schopnosti, vzdělání, vyžaduje především ostražitost.“*³⁴²

Represivní opatření, která přišla v roce 1969, postihla mnoho novinářů z tisku, rozhlasu i televize, kteří museli „sejít z očí“. Nově nastupující

³⁴² ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. s. 67.

generace byla vůči straně a vládě loajální a dodržovala nastavenou stranickou linii.

Kromě institucionálních, legislativních a personálních změn došlo i k výrazné změně struktury tisku. Z ideologických důvodů bylo zastaveno vydávání řady periodik (např. Politika, Tvář, Dějiny a současnost, Plamen, Listy, Reportér, Svět v obrazech ad., z tisku pro děti a mládež např. Junácká stezka nebo Skaut-Junák ad.). Místo toho začaly vycházet nové tituly (např. Scéna, Literární měsíčník ad.), které měly nahradit dříve zrušené časopisy a doplnit tak vzniklou mezeru na trhu.

Kritériem kvality novinářské práce se stala tzv. míra angažovanosti a té bylo podřízeno vše, včetně zábavy. Přirozená funkce masmédií, tedy nejen informovat a bavit, ale také umožňovat diskusi, kritiku a veřejnou kontrolu řízení státu, byla potlačena. Významným normalizačním dokumentem pro novináře se stalo *Slovo do vlastních řad*, otištěné v Rudém právu 17. května 1969, které podepsalo na 350³⁴³ novinářů. V tomto dokumentu se pravilo např. o protisovětských náladách toto: „*Hluboce se nás dotklo, že se na stránkách našeho tisku, v relacích rozhlasu a televize dostali ke slovu ti, kteří znevažovali přátelství se Sovětským svazem. To nelze omluvit ničím, ani údajnou snahou "dát každému slovo", dát zadost právu na svobodné vyslovení názoru. Vždyť byli současně napadáni všichni, kdo své přátelství k Sovětskému svazu neskrývali. Tito lidé byli nejen zbaveni svého práva na svobodu slova, ale nadto veřejně pomlouváni a špiněni, označováni dokonce za "zrádce" a po srpnových dnech za "kolaboranty". Novináři, kteří proti tomu ve vlastních listech chtěli vystoupit, byli šikanováni a bylo jim znemožněno psát. Z pole pozornosti přitom zcela unikla úloha těch, kteří utekli na Západ, ať již ze strachu, který sami napomáhali vytvářet, anebo z pocitu viny, kterou, jak tušili, nebudou moci dlouho skrývat před našimi národy*“.³⁴⁴

V 80. letech měl dominantní postavení na trhu v rámci řízení a kontroly hromadných sdělovacích prostředků Federální úřad pro tisk a informace

³⁴³ HUBIČKA, Jiří. Normalizace : září 1969 – prosinec 1974, s. 30.

³⁴⁴ Prohlášení *Slovo do vlastních řad*. [online].

(FÚTI). FÚTI byl nástrojem unifikace a normalizace v oblasti médií a důsledně vyžadoval respektovat vedoucí úlohu KSČ. Podstatná role podřizovat se nejrůznějším restrikcím připadla šéfredaktorům, kteří prováděli předběžnou cenzuru co smí vyjít a co ne. Všechny zásahy a opatření, která se v mnohém podobala krokům po únoru 1948, měla za cíl zabezpečit vedoucí postavení KSČ všech oblastech života společnosti.

V druhé polovině 80. let začalo docházet ve sdělovacích prostředcích k postupnému uvolňování. Část odborné veřejnosti se také dovolávala nového tiskového zákona. Bylo stále obtížnější nadšeně propagovat budovatelské úspěchy a vyzdvihovat přednosti socialistického způsobu života před kapitalistickým. Souviselo to i s událostmi, které probíhaly v Sovětském svazu (perestrojka a glasnost). Ale i tak se liberalizace nevztahovala na všechny události a všechny sdělovací prostředky. Většina médií se ve zpravodajství stále opírala o oficiální zprávy agentury ČTK.

3.5.2 Československá tisková kancelář (ČTK)

ČTK měla v oblasti šíření a zpracování informací v ČSSR monopol. Podle litery zákona³⁴⁵ plnila úlohu centrální řízené celostátní instituce, která za úplatu poskytovala zpravodajské informace. ČTK měla statut státní tiskové agentury a k jejím povinnostem patřilo mj. i vydávání oficiálních textů, prohlášení vlády a ústředních úřadů a publikování oficiálních stanovisek vlády k vnitřním i zahraničním událostem. Kromě toho měla výlučné právo na distribuci zpravodajství zahraničních agentur.

V prosince 1969 došlo ke změně na pozici ústředního ředitele ČTK, jímž se stal Otakar Svěřčina. Ten vzápětí vyměnil vedení redakcí a po „prověrkách“ členů KSČ museli odejít ti, kteří se výrazně angažovali v období před srpnovou okupací. Ve zpravodajství se začala prosazovat politika tzv. konsolidace a normalizace, jejímiž důsledky bylo v následujících dvaceti letech neinformování o skutečném stavu hospodářství, společnosti, duchovním vývoji země, ekologických a dalších problémech či o mezinárodním politickém vývoji.

³⁴⁵ Zákon č. 123/1965 Sb., o Československé tiskové kanceláři.

V roce 1974 byl přijat nový organizační řád ČTK, který ji charakterizoval jako oficiální státní tiskovou agenturu ČSSR, která veškerou činnost uskutečňuje pod vedením KSČ.

V roce 1981 byl přijat další organizační řád, který zahraniční zpravodajství ze zahraničních agentur dělil do čtyř kategorií³⁴⁶:

- 1) běžné zpravodajství určené pro veřejnost,
- 2) zvláštní zpravodajství pro informaci šéfredaktorů,
- 3) neveřejné zpravodajství pro úzký okruh stranických a státních činitelů,
- 4) zvláštní tajné zpravodajství pro okruh špiček KSČ.

Do běžného zpravodajství a zpravodajského servisu se zprávy z kategorií 2-4 nesměly zařazovat. Tato praxe selekce informací začala už v 50. letech a přetrvala až do roku 1989.

V období normalizace v ČTK dosazení cenzoři „shora“ už nefungovali, agentura si cenzuru prováděla sama, tj. nastoupil proces tzv. autocenzury. V redakcích byl postupně zaváděn složitý systém pokynů, příkazů, instrukcí a tajných seznamů. Podle těchto instrukcí a pokynů se spolehliví pracovníci v tichosti vrátili i k systému klausur u fotografií (viz předchozí kap.). Ke každému zásahu o nepovolení fotografie musel být proveden písemný záznam s názvem reportáže a důvodem zákazu.

3.5.3 Rozhlas a televize

Nejpřísnější režim aktivní předběžné cenzury panoval v Československé televizi (ČST), která se po potlačení Pražského jara znovu dostala pod přísný dohled KSČ. Zatímco v padesátých a šedesátých letech plnilo televizní vysílání funkci spíše odpočinkovou a zábavnou, po nástupu Husákova vedení v dubnu 1969 se zvýraznila její ideologické a mocenské poslání. Bylo vyměněno její vedení a stanoveno, kdo se smí na televizní obrazovce objevit a kdo ne. ČST začala sehrávat v procesu normalizace stále významnější roli.

³⁴⁶ POKORNÝ, Pavel. *Současné tiskové agentury na příkladu ČTK*, 104 s.

Šéfredaktoři jednotlivých televizních redakcí se pravidelně (většinou jednou týdně) museli účastnit porad s ideologickým tajemníkem ÚV KSČ, který hodnotil uplynulé vysílání a předával aktuální pokyny a úkoly.

V červnu 1970 deklaroval Gustáv Husák na plénu ÚV KSČ, že po zkušenostech posledních let nelze považovat média pouze za prostředky propagandy, nýbrž že jsou mimořádně významným politicko-mocenským nástrojem. Podle toho se vedení KSČ také začalo chovat. Došlo k poznání, že mnohem účinnější než cenzura je autocenzura. Tu se podařilo „vyvolat“ jmenováním lidí oddaných režimu do vedoucích funkcí a vytvořením nových mocenských nástrojů. Nejúčinnějším propagandistickým nástrojem televize bylo zpravodajství, které bylo tvořeno z pohledu stranických ideologů. Západní demokratický svět byl líčen jako nepřítel socialistického zřízení, socialistické státy byly nazývány bratrskými sousedy, Sovětský svaz učitelem, který byl velkou inspirací a život v Československu byl líčen jako šťastný a socialistický. Socialistické společnosti se věnovaly také publicistické pořady, dokumenty i dramatická tvorba, jejichž náměty tvořily životy obyčejných lidí a jejich každodenní strasti a radosti³⁴⁷, které představovaly společnost jako v podstatě bezkonfliktní a krácející přes dílčí nedostatky a problémy jediným správným směrem.

Od roku 1971 vedení ČST uzavíralo smlouvy s federálními ministerstvy národní obrany a vnitra. Jak konstatuje J. Cysařová, která se zabývá historií televizního vysílání, *„živé propagandistické materiály zajišťovala především ústřední redakce armády, bezpečnosti a brannosti ČST, vedená plukovníkem Miloslavem Broumským. Smlouva z 23. července 1975 jí umožňovala po dohodě s Federálním ministerstvem vnitra také bezplatně využívat filmové materiály vyrobené za jeho finanční prostředky, tedy dezinformace připravované Státní bezpečností“*³⁴⁸.

Tvrdý stranický režim panoval v ČST až do konce 80. let.

³⁴⁷ Příkladem mohou být seriály Třicet případů majora Zemana, Žena za pultem, Inženýrská odysea, Muž na radnici, Nemocnice na kraji města, Sanitka apod.

³⁴⁸ CYSAŘOVÁ, Jarmila. Padesát let televize : dlouhá cesta k nezávislosti. *Listy*. [online].

Podobný režim panoval i v Československém rozhlasu (ČSRo). Rozhlas byl samostatnou organizační jednotkou pod přísným dohledem ÚV KSČ.

Postupně začal narůstat význam československého vysílání zahraničních rozhlasových stanic. Obzvláště Hlas Ameriky a Rádio Svobodná Evropa přinášely informace o zahraničních i vnitropolitických událostech. Zahraniční vysílání bylo velmi pozorně sledováno tzv. monitorovacím střediskem Čs. rozhlasu, které bylo zřízeno k 1. lednu 1974 při zahraničním vysílání a mělo své sídlo v objektu v Nuslích. O hodnocení účinnosti zahraničních stanic se vypovídají zachované interní materiály.

Stále byla v pohotovosti síť rušiček, která se neustále rozrůstala. Rušení zahraničního rozhlasového vysílání skončilo až v roce 1988.

Od druhé poloviny 80. let začalo docházet v rozhlasovém vysílání k částečnému uvolňování. Stále více sem pronikaly informace ze „západu“ a to také díky nárůstu zahraničních rozhlasových stanic, které do ČSSR vysílaly (Rádio Svobodná Evropa, BBC, Hlas Ameriky, Rádio Vatikán). Některé tyto stanice vysílaly do Československa už za druhé světové války (BBC), v případě vzniku a zaměření vysílání Rádía Svobodná Evropa to byla přímá reakce na politické události ve střední a východní Evropě na přelomu 40. a 50. let. Tyto stanice působily jako protiváha komunistické propagandy, snažily se nabízet odlišný pohled a přinášet informace v tuzemsku nedostupné.

3.5.4 Film a divadlo

Srpen 1968 a opětovné upevnění komunistické totalitní moci se v následujících letech existenčně dotkly také české divadelní scény. Divadla se musela vyrovnávat s přímými zákazy zabraňujícími v tvorbě jednotlivým divadelníkům i celým souborům a s různými administrativními opatřeními, která měla zaručit poslušnost nebo alespoň loajalitu.

Proces normalizace byl v českém divadle postupný a ve srovnání s hromadnými sdělovacími prostředky relativně dlouhodobější, mimo jiné

také proto, že divadlo bylo hůře ovládnutelné než centrálně regulovatelná a cenzurovatelná média, jako byly tisk, televize, film, rozhlas i literatura.

V průběhu roku 1969 narůstal tlak komunistické moci, která se snažila ovládnout a získat kontrolu nad veškerým veřejným a kulturním životem. Jedním z jejích prvních cílů bylo ovládnutí profesních uměleckých i dalších organizací. Tomu se nevyhnul ani Svaz českých divadelních a rozhlasových umělců (SČDRU), jehož činnost byla pozastavena v únoru 1970.

Na přelomu 60. a 70. let se ještě mohla rozvíjet i politická satira, žánr bezprostředně reagující na politickou situaci ve společnosti. Politické satire se věnovala ve větší míře malá divadla (Semafor, Činoherní klub apod.). Satirickým nábojem se také vyznačovala vystoupení některých písničkářů (K. Kryl). Ti se také často podíleli, ať už herecky či autorsky, na tvorbě divadelních představení.

Kontrolní dohled nad divadly se objevil záhy. *"Od začátku sezony 1970/71 museli vedoucí pracovníci divadel každoročně předkládat divadelnímu odboru ministerstva kultury a příslušnému odboru kultury na krajských národních výborech ke schválení dramaturgické plány na příští sezonu a tzv. výhledové plány na několik let dopředu. Při jejich schvalování spolupracovalo ministerstvo kultury s Divadelním ústavem v Praze. Jeho pracovníci byli vysíláni na premiéry, o nichž pak podávali písemná hodnocení. Byl vypracován složitý administrativní systém průběžných hlášení o premiérách a interně pak o každém divadle i o jednotlivých reprízách."*³⁴⁹

V následující sezoně vyvrcholilo stahování nepohodlných inscenací. Pozastavena byla díla, které připomínala atmosféru posrpnového období. Z ideologických důvodů byla až do poloviny 80. let zakázána současná zahraniční tvorba absurdního existencialistického dramatu (S. Beckett, A. Camus, F. Dürrenmatt, E. Ionescu, H. Pinter, J-P Sartre aj.), která byla

³⁴⁹ VODIČKA, Libor. České drama 1969-1989 (I.). *Divadlo.cz*. [online].

zavrhována pro *'bezvýchodný pesimismus'*³⁵⁰ a setrvávání na pozicích *'měšťácky buržoazního subjektivismu'*³⁵¹, kompletně byly vyloučeny nejnovější hry "západních" autorů (T. Bernhard, A. Miller, T. Stoppard apod.).

Zároveň s restrikcemi vůči nevyhovujícímu repertoáru byl *zahájen boj za repertoár nový, odpovídající "požadavkům doby"*³⁵². Na prvním místě měla být inscenována "pokrokově" orientovaná dramata, díla sovětských autorů a socialistického bloku, světová a ruská klasika. Hry "západních" autorů bylo možné uvádět za předpokladu, že bylo možné jednotlivé texty a autory označit za "pokrokové či humanistické". Ale i v případě inscenování her sovětské provenience se velmi ostražitě sledovalo, zda se jednotlivé inscenace neodchylují od schváleného textu. Komunistická moc také prostřednictvím ministerstva kultury kladla velký důraz na reflexi politických výročí v repertoárech jednotlivých scén (např. květen 1945, únor 1948, listopad 1917, výročí založení KSČ, Slovenské národní povstání apod.)

Jednotlivým scénám se nevyhnuly ani personální změny. Tvůrčí osobnosti, v některých případech "tváře" toho kterého divadla, musely odejít, na jejich místech se objevili oddaní straníci. Byly sepsány první seznamy zakázaných autorů, na kterých se objevili především dramatici a překladatelé, kteří se výrazně angažovali v 60. letech a za srpnových událostí. Pro herce bylo trestem neobsazovat je do rolí nebo, když už roli dostali, tak malou a podřadnou, režiséři nemohli režírovat. Byl vytvořen jakýsi odstupňovaný systém: někteří herci dostali generální zákaz jakéhokoliv vystupování, ať už se jednalo o televizi, rozhlas, film či divadlo. Další nemohli filmovat a točit pro televizi, ale mohli působit v rozhlase, na divadle a třeba i dabovat. Jiní mohli pracovat třeba jen na divadle a to ještě mimo Prahu. U autorů scénářů k filmům, divadelním inscenacím či rozhlasovým hrám apod., kterým nebylo režimem povoleno oficiálně publikovat, docházelo také k tzv. krytí, tzn. že jako autor byl veden někdo

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Tamtéž.

jiný, člověk, který režimu nevadil nebo mu byl neznámý. Dalším způsobem, jak tvořit a publikovat, bylo používání pseudonymů³⁵³. Divadelníci také odcházeli do ciziny (L. Aškenazy, A. Radok) a likvidace se dotkla i celých divadel (např. bylo zrušeno Divadlo za branou).

Podobně jako v případě cenzury literatury se stávalo, že vícestupňový systém schvalování, který v každém kraji pracoval s trochu jinými kritérii, přinášel schizofrenní situace, kdy dramatický text zamítnutý v jednom kraji byl bez větších potíží schválen a inscenován v kraji jiném a naopak.

V některých případech "hrál" ve prospěch inscenace problémového textu čas. Jestliže byla např. na počátku 70. let hra zakázána, na počátku 80. let už mohla být uvedena na scénu.

Alternativou pečlivě hlídaných velkých kamenných scén se pro autory i režiséry stala studiová či tzv. autorská divadla, která tvořila jeden ze specifických fenoménů české kultury 70. a 80. let. Těm nevěnovaly kontrolní orgány takovou pozornost. Dalším fenoménem byla tzv. bytová divadla, do nichž se uchýlovali herci i ostatní tvůrci, kterým bylo zakázáno veřejné účinkování (V. Havel, V. Chramostová, P. Landovský apod.). Hledali tak způsob, jak se dostat do kontaktu s publikem. Hrávalo se obvykle tajně v soukromí jen pro zvaný okruh diváků, ale podařilo se připravit i několik hojněji navštívených představení na venkově.

V druhé polovině 80. let mocenský a byrokratický tlak na veřejný život povoloval, což reflektovala i divadla. Na národní konferenci divadelní sekce SČDU (Svaz českých dramatických umělců) v červnu 1989 zazněly protesty proti stávající organizaci divadelního života a někteří účastníci (M. Kopecký, M. Pavlata, I. Rajmont, P. Oslzlý ad.) se velmi kriticky zmiňovali také o současném stavu společnosti a vyzývali přítomné kulturní funkcionáře k odstranění všech forem cenzury. Zazněly rovněž požadavky na návrat zakázaných umělců do veřejného života. K tomu opravdu došlo a na repertoár scén se začala postupně vracet ještě nedávno tabuizovaná

³⁵³ Např. historik Petr Hora publikoval pod jménem Petr Hořejš, i dnes je uváděn jako Petr Hora-Hořejš.

jména. Objevily se hry např. Josefa Topola, veřejně se četly texty Milana Uhdeho či Ivana Klímy. Doposud zakázaným autorům i obecné kritice společnosti se začal věnovat i oficiální čtrnáctideník *Scéna*.

Film za normalizace byl v podobném postavení jako divadla, s tím rozdílem, že film byl více exponován, tudíž pod přísnějším a širším dozorem, než divadelní scény. O tom svědčí i praxe, kdy některým režisérům bylo zakázáno natáčet, ale mohli pracovat v divadle, byť třeba regionálním. I přes cenzuru se občas podařilo proniknout do filmu známým režisérům např. K. Kachyňovi, J. Menzelovi, Z. Svěrákovi nebo J. Jakubiskovi. V podobném postavení byli i herci, i těm, kteří měli zakázáno ve filmu účinkovat, se občas podařilo dostat se k nějaké roli.

V období normalizace zaznamenal film kvalitativní pokles. „Zlatá éra“ šedesátých let a jakási volnost ve filmové tvorbě skončily. Někteří filmaři emigrovali (M. Forman), ti, kteří zůstali, začali mít potíže při tvorbě v podobě zákazů a příkazů ze "shora" (V. Chytilová, J. Menzel, apod.). Jiní mohli působit jen v divadlech (E. Schorm).

Vlastní filmová tvorba představovala příklon k odlehčeným žánrům, k detektivkám a komediím, vysokou úroveň si udržela tvorba pro děti, neboť ta částečně představovala pro tvůrce únikovou oblast. Režisérům bylo „shora“ nařizováno, co je přípustné a co nepřípustné, co se může nechat, co se má vyškrtnout, co je podezřelé, nemravné, ideologicky závadné³⁵⁴. Dovezené filmy ze západu mohly být promítány za předpokladu, že nepropagovaly „západní styl života“ nebo neútočily na socialistické zřízení a Sovětský svaz.

3.5.5 *Knihy a knihovny*

Stejně jako hromadné sdělovací prostředky i knihovny byly pod dozorem stranického vedení, které dohlíželo na to, aby se do knihoven dostala jen ideologicky nezávadná literatura.

³⁵⁴CHYTILOVÁ, Věra. *Umělec a moc : zkušenost tvůrce s různými druhy cenzury a omezení : (předneseno v Praze dne 12.5.2003)* [online].

Dne 7. listopadu 1969 vydalo Ministerstvo kultury na poradě ředitelů ústředních knihoven, státních vědeckých knihoven, krajských knihoven a zástupců Krajských národních výborů *Pokyny pro práci s nežádoucí literaturou*. Pokyny byly vydány proto, „aby knihovny v práci s prohibiční literaturou se vrátily k praxi před rokem 1968“³⁵⁵. Podobný pokyn vyšel dne 24. října 1970.

Další pokyn, který se věnoval knihovnám, byl *Návrh naléhavých opatření, která je třeba provést v knihovnách jednotné soustavy před schválením Směrnic vládou*. Je zde uvedeno, že je třeba „z knihoven kulturně-výchovného charakteru vyřadit z běžného půjčování a až na další uložit na regálech (ve skříních) čtenářům nepřístupných. Ve vědeckých knihovnách zařadit do zvláštního oddělení a půjčovat k studijním účelům vybranému okruhu čtenářů – z řad politických, vědeckých a odborných pracovníků.

a) Všechny literární práce a tiskoviny autorů – emigrantů (poúnorových i posrpnových); především těch, kteří se v zahraničí podíleli a podílejí na ideologické a politické diverzi proti našemu státu.

b) Všechna díla autorů, kteří se svým politickým působením po boku pravicových a oportunistických sil v letech 1968–1969 zdiskreditovali (organizátoři protistranických akcí).

c) Veškerý periodický tisk z let 1968–1969 (do dubna).³⁵⁶

Pod bodem a) a b) jsou uvedena jména autorů, z nichž se většina objevila na Seznamu zastaralé a nevhodné literatury³⁵⁷. V dokumentu jsou také uvedena jména autorů, jejichž díla se sice neměla vyřadit z běžného půjčování, ale neměla se propagovat³⁵⁸. Jednalo se o „díla autorů, kteří se rozešli se současnou politikou KSČ a v letech 1968 až 1969 podporovali pravicové a oportunistické síly.“³⁵⁹. Autoři jsou uváděni jmenovitě.

V roce 1971 vydalo Ministerstvo kultury pokyny *Politické směrnice a metodické pokyny pro práci knihoven jednotné soustavy k 50. výročí*

³⁵⁵ SKALÁKOVÁ, Eva. „*Libri prohibiti*“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.[online].

³⁵⁶ SKALÁKOVÁ, Eva. „*Libri prohibiti*“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.[online].

³⁵⁷ Tamtéž. Autorka jednotlivá jména neuvádí, pokyn jen popisuje.

³⁵⁸ Např. ve volném výběru, na knižních výstavkách, besedách, v bibliografických seznamech.

³⁵⁹ SKALÁKOVÁ, Eva. „*Libri prohibiti*“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.[online].

založení KSČ, v nichž byly stanoveny „základní politické cíle, jichž mělo být prověřkou knihovních fondů knihoven jednotné soustavy v ČSR dosaženo“³⁶⁰.

Prověrka knihoven se prováděla se na podkladě seznamů, které vydala Státní knihovna ČSR. Kvůli tomu bylo zřízeno v roce 1971 ve Státní knihovně ČSR Oddělení zvláštních fondů, které sestavilo seznamy s taxativním výčtem autorů a děl považovaných za závadné.

Mezi úkoly Oddělení zvláštních fondů Státní knihovny ČSR patřilo *„vypracovat titulový seznam závadné české produkce tiskovin z let 1968 až 1969, přehodnocení seznamů prohibitivní literatury z 50.–60. let, určit stupeň jejich závadnosti a případně je uvolnit pro půjčování, přehodnocení zahraničních tiskovin, které se do knihoven dostaly v letech 1968–1969“³⁶¹. Kromě toho patřila do kompetence Oddělení zvláštní fondů také „evidence zahraničních periodik, kterým bylo rozhodnutím Federálního úřadu pro tisk a informace odňato právo dovozu a rozšiřování, a to jak objednaných SK ČSR, tak i – ale jen ve zcela výjimečných případech i jinými institucemi – jejich kompletace a zajišťování provizorní vazby“ či „sledování zahraničních periodik, zejména pokud šlo o články týkající se Československa“³⁶². Státní knihovně také byla uložena „povinnost“ kontrolovat vývoz knih do zahraničí, což ji uložilo ministerstvo vnitra a FÚTI na počátku 80. let. Oddělení zvláštních fondů budovalo také souborný katalog zvláštních fondů na území ČSSR.*

Dne 31. května 1972 vydalo Ministerstvo kultury *Směrnici o zvláštních fondech tiskovin v knihovnách jednotné soustavy*, která nabyla účinnosti dne 1. června 1972. Směrnice vyšla pod č. j. 9695/72 a byla určena jen pro služební potřebu. Seznámeny s ní měly být pouze ústřední orgány, které spravovaly základní síť knihoven jednotné soustavy a pověřené pracovníci knihoven, kteří měli za úkol do 31. prosince 1972 odevzdat Oddělení zvláštních fondů Státní knihovny ČSR ve dvou kopiích hlášení o složení

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ SKALÁKOVÁ, Eva. „*Libri prohibiti*“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky. [online].

³⁶² Tamtéž.

zvláštního fondu³⁶³. Směrnice se týkala všech druhů knihoven: lidových, muzejních, státních vědeckých, školních a vysokoškolských, závodních knihoven ROH, technických a zemědělských knihoven, knihoven ČSAV a rezortních knihoven.

Podle Směrnice měly být zvláštní fondy tiskovin vybudovány pouze ve Státní knihovně ČSR, v knihovně Ústavu marxismu-leninismu, ve všech státních vědeckých knihovnách, v krajských knihovnách a v městských knihovnách v Praze, v Brně, v Ostravě a v Plzni. V ostatních knihovnách pouze na požádání, se souhlasem ministerstva kultury, přičemž se počítalo se snížením počtu takových knihoven (oproti situaci v 50. letech), které byly oprávněny zřizovat zvláštní fondy³⁶⁴.

Pověřené knihovny vedly zvláštní přírůstkové seznamy, v nichž se knižní publikace rozdělovaly na ty, které měly protistátní obsah (v seznamech označeny písmenem P) a na ty, které měly závadný politicko-ideový obsah (označeny písmenem Z). Podle § 1 Směrnice se za fondy s protistátním obsahem považovaly tiskoviny které: „[...] porušují ústavu a zákony Československé socialistické republiky a svým zaměřením napadají marxismus-leninismus a politiku socialistických států a marxisticko-leninských stran“.³⁶⁵

Konkrétně měly být vyřazeny tyto tiskoviny:

- a) *hanobící ČSSR nebo jiný stát socialistického společenství a jejich představitele (tiskoviny se štvavými útoky, pamflety atp.), tiskoviny emigrantské, zaměřené proti našemu zřízení;*
- b) *trockistické a bělogvardějské, zaměřené proti SSSR a státům socialistického společenství;*
- c) *fašistické, nacistické, kolaborantské, revanšistické;*
- d) *propagující národnostní nebo rasovou diskriminaci;*
- e) *tiskoviny, které jsou v hrubém rozporu se zásadami socialistické morálky.*³⁶⁶

³⁶³ Tamtéž.

³⁶⁴ Tamtéž. Předpokládalo se, že toto oprávnění získá asi 100 knihoven.

³⁶⁵ SKALÁKOVÁ, Eva. „*Libri prohibiti*“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.[online].

³⁶⁶ Tamtéž.

Vyřazené publikace směly být zpřístupněny pouze prezenčně, a to jen vybraným osobám, vědeckým a odborným pracovníkům. Ve Směrnici je také zdůrazněno, že záleží na společenském významu práce žadatele, tedy mj. i na jeho kádrovém profilu.

Směrnice dále říká, že v rámci meziknihovní výpůjční služby se tiskoviny ze zvláštního fondu půjčují pouze těm knihovnám, ve kterých také byly zřízeny zvláštní fondy. Stejná pravidla platí i pro kopie pořízené ze zvláštních fondů, se kterými je podle Směrnice nutno nakládat jako s originálními tiskovinami³⁶⁷.

Společně se Směrnicí byly vydány *Pokyny k prověrce knihovních fondů knihoven jednotné soustavy ČSR*. V těchto Pokynech byly definovány dokumenty s protistátním obsahem, se závadným politicko-ideovým obsahem a dále ještě fond tiskovin, které jsou v knihovním fondu „nežádoucí“. Jednalo se o „nezávadná díla autorů, kteří emigrovali či byli představiteli pravicových sil v letech 1968–1969 a dále nezávadná díla opatřená závadnou předmlouvou nebo závadným doslovem“. Vyřazování politicky závadných knih záviselo také nezávadně na rozhodnutí ředitelů knihoven.

V závěru bilanční *Zprávy o stavu prověrky knihovních fondů knihoven jednotné soustavy ČSR*“ ze dne 5. ledna 1976 o průběhu a výsledcích prověrky knihovních fondů je uvedeno, že „vcelku lze konstatovat, že akce spojená s prověrkami knihovních fondů knihoven jednotné soustavy splnila politické a ideové záměry, jež byly jejím vyhlášením sledovány. Z knihoven byly v poměrně krátké lhůtě vyřazeny nejzávadnější tituly z období let 1967 až 1969 v rozsahu téměř 1 000 000 svazků, což činí cca 2% celkového fondu.

³⁶⁷ Tamtéž.

První etapa vyřazování probíhala do roku 1975, plánovaná druhá³⁶⁸ a třetí³⁶⁹ etapa byly sloučeny do jedné.

V letech 1977 a 1978 se plnily úkoly, které byly vytyčeny v předcházejících letech. Ve zprávě z 5. ledna 1978 je uvedeno, že do konce roku 1977 „zašlou krajské knihovny a státní vědecké knihovny oddělení zvláštních fondů Státní knihovny ČSR katalogizační lístky literatury, zařazené do jejich zvláštních fondů“³⁷⁰. Jednalo se o úkol, který měl být již splněn. V roce 1978 započala práce s fondy, kdy se začala vyřazovat závadná literatura, která byla následně svezena do ústředního depozitáře do 3. haly v Nučicích: „v letech 1978 až 1980 byla svezena literatura ze všech českých krajů. Celkem bylo soustředěno v ústředním depozitáři cca 520 tis. svazků neprofilové literatury.“ Nučická hala byla pro uskladnění knih naprosto nevhodná a knihy zde uložené se ničily a plesnivěly. Po roce 1989 byly knihovny vyzvány, aby si své knihy z nučické haly vyzvedly, ale většina z nich zájem neprojevila. Část z těchto zabavených sbírek se dostala do fondu Národní knihovny, zbytek byl odvezen do sběru³⁷¹.

V roce 1981 začala Státní knihovna přehodnocovat seznamy literatury. Pokyn k přehodnocení pohledu na závadnou literaturu pocházel zřejmě z „vyšších míst“. „V této souvislosti se obrátila (Státní knihovna) na ředitele nakladatelství, která vyřazenou literaturu vydala, se žádostí o posouzení literatury z nových hledisek.“ Dopisy nakladatelům byly odeslány ze Státní knihovny ČSR dne 14. května roku 1981.³⁷²

Podle zprávy z 22. března 1990 se v Oddělení zvláštní fondů nacházela nejen zakázaná literatura vyřazená z fondů Státní knihovny v 70. letech, ale také produkce exilových nakladatelství, „kterou SK ČSR dostávala buď prostřednictvím StB nebo Ústřední celní správy“³⁷³, dále šlo o literaturu

³⁶⁸ Do druhé etapy měla spadat literatura vyřazená z fondů knihoven jednotné soustavy v 50. letech (po jejím přezkoumání a přehodnocení) a další literatura, která nebyla zahrnuta do seznamu č. 1, ale byla stažena z univerzálního fondu Státní knihovny ČSR (např. literatura k Slovenskému národnímu povstání apod.“

³⁶⁹ Ve třetí etapě se mělo jednat o literaturu napsanou v cizím jazyce s protistátním či politicky závadným obsahem, která se týkala převážně pouze Státních vědeckých a krajských knihoven.

³⁷⁰ SKALÁKOVÁ, Eva. „Libri prohibiti“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.[online].

³⁷¹ Jednalo se o literaturu zastaralou, nebo tituly, které vyšly pro roce 1989 v reedici.

³⁷² Dopisy odešly do nakladatelství: Academia, Československý spisovatel, Melantrich, Mladá fronta, Naše vojsko, Panorama, Svoboda a pravděpodobně i Lidové nakladatelství, Odeon, Vyšehrad, Práce a Horizont.

³⁷³ SKALÁKOVÁ, Eva. „Libri prohibiti“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.

erotickou a okultní a „speciální fondy, které začaly být v tomto oddělení vytvářeny, např. protektorátní kolaborantská literatura, fašistická a nacistická literatura“.³⁷⁴ Činnost Oddělení zvláštních fondů byla utajovaná, v *Organizačním řádu Státní knihovny České socialistické republiky* z roku 1975 je činnost tohoto oddělení popsána slovy „úkoly a činnost tohoto oddělení se řídí Směrnicemi Ministerstva kultury ČSR“, což de facto znemožňovalo zjištění čehokoli o jeho činnosti, protože Směrnice byla tajná.

Dne 11. prosince 1989 zrušil Federální úřad pro tisk a informace všechny zákazy dovozu a šíření zahraničního periodického tisku. Proběhlo postupné uvolnění literatury jak z centrálního depozitáře závadné literatury v Nučicích, tak z krajských depozitářů či z Oddělení zvláštních fondů jednotlivých knihoven. Spolu s rozvozem knih jednotlivým knihovnám ustal i zájem o zvláštní fondy.

3.5.6 Ostatní oblasti

Historie

Komunistický režim přizpůsoboval svým potřebám národní i světovou historii.

V učebnicích byla některá historická fakta buď přímo zamlčena, nebo překroucena do podoby, která vyhovovala ideologii komunistické strany. Po celá desetiletí tak dostávali žáci a studenti zkreslené informace o naší i světové historii. Kromě samotných textů se cenzurovaly a „upravovaly“ obrázky a fotografie, kdy z nich mizely a opět se na nich objevovaly osoby, které byly v dané době buď žádoucí nebo naopak nežádoucí.

Hudba

Fenoménem éry normalizace v Československu se stali písničkáři a undergroundová muzika vůbec. Nicméně i oni vzbuzovali pozornost strany a kvůli nevhodnosti (např. kvůli oblečení, životnímu stylu, tvorbě apod.) byli zakazováni a pronásledováni. Např. jim byla zakazována vystoupení na různých koncertech, měli generální zákaz návštěvy určitého města

³⁷⁴ Tamtéž.

apod. Písničkáři, podobně jako básníci, svými texty bezprostředně reagovali na politickou a společenskou situaci v zemi, někdy kriticky, někdy s nadsázkou a v jinotajích, pro jejich posluchače však srozumitelné.

Cenzura zašla tak daleko, že se některé kapely, které měly původně anglický název, musely přejmenovat na český - z Greenhorns se tak stali Zelenáči, z Rangers Plavci. Mezi nejznámější undergroundové kapely patřili Plastic People of the Universe. Ani oni se však nevyhnuli perzekuci ze strany státní moci, někteří členové byli v roce 1976 odsouzeni za protistátní činnost a věznění.

Charta 77

Do politiky a společenského života zasáhla v druhé polovině 70. let událost, která vyvolala ostrou a rozsáhlou protireakci vládnoucí strany. V roce 1976 se začaly shromažďovat podpisy občanů různých profesí a politického přesvědčení pod tzv. Chartu 77. Cílem Charty bylo upozorňovat na konkrétní případy porušování lidských práv. Důležitou část této organizace tvořili novináři, kterým bylo v období normalizace zakázáno pracovat v oboru a kteří patřili jak k jejím signatářům (K. Kyncl, V. Škutina, J. Štern aj.), tak i k mluvčím (J. Diensbier, J. Ruml aj.). Text Charty 77 byl publikován dne 7. ledna 1977 v několika zahraničních denících³⁷⁵ i navzdory snaze komunistického režimu zveřejnění zabránit. Vznik Charty 77 byl přímou reakcí na nedodržování svobod a práv, ke kterým se ČSSR zavázala na helsinské konferenci v roce 1975 a které u nás vstoupily v platnost 23. března 1976 a byly zveřejněny ve Sbírce zákonů 13. října 1976 pod č. 120/1976 Sb., *Vyhláška ministra zahraničních věcí o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a o Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*. Text Charty 77 upozorňoval na nedodržování politických a občanských práv, ačkoliv se stát k jejich plnění podpisem zavázal. Signatáři Charty byli perzekvováni nejrůznějšími způsoby³⁷⁶. Tvrdá kampaň vedená proti Chartě 77 vyvrcholila hromadným podpisem tzv. Anticharty (Provolání

³⁷⁵ Le Monde, Frankfurter Allgemeine Zeitung, The Times a New York Times

³⁷⁶ Ke způsobům perzekuce patřilo věznění, ztráta zaměstnání, sledování StB, perzekuce nejbližších rodinných příslušníků apod.

československých uměleckých svazů) v Národním divadle 28. ledna 1977 mnohými známými umělci, spisovateli, herci, zpěváky ad.

Kvůli této kampani se o text Charty 77 začalo zajímat velké množství lidí, kteří se s ním nakonec seznámili i díky vysílání zahraničních rozhlasových stanic, přestože se režim snažil text Charty 77 utajit. Kampaň vzbudila velký zájem a odhalila absurditu režimu. Lidé totiž podepisovali nesouhlas s něčím, co předtím vůbec nečetli. Ve sdělovacích prostředcích se objevily štvavé články, na pracovištích byly podepisovány rezoluce proti Chartě. Každodenně se v tisku objevovaly názory známých osobností ze sportu, vědy a kultury.

Chartu 77 reprezentovala vždy trojice mluvčích, kteří byli jmenováni na rok. Za dobu své existence se Charta 77 vyjádřila k řadě společenských problémů, jako např. k diskriminaci v zaměstnání a povolání, ke svobodě cestování, ke stavu životního prostředí, k právům věřících občanů a stavu řeholí, stavu ekonomiky, problematice důchodců, k toxikomanii aj.

Od roku 1978 vydávala nezávislá skupina signatářů časopis *Informace o Chartě 77*. V něm byly publikovány dokumenty Charty 77, sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) a informace o samizdatových novinkách. Časopis byl na samotné Chartě 77 nezávislý, úzce však spolupracoval s jejími mluvčími. V 70. a 80. letech byla Charta 77 centrem opozice v Československu. Její činnost byla ukončena v roce 1992 .

Samizdat

Dalším fenoménem kultury 70. a 80. let byla tzv. samizdatová³⁷⁷ tvorba. Autoři, kteří nemohli oficiálně publikovat hledali jiné cesty, jak se dostat ke čtenáři. Podobně na tom byl tzv. tamizdat³⁷⁸, tedy díla autorů, která vyšla v zahraničí. Díla vydávaná v samizdatu „vycházela“ v malém nákladu, většinou ve strojopisných opisech přes průklepový papír a kolovala mezi lidmi, kteří je dále opisovaly a předávali jiným. Tak se ke čtenářům

³⁷⁷ Slovo pochází z ruského sam izdat, samo vydáváno, způsob, kterým zakázaní autoři obcházeli cenzuru.

³⁷⁸ Slovo také pochází z ruského tam izdat, vydáno tam, myšleno za hranicemi.

dostávala díla zakázaných a režimu nepohodlných autorů např. L. Vaculíka, E. Bondyho apod. Přísně hlídané byly cyklostyly a kopírky. Při domovních prohlídkách byly občas zabavovány psací stroje s odůvodněním, že byly použity k protistátní činnosti a je potřeba porovnat typové páky s písmeny se zabavenými strojopisnými texty. Do republiky se také tajně dovážela kopírovací technika pro disidenty o kterou měla policie velký zájem.

V Československu čerpal samizdat převážně z tvorby disidentů a okruhu jejich přátel. V samizdatu vycházeli autoři, kteří nesměli na oficiální knižní trh. Jednalo se jak o poezii, prózu a dramata, tak i spisy filozofické a historické, pořádaly se výstavy a přednášky, divadelní představení apod. Kromě literatury v samizdatu kolovaly i videonahrávky a magnetofonové záznamy. Už na počátku 70. let začaly vznikat edice, pod jejichž hlavičkou díla vycházela. K nejznámějším samizdatovým edicím patří *Petlice* Ludvíka Vaculíka, dále *Expedice* manželů Havlových, *Popelnice* Jiřího Gruntoráda, *Česká expedice* nebo *Pražská imaginace*. V osmdesátých letech se k samizdatové literatuře připojily i literární časopisy, např. *Kritický sborník*, *Host*, *Akord*, *Vokno* či *Revolver Revue*.

Komunisté o nepovolené literatuře, která kolovala mezi lidmi věděli a u zadržených disidentů či u obyčejných lidí, na které přišlo udání, prováděli také domovní prohlídky a zabavovali mj. i samizdatovou literaturu. Pokud se jednalo o literaturu autorů, kteří žili v zahraničí, majitelé byli vyslýcháni, jak se k ní dostali a jaké mají kontakty na „západě“. Ze zahraničí se do Československa tajně pašovaly kromě knih i časopisy, např. *Svědectví* P. Tigrida. Stejně frekventované jaké psané texty byly videonahrávky a magnetofonové záznamy koncertů, přednášek, divadelních her, relací zahraničních rozhlasových vysílání apod.

Období 70. a 80. let znamenalo obrat a vracelo celkový společenský život v zemi zpět k období stalinismu. Systém represí byl také podobný, lidé byli vězněni, nuceni k vystěhování do zahraničí, nemohli svobodně vykonávat svá povolání, cestovat, měli omezený volný pohyb či zákaz pobytu na určitém místě, rodinným příslušníkům byly ztíženy podmínky ke studiu či v

práci. Sedmdesátá léta se stala vyvrcholením období normalizace. Byla to doba morálního úpadku ve společnosti, v kultuře, politice, ekonomice apod., byla to doba apatie, úteků od reality a občanské schizofrenie. Osmdesátá léta pak znamenala dobu aktivizace občanských uskupení, která poukazovala na neutěšený stav ekonomiky, na devastaci životního prostředí, na nízkou úroveň morálky ve společnosti apod. Ozývali se také disidenti, kteří upozorňovali na neudržitelný stav společnosti a neschopnost komunistického vedení provést jakékoli skutečné změny. Dokonce i sami komunisté požadovali změny v duchu glasnosti a perestrojky probíhajících v SSSR. Vedení KSČ a komunistický režim ztratily podporu a situace se stala natolik kritickou, že stačil už jen impuls, aby došlo k totálnímu zhroucení. To se stalo v listopadu 1989.

4 Cenzura a Česká republika po roce 1989

Po roce 1989, který přinesl významnou společenskou změnu, se již nedá hovořit o institucionální cenzuře jak tomu bylo v předcházejících desetiletích, ale jde zde spíše o pojetí a šíři svobody slova, projevu a přístupu k informacím.

4.1 Společenské změny v Československu po roce 1989

Rok 1989 se stal pro Československo přelomem. Dne 17. listopadu 1989 se ohlášená studentská demonstrace, připomínající zatčení studentů nacisty v listopadu 1939, změnila na masovou demonstraci proti komunistickému režimu. Bouřícím se studentům a další lidem, kteří se přidali, se postavili příslušníci lidových milicí a demonstraci se snažili potlačit. Pobouření nad brutálním útokem vůči neozbrojeným studentům a předchozí události³⁷⁹ vedly ke generální stávce téměř ve všech institucích, ať už šlo o podniky, divadla, školy apod. a k požadavkům na reformy ve veřejném i soukromém životě. Z disidentů a dalších lidí, kteří usilovali o reformy země vzniklo Občanské fórum (OF). Po jednáních Občanského fóra s představiteli vládnoucí KSCV vedení komunistické strany odstoupilo a přenechalo vládu Občanskému fóru. KSCV se zároveň zřekla svého mocenského monopolu. Dne 10. prosince 1989 se zformovala „vláda národního porozumění“³⁸⁰, která měla za úkol jednak přivést zemi k demokratickým a svobodným volbám³⁸¹, jednak zajistit chod ekonomiky a její reformu³⁸².

Snahou nově vládnoucí garnitury bylo maximální omezení vlivu komunistické strany. Již 29. listopadu 1989 přijalo Národní shromáždění ústavní zákon č. 135/1989 Sb., kterým se mění ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky. Tímto zákonem byl

³⁷⁹ Např. Palachův týden apod.

³⁸⁰ Vláda národního porozumění vládla od 10.12. 1989 do 27.6.1990, od 20.4. 1990 jako vláda České a Slovenské federativní republiky. Vláda národního porozumění byla sestavena politických stran sdružených v Národním shromáždění a z občanských iniciativ, z nichž nejvýraznější byly Občanské fórum a Verejnosti proti násilíu.

³⁸¹ Volby se konaly v červnu 1990. Zvítězili v nich V České republice Občanské fórum, na Slovensku Verejnosť proti násilíu

³⁸² Viz Programové prohlášení vlády. [online].

vypuštěn čl. 4³⁸³ o vedoucí úloze Komunistické strany Československa ve společnosti i ve státě. Na základě této změny se z vlivu a kontroly ÚV KSČ dostaly veškeré složky, které jí doposud podléhaly.

Československá republika začala procházet rozsáhlými změnami ve všech oblastech lidské činnosti, v kultuře, školství, ekonomice, politice, společenském životě apod., včetně nového přístupu k základním lidským a politickým právům. Vláda Československé socialistické republiky se na konferenci KBSE v Helsinkách v roce 1975 zavázala ratifikací Mezinárodních paktů (viz. kap. 2.1.3) k dodržování občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních práv. Jejich naplňování a dodržování v praxi nebylo ale vždy s Pakty v souladu. Přijetím Listiny základních práv a svobod jako jednoho z prvních ústavních zákonů nové republiky a její začlenění do ústavního pořádku³⁸⁴ a ratifikací mezinárodních smluv podobného obsahu se změnil přístup k těmto svobodám a jejich dodržování.

Změna nastala v oblasti tisku, rozhlasového a televizního vysílání, přístupu k informacím (včetně cenzury), ve svobodě projevu, podnikání, publikační, vydavatelské a distribuční činnosti, rozvoji soukromého vlastnictví, sdružování, politické soutěže, volného pohybu osob za hranice i uvnitř republiky, náboženské svobody apod.

Čl. 17, odst. 3 Listiny základních práv a svobod uvádí že „*cenzura je nepřípustná*“³⁸⁵. Cenzurou se rozumí cenzura institucionální. Na základě tohoto článku byl zrušen bez náhrady Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI)³⁸⁶, který zastával funkci ústředního orgánu státní správy v oblasti tisku a jiných informačních prostředků a do jehož kompetence spadala mj. ochrana státních zájmů v tisku, nebo rozhodování o dovozu a rozšiřování zahraničních periodik. Federální úřad pro tisk a informace byl bez náhrady

³⁸³ Čl. 4 zněl: *Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek nejaktivnějších a nejuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.* Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky. In *Sbírka zákonů*.

³⁸⁴ Ve době federace vyšla jako ústavní zákon č. 23/1991 Sb., po rozdělení federace byla vyhlášena jako ústavní zákon č. 2/1993 Sb.

³⁸⁵ Listina základních práv a svobod

³⁸⁶ A zároveň jeho složky Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI) a Slovenský úřad pro tisk a informace (SÚTI)

zrušen k 31. červenci 1990 zákonem č. 166/1990 Sb. o zrušení zákona o zřízení Federálního úřadu pro tisk a informace. Tento zákon zrušil de facto i de iure cenzurní dohled nad vydáváním periodického tisku. Odst. 1 a 2 čl. 17 Listiny byla lidem dána možnost volně vyjádřit svůj názor, ať už ústně, písemně, nebo neverbálně, bez hrozby trestu.

Změna oblasti tisku nastala v odstranění registrační povinnosti vydavatelů a v zavedení pouze ohlašovací povinnosti na Ministerstvu kultury. Dříve dohlížel na tisk Úřad pro tisk a informace, který byl ustaven zákonem č. 127/1968 Sb., o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, a jehož úkolem bylo zejména „jednotně nasměrovat a kontrolovat činnost periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků“³⁸⁷ a zároveň tento zákon pozastavil účinnost §17 zákona č. 84/1968 o nepřípustnosti cenzury. Až do roku 2000 platil zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích ve znění pozdějších novel. Po roce 1989 byly přijaty novely, které zrušily zákon 127/1968 Sb., dále novela, která rušila úzkou spolupráci šéfredaktorů a ostatních redaktorů se státními orgány a organizacemi. V roce byl přijat zákon č. 46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon), který znamenal kompletní novou úpravu práv a povinností při vydávání periodického tisku. Vydávání periodického tisku může být i předmětem soukromého podnikání, což zákon č. 81/1966 výslovně v §1 zakazoval³⁸⁸.

Rozhlasové vysílání přešlo na duální systém³⁸⁹ vysílání. Státní Československý rozhlas byl rozdělen mezi Českou republiku a Slovenskou republiku v poměru 2:1. Po transformaci na médium veřejné služby³⁹⁰, tedy ze státní instituce podřízené politice a rozhodování státu na samostatný právní subjekt. Už nemá povinnost tlumočit oficiální oznámení

³⁸⁷ Zákon č. 127/1968 Sb., o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, § ?

³⁸⁸ §1 zní: „...tyto prostředky jsou ve společném vlastnictví a nemohou být předmětem soukromého podnikání.“

³⁸⁹ Působí vedle sebe média veřejné služby a soukromí vysílatelé. Mají odlišná práva a povinnosti, které upravují příslušné zákony (231/2001 a 484/1991 ve znění pozdějších předpisů)

³⁹⁰ O výklad termínu „médium veřejné služby“ se vedou neustále spory a neexistuje dosud definice, která by jej plně vystihovala.

vlády, ale jen pokud je o to požádána. Má povinnost poskytovat „objektivní, ověřené, všestranné a vyvážené informace pro svobodné vytváření názorů“³⁹¹ Podobná situace nastala v televizním vysílání. Státní Československá televize byla také rozdělena a přetransformována na médium veřejné služby. Nově začali vysílat soukromí vysílatelé. Změna nastala i ve funkci, už to nebyla televize pod kontrolou a organizací státu, ale jde o nezávislou instituci, i když vláda schvaluje koncesionářské poplatky³⁹² a jmenuje jednotlivé rady³⁹³.

Státní Československá tisková kancelář byla rozdělena mezi Českou republiku a Slovenskou republiku v poměru 2:1 (u majetku, který nebylo možné rozdělit) a přetransformovala se na Českou tiskovou kancelář se statutem veřejnoprávní instituce. Podle zákona č. 123/1965 Sb., o Československé tiskové kanceláři byla ČTK definována jako státní instituce, která ve vztahu k ostatním sdělovacím prostředkům představovala centrálně řízenou informační službu, a která byla zároveň povinna vydávat oficiální texty a stanoviska vlády a ústředních orgánů. ČTK v té době měla de facto monopol na informace jak z tuzemska, tak ze zahraničí. Porevoluční zákon č. 517/1992 Sb., o České tiskové kanceláři zakotvil nezávislost agentury na státu. Agentura měla poskytovat „nezávislé, objektivní a všestranné informace pro svobodné vytváření názorů“³⁹⁴. Agentura mohla začít provozovat podnikatelskou činnost. Kromě ČTK tu začaly také působit další tiskové agentury, např. Česká tisková agentura (ČTA), Arteria apod. Jejich činnost však neměla dlouhého trvání.

Téměř deset let trvalo, než byly přijaty zákony, které do praxe zaváděly čl. 17, odst. 5 Listiny základních práv a svobod, a které umožnily přístup k informacím o činnosti veřejné správy a samosprávy. Až na konci 90. let byly přijaty zákon č. 123/1998 Sb., o svobodném přístupu k informacím o

³⁹¹ Zákon č. 484/1991 Sb., o Českém rozhlasu, §2.

³⁹² Koncesionářské poplatky se týkají pouze České televize a Českého rozhlasu.

³⁹³ Rada ČR pro rozhlasové a televizní vysílání (dnes Rada pro rozhlasové a televizní vysílání), Rada ČT, Rada ČRo

³⁹⁴ Zákon č. 517/1992 Sb., o České tiskové kanceláři, §2.

životním prostředí a zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Při přechodu z plánovaného na tržní hospodářství se objevila znovu možnost soukromého podnikání ve všech oblastech života a právo vlastnit soukromý majetek.

Vydavatelství a distributoři mohli začít vydávat knihy a periodický tisk bez jakéhokoli omezení státu³⁹⁵. Knihovny mohou nakupovat literaturu dle svých potřeb a přání, odstranily se seznamy zakázané literatury (prohibita) a čtenáři získali přístup nejen k zakázaným autorům a jejich dílům, ale také k široké zahraniční produkci.

Postupný přerod k pluralitní demokracii zajišťuje také volná soutěž politických stran a uskupení, kdy žádná z nich není považována a pojímána jako strana státní.

Česká republika se tak po více jak čtyřiceti letech vlády komunistického totalitního režimu začala pomalu zařazovat mezi demokratické právní státy, mezi jehož základní charakteristiky patří³⁹⁶:

- 1) státní moc je vázána právem a uplatňuje se na základě zákona a v jeho mezích,
- 2) státní moc je v horizontální i vertikální rovině rozdělena,
- 3) státní moc respektuje lidská práva,
- 4) státní moc se vytváří a realizuje demokratickým způsobem a v demokratickém prostředí.

Tyto čtyři body tvoří provázaný celek s určitou dynamikou. Tato dynamika je zjevná právě v období transformace, kdy se vytvářejí základní strukturní vazby uvnitř státu, ustavuje se politický systém, mezinárodní vztahy a vztahy mezi státem a vlastními občany. Období těchto dynamických změn probíhá ve všech postkomunistických státech střední a východní Evropy po roce 1989.

³⁹⁵ Samozřejmě v mezích zákona, ale není zde již cenzurní dozor, co se smí a nesmí vydávat.

³⁹⁶ GERLOCH, Aleš. Právní stát v minulosti a současnosti. In *Demokracie a ústavnost*. s. 40-53.

4.2 Ústava České republiky a Listina základních práv a svobod

Ústava je základem právního státu a ústavní předpisy jsou považovány za vrchol právního řádu státu. Tyto předpisy mají nejvyšší právní sílu a ostatní právní prameny s nimi musí být v souladu. Ústava České republiky³⁹⁷ předepisuje v souladu s požadavky na fungování demokratického právního státu základní rozdělení moci ve státě, pravomoci a povinnosti prezidenta, soudů, vlády, parlamentu a územní samosprávy. Oddělení jednotlivých složek moci zabraňuje její koncentraci v rukou jednoho státního orgánu a nedochází k jeho dominantnímu postavení. Podle právní terminologie má Česká republika Ústavu tuhou (rigidní), tzn. že je ztíženo přijetí nové Ústavy, či změna předchozího znění. Ústava je obsažena v několika ústavních zákonech, které dohromady tvoří ústavní pořádek. Nejvýznamnější součástí našeho ústavního pořádku tvoří kromě Ústavy Listina základních práv a svobod.

Až do konce roku 1992 byla v platnosti novelizovaná Ústava Československé socialistické republiky³⁹⁸. Tento zákon pozbyl platnosti 1. ledna 1993, kdy vešel v platnost zákon č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky*. Zákon č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky* přijalo Národní shromáždění 16. prosince 1992. Byl to první ústavní zákon samostatné České republiky. V čl. 3 je stanoveno, že „*součástí ústavního pořádku České republiky je Listina základních práv a svobod*“³⁹⁹.

Listina základních práv a svobod byla přijata jako ústavní zákon Federálního shromáždění ČSFR č. 23/1991 Sb., *kterým se uvozuje Listina základních práv a svobod*. Po rozpadu Československa se Listina stala součástí Ústavy České republiky a stala se součástí nového ústavního pořádku jako ústavní zákon č. 2/1993 Sb., *Listina základních práv a svobod*.

Listina základních práv a svobod byla inspirována mezinárodními pakty a smlouvami (viz kap. 2) a ve shodě s těmito listinami byla určena právní

³⁹⁷ Ústava byla přijata jako ústavní zákon č. 1/1993 Sb., *Ústava české republiky*

³⁹⁸ Zákon č. 100/1960 Sb., *Ústava Československé socialistické republiky*, ve znění zákona č. 135/1989 Sb.

³⁹⁹ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. *Ústava České republiky. Sbírka zákonů*.

síla Listiny jako nadústavní⁴⁰⁰. Přijetím Listiny byla jednoznačně zakotvena priorita občanských a lidských práv v českém ústavním řádu. Listina vnesla do současného českého právního řádu zásady, které vylučují jakýkoli návrat totalitarismu, principy, které kladou důraz na nezávislost člověka a jeho základní práva v občanské společnosti, usměrňují neúměrné posilování a rozšiřování státní moci a dávají důraz na nadřazení základních lidských práv nad politický utilitarismus.

Podle Listiny patří svoboda slova mezi základní lidská práva a tudíž k aplikaci tohoto práva není potřeba zvláštních právních předpisů. Svobodný přístup k informacím (podle současné terminologie) spadá pod svobodu slova, tedy k možnosti vyhledávat a přijímat informace, ale podmínky musí být upraveny prováděcími zákony, tak jak je odkazováno v Listině v čl. 17 odst. 1 a 5 a čl. 35 odst. 2. (více viz. kap. 2.1.5 a 2.1.6).

4.3 Zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím

Svobodný přístup k informacím je spojen s povahou demokratické moci, která je odvozena z moci lidu (občanů). Svoboda slova a projevu je v demokratických společnostech přítomna už od 18. stol., kdežto svobodný přístup k informacím se stal jejich nedílnou součástí až v druhé polovině 20. stol.⁴⁰¹

V České republice se obecnou právní normou, která určuje právo na informace, stala Listina základních práv a svobod⁴⁰². Čl. 17 Listiny, který se věnuje svobodě projevu a právu na informace, obsahuje 5 odstavců (viz kap. 2.1.6): Odst. 1 a 2 jsou tzv. samovykonatelné – tzn. že práva, která stanoví, lze vymáhat přímo. Odst. 3 stanovuje nepřípustnost cenzury a nepotřebuje dalšího vysvětlování. Odst. 4 je omezovací, tzn. jakýkoli orgán veřejné moci musí poskytnout informace, dokud konkrétní zákon

⁴⁰⁰ Tzn., že Listina je nadřazena i nad nejvyšší ústavní zákony, neboť základní lidská práva, která Listina zaručuje, jsou nezcizitelná a neomezená jakýmkoli zákonem.

⁴⁰¹ Klíčovou úlohu sehrál Zákon o svobodě informací (Freedom of Information Act – 1966). Dalšími zeměmi, které přijali podobné legislativní normy, byly např. Francie (1978), Kanada, Austrálie, Nový Zéland (1982), Holandsko (1991), z postkomunistických zemí např. Maďarsko (1992), Slovensko (2000).

⁴⁰² Přijetím Listiny došlo k přechodu od principu důvěrnosti (neposkytne se nic, vyjma ...) k principu otevřenosti (poskytne se vše, vyjma ...)

nestanoví, že určité informace poskytnout nesmí. Odst. 5 uvádí, že úřady musí samy poskytnout informace o své činnosti⁴⁰³. Prováděcím obecným právním předpisem je zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím.

Zákon č. 106/1999 Sb. je zákonem obecným⁴⁰⁴. Struktura zákona je následující:

vymezení povinných subjektů, kterým zákon ukládá informace poskytovat, vymezení základních pojmů, vymezení oblasti informací, které povinné osoby podávají automaticky, vymezení oblastí, které omezují právo na přístup k některým informacím, postupy, kterými může každý občan žádat o ostatní informace, včetně opravných prostředků, stanovení poplatků za poskytování informací a výroční zpráva.

4.3.1 Povinné subjekty

Podle tohoto zákona jsou povinnými subjekty státní orgány a orgány územní samosprávy⁴⁰⁵ a veřejné instituce hospodařící s veřejnými prostředky a dále ty subjekty, kterým zákon svěřil rozhodování o právech, právem chráněných zájmech nebo povinnostech fyzických nebo právnických osob v oblasti veřejné správy, a to pouze v rozsahu této jejich rozhodovací činnosti⁴⁰⁶.

Mezi subjekty s *úplnou informační povinností* patří:

a) státní orgány - orgány zákonodárné (Parlament a jeho výbory a kanceláře), soudní (všechny typy soudů), výkonné (President a jeho kancelář, vláda a ministerstva).

b) ostatní ústřední orgány - Český statistický úřad, Český úřad zeměměřický a katastrální, Český báňský úřad, Úřad průmyslového vlastnictví, Úřad pro ochranu hospodářské soutěže, Úřad pro státní informační systém, Státní správa hmotných rezerv, Státní úřad pro jadernou bezpečnost, Komise pro cenné papíry, další orgány, které mají

⁴⁰³ Informace, které zákon taxativně nezakazuje, musí být poskytnuty.

⁴⁰⁴ Obecné zákony stanovují všeobecné podmínky pro danou oblast. Naproti tomu existují zákony zvláštní, které stanovují podmínky pro určitou věcnou oblast. Zvláštní zákon má pak za určitých podmínek přednost před zákonem obecným.

⁴⁰⁵ Tyto subjekty mají úplnou informační povinnost.

⁴⁰⁶ Tyto subjekty mají částečnou informační povinnost.

rys moci výkonné – Rada pro rozhlasové a televizní vysílání, Česká inspekce životního prostředí, Česká zemědělská a potravinářská inspekce, Celní správa, Policie ČR, Akademie věd ČR a další. U některých uvedených subjektů ovšem panují spory, zda jsou nebo nejsou státními orgány a míra jejich povinností při zveřejňování informací se posuzuje individuálně.

c) orgány územní samosprávy – obce, kraje a městské části.

d) veřejné instituce hospodařící s veřejnými prostředky – tyto instituce jsou financovány z veřejných rozpočtů, nebo jiných veřejných prostředků, jakými jsou např. koncesionářské poplatky České televize a Českého rozhlasu. Dále sem patří Česká tisková kancelář, Fond národního majetku, Pozemkový fond, veřejné vysoké školy, veřejné nemocnice, Všeobecná zdravotní pojišťovna a další.

Subjekty s *částečnou informační povinností* poskytují jen ty informace, které jsou dány okruhem jejich uvedené rozhodovací činnosti. Patří sem např. profesní komory, notáři, exekutoři, praktičtí lékaři (např. u čerpání nemocenské), soukromé školy a další.

4.3.2 Získání informací

Právo na informace je zaručeno Listinou a nijak nesouvisí s důvodem, který žadatele vede k dotazu. Motivaci žadatele úřad nesmí nijak zkoumat ani hodnotit. Žadatel má možnost informaci získat dvojím způsobem:

a) vyhledáním zveřejněné informace – informace je „umístěna“ tak, že „*může být vždy znovu vyhledána a získána*“ (§3, odst.3). Informace jsou většinou umísťovány na webové stránky a nástěnku v úřadovně a sídle instituce. Tyto informace se zveřejňují povinně, některé další dobrovolně a to na základě vlastní úvahy vycházející ze znalosti místních a věcných poměrů.

b) vyžádáním informace – žadatel je buď odkázán na již dříve zveřejněnou informaci na nástěnce nebo webové stránce nebo si podá žádost. Žádost se podává ústně (spíše běžné kontakty s úřady) nebo písemně (e-mail, pošta, u okénka, fax). Formulace dotazu musí být srozumitelná a

vztahovat se k působnosti úřadu. Úřad musí sdělit žadateli předpokládané náklady a to ve formě povinně zveřejněného (vyvěšeného) ceníku⁴⁰⁷.

Zákon také stanovuje maximální lhůty k poskytnutí informací (§ 14, odst. 3, písm. c), ale úřad by je měl poskytnout co nejdříve. Lhůtu lze za přesně stanovených podmínek ještě prodloužit.

4.3.3 Odepření či omezení práva na informace

Pokud úřad dojde k závěru, že část požadované informace je chráněná, může se zachovat dvojnásobem:

- a)** požadovanou informaci poskytne v omezené podobě, tedy po vyloučení inkriminované části,
- b)** požadovanou informaci odmítne poskytnout zcela a to v případě, že chráněnou část nelze technicky oddělit.

V obou případech musí úřad vydat *rozhodnutí*, které musí obsahovat odůvodnění, včetně uvedení právních předpisů a podkladů, podle kterých se rozhodlo o odepření. V některých případech se stává, že úřad na žádost nereaguje, a touto nečinností bylo fakticky rozhodnuto o odepření požadované informace. V tomto případě pak žadatel podává *odvolání*.

Při odepření, nebo omezení informace subjekt nejdříve musí nalézt v zákonech konkrétní ustanovení, podle kterého může nebo musí informaci zamítnout nebo omezit. Omezit právo na informaci lze za předpokladu, že se jedná o utajované skutečnosti, osobní údaje, nehotové údaje (informace), obchodní tajemství a další chráněné údaje dle zvláštního zákona. Při každém omezení je úřad povinen připojit tzv. doprovodné informace, že onu inkriminovanou část informace má, ale nemůže ji sdělit a přesné uvedení právního důvodu.

Mezi informace, ke kterým musí být přístup omezen nebo odepřen, patří:

1) Utajované skutečnosti

⁴⁰⁷ Ceník by měl obsahovat materiálové náklady, např. cenu papíru, kopií nebo média a cenu za práci, strávenou úřadem při vyhledávání informací.

Informace, které jsou podle zákona č. 148/1998 Sb., o ochraně utajovaných skutečností, označené jako utajované, nesmí úřad poskytnout. Výjimkou jsou osoby, která mají přístup k utajovaným skutečnostem⁴⁰⁸.

2) Ochrana osobnosti a soukromí:

a) ochrana osobních údajů – podle zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů. Pokud jde o údaje o konkrétní osobě, úřad ji nesmí poskytnout. V případě, že informace již byla někde zveřejněna (v masmédiích, při volební kampani) může být poskytnuta, i když se jedná o osobní údaje.

Chráněným osobním údajem fyzické osoby nejsou údaje, které jsou spojeny s vykonáváním jeho veřejné funkce⁴⁰⁹. Osobním údajem není jméno, postavení, kompetence, místo výkonu funkce a spojení.

Pokud se jedná o soukromí občana, který není veřejně činný, musí právo na informace ustoupit, naopak u veřejných činitelů vystupuje právo na informace do popředí. Především u politiků, jejichž život je pod neustálou kontrolou ze strany masmédií a veřejnosti, ustupuje ochrana soukromí do pozadí.

b) ochrana soukromí – konkretizována je v občanském zákoníku.

3) Ochrana obchodního tajemství

Obchodní tajemství je definováno v obchodním zákoníku. Co je předmětem obchodního tajemství sdělí sám podnikatel, úřad sám nemůže v žádném případě označit, co je obchodní tajemství.

4) Ochrana důvěrnosti majetkových poměrů

Nelze poskytnout informace, které úřad získal v rámci daňového řízení, řízení o výběru poplatků, v řízení o penzijním nebo zdravotním pojištění či sociálním zabezpečení. U fyzických osob je část těchto informací chráněna jako osobní údaje.

5) Vnitřní pokyny úřadu

Úřad může, ale nemusí poskytnout informace o svých vnitřních pokynech a personálních předpisech.

6) Nehotové informace

⁴⁰⁸ Utajované skutečnosti se klasifikují podle toho, jakou újmu nebo nevýhodnost by zveřejnění těchto informací mělo pro zájmy České republiky, a to na přísně tajné, tajné, důvěrné a vyhrazené.

⁴⁰⁹ Údaje úředníků, politiků, volených zástupců do místních samospráv apod.

Úřad může, ale nemusí poskytnout informace, která vznikla při přípravě nějakého rozhodnutí. Jedná se o nehotové, připravované informace, koncepty, náměty v úředním procesu apod. Ale v okamžiku, kdy určitá informace prošla nějakým rozhodnutím (např. rozhodnutí obecní rady), musí být zpřístupněna.

7) Podmíněně předané informace

Úřad nesmí poskytnout informace, které mu někdo „dobrovolně“ předal (aniž mu to zákon ukládá) a nedal souhlas s jejím dalším předáním.

8) Informace zveřejňované pravidelně

Některé instituce informace zveřejňují pravidelně. Jde o informace, které mají vliv na hospodářství a trh. Např. Statistický úřad a Česká národní banka zveřejňují údaje o inflaci, nezaměstnanosti nebo zahraničním obchodě. V tomto případě se čeká, až informace budou zveřejněny v dané lhůtě.

9) Ochrana duševního vlastnictví

Jde především o ochranu autorských práv, ochranu průmyslových vzorů a další typy ochrany.

10) Informace získané při inspekční, kontrolní a podobné činnosti

Informace získané z nějaké inspekční, nebo kontrolní činnosti se smějí se zveřejnit jen v rozsahu plnění daného úkolu (např. výsledky potravinářské inspekce).

11) Informace o zvláště chráněných procesech – ochrana v pěti citlivých oblastech:

a) probíhající trestní řízení

b) rozhodovací činnost soudu

c) plnění úkolů zpravodajských služeb

d) část činnosti Národního kontrolního úřadu

e) činnost příslušné organizační složky Ministerstva financí podle zvláštního právního předpisu (tj. složky pro boj proti praní špinavých peněz).

12) Informace vznikající v procesech

Pro odepření informace je rozhodující, zda určitá informace je vlastním produktem daného procesu (např. správního řízení), anebo je informace do něj převzata odjinud, a je v něm použita sekundárně. Pokud je informace

použita jako sekundární, úřad ji musí sdělit. Omezit přístup lze jen kvůli vlastní charakteristice informace a ne kvůli kontextu, v němž se nachází.

13) Omezení na základě zvláštního zákona

Zvláštní zákon má přednost před obecným zákonem. Jedná se např. o poskytování informací o životním prostředí nebo o poskytování informací z katastru nemovitostí.

4.3.4 Úhrada nákladů za poskytnutí informace

Instituce poskytující požadované informace si může účtovat pouze náklady za nosič (disketa, CD), kopie, případné náklady spojené s vyhledáním informace a poštovné. Přijetí a vyřizování žádosti o poskytnutí informace nesmí být podmíněno žádnou finanční zálohou či úhradou, ale vydání informace si může subjekt už zaplacením úhrady nebo zálohy podmínit. Žadateli musí být na jeho žádost potvrzena předpokládaná výše úhrady nákladů (§ 17, odst. 2)

4.3.5 Výroční zpráva

Výroční zpráva je jedním z nástrojů právní úpravy svobody informací. Smyslem je zajistit zpětnou vazbu o procesu poskytování informací ve sféře veřejné správy.

Každý povinný subjekt musí zpracovat výroční zprávu do 1. března následujícího roku. Součástí zprávy je i zpráva, která se týká činnosti subjektu v oblasti poskytování informací podle zákona č. 106/1999 Sb. Výroční zpráva může být samostatná, nebo součástí většího celku.

V případě, že má úřad povinnost vydávat výroční zprávu na základě jiného zákona, je výroční zpráva o této činnosti součástí této zprávy včetně lhůty vydání.

Zpráva se týká pouze písemně podaných žádostí, ústní žádosti se uvádět mohou a nemusí. Ve zprávě se uvádí počet podaných žádostí, počet odvolání, počet žádostí u kterých byly informace odepřeny, podstatné části rozsudků (z odůvodnění rozsudku se uvádí jádro sporu a rozhodnutí

soudu). Dále se uvádějí sankce, které byly uloženy v souvislosti s nesplněním úkolů při poskytování informací podle zákona.

Výroční zpráva je součástí povinně zveřejňovaných informací, musí tedy být veřejnosti k dispozici v sídle úřadu a dalších úřadovnách na místě, které je všeobecně přístupné (vývěska, informační kancelář) a také na internetu (webové stránky úřadu).

4.3.6 Poskytování podkladů médiím

Subjekty jsou povinny poskytnout sekundární⁴¹⁰ informace podle zákona č. 106/1999 Sb., tj. podle stanoveného postupu a lhůt. Zákon však neřeší vztah médií a úřadů. V tomto případě se jedná především o rychlost poskytnutí informace, kdy úřad může v intencích maximálních lhůt informaci do médií pozdržet.

Tímto se dostáváme do oblasti širšího výkladu č. 17 Listiny základních práv a svobod. V určité míře zde vyplývá povinnost úřadů poskytovat médiím informace včasné a tedy rychleji než podle postupu popsaného zmíněným zákonem, a to také proto, že lhůta pro vyřízení není povinná, ale jen maximální.

Zároveň se musí rozlišit mezi vlastním aktivním zveřejňováním a poskytnutím na žádost. K vlastnímu aktivnímu zveřejňování není úřad mimo rozsah uvedený v § 5 odst. 1 nijak povinen. Je pouze povinen uvedené informace poskytnout na žádost. Ustanovení §5 odst. 4 mu však umožňuje aktivně, tj. z vlastní vůle, zveřejnit či poskytnout médiím jakékoliv informace. Nesmí takto zveřejnit pouze chráněné informace.

⁴¹⁰ Sekundární informace jsou již hotové informace, které do jednání vstupují druhotně (nevznikají v něm). Tyto informace musejí být na vyžádání poskytnuty. Jedná se např. o již hotové, dříve vydané stanovisko úřadu či jiné instituce k projednávané otázce atd., tedy vše, co prošlo nějakým rozhodovacím řízením a bylo na to vydáno rozhodnutí a výsledek se již nebude měnit.

4.3.7 Vliv svobodného přístupu k informacím na činnost veřejné správy

Zákon č. 106/1999 Sb. přispívá k ujasnění povahy a charakteristiky informací, jejich toků, významu a toho, jak se s nimi nakládá. Upřesňují se charakteristiky osobních údajů, utajovaných skutečností, obchodního tajemství, ale také oblasti, v nichž se s nimi veřejná správa setkává. Důležitým prvkem vlivu svobody informací na veřejnou správu je oslabení informačního monopolu. Samotná zvědavost veřejnosti je silným protikorupčním opatřením, pokud je zákon dodržován.

Praxe ukazuje, že téměř každý spor o informace nejen odhalí problémy v komunikaci s veřejností na daném úřadě, ale často odhaluje právě i korupční chování.

4.3.8 Zákony související se zákonem č. 106/1999 Sb. (z hlediska svobodného přístupu k informacím)

Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů (§ 3, 4, 5).

Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník (§ 17).

Zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení) (§ 12, 13, 18, 42, 43, 58, 71).

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení) (§ 16, 82, 95, 97, 101).

Zákon č. 90/1995 Sb., o jednacím řádu Poslanecké sněmovny (§ 56, 68, 43, 120).

Usnesení Poslanecké sněmovny č. 755/1998 ke způsobu poskytování informací veřejnosti z jednání orgánů Poslanecké sněmovny.

Zákon č. 107/1999 Sb., o jednacím řádu Senátu (§ 52, 86, 95, 144, 149).

Metodický pokyn ke sjednocení postupu orgánů veřejné správy při zajištění práva fyzických a právnických osob na poskytnutí informací podle zákona č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím (příloha č. 1 k usnesení vlády č. 875 ze dne 6. září 2000).

4.4 Zákon č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí

Zpřístupňování informací o životním prostředí se poskytuje na základě zákona č. 123/1998 Sb., o právu na informace o životním prostředí. Tento zákon je prováděcím předpisem čl. 35 Listiny základních práv a svobod.

Zákon č. 123/1998 Sb. je svou povahou speciální zákon, oproti obecnému zákonu č. 106/1999 Sb., se kterým se částečně překrývá. Tento zákon přesně upravuje postup při žádání a poskytování informací o životním prostředí. Struktura zákona je podobná zákonu č. 106/1999 Sb. (náležitosti žádosti, lhůty pro vyřízení, opravné prostředky a další).

Zákon výslovným výčtem vymezuje (pozitivně) charakteristiku informací o životním prostředí, které mají být poskytnuty. Jde např. o informace o stavu a vývoji životního prostředí, informace o stavu vody, ovzduší, půdy, živých organismů a ekosystémů, informace o vlivech činností na životní prostředí, o látkách, hluku a záření emitovaných do životního prostředí, o využívání přírodních zdrojů, o vlivech staveb, činností a technologií na životní prostředí, o správních řízeních ve věcech životního prostředí, o mezinárodních závazcích týkajících se životního prostředí atd.

4.5 Svoboda projevu v právním rámci České republiky

Svoboda projevu spolu s právem na informace je v právním rámci České republiky zakotvena v čl. 17 Listiny základních práv a svobod. Svou povahou se řadí mezi politická práva. Svobodě projevu se věnují odst. 1-4, přístupu k informacím pak odst. 5 uvedeného článku. Na rozdíl od odst. 5, jehož právní úpravu představuje zákon č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím, jsou odst. 1 a 2 samovykonatelné, tj. nenacházejí své provedení v jiné právní normě (v podobě zákona). Pouze odst. 4, který vyjmenovává oblasti možného omezení svobody projevu, musí mít pro tato omezení podklad v zákoně. Cenzuře se věnují odst. 3, který deklaruje nepřipustnost cenzury. Definice cenzury však uvedena není⁴¹¹. Nicméně se

⁴¹¹ Definice cenzury byla uvedena v zákoně č. 84/1968 Sb., kterým se mění zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku..., kde bylo v §17 uvedeno, že „cenzurou se rozumějí jakékoli zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky“.

cenzurou v Listině rozumí „ *cenzura institucionální, a to jak cenzura předběžná (preventivní), tak cenzura následná*“⁴¹². Dá se předpokládat, že předběžnou institucionální cenzurou se rozumí znemožnění zhotovení určitého díla (textu, obrazu, vyjádřit se k něčemu apod.), cenzura následná pak spočívá v úřední kontrole již hotového díla před jeho distribucí a v případných dodatečných „opravách“ v díle (začernění textu, nový tisk s vynecháním některých pasáží apod.)

Ve smyslu čl. 17 Listiny se za cenzuru nepočítá tzv. autocenzura. Za autocenzuru se považuje nejen vlastní rozhodnutí jedince, o čem bude, nebo nebude psát, ale i „*neuveřejnění článku v novinách či v časopisu, a to jak článku externího, tak interního autora, požadavek nakladatele na úpravu rukopisu knihy, kterou hodlá vydat, redakční úprava rukopisu článku, není-li v rozporu s autorským zákonem atd.*“⁴¹³ Pokud by v uvedených příkladech byla filtrace informací považována za cenzuru, pak by vydavatelé, aby dostáli literě zákona, museli zveřejňovat veškeré příspěvky, články, polemiky a názory, které obdrželi.

Svoboda projevu není absolutní, omezit ji lze pouze zvláště vydaným zákonem, a to v případech „*jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti*“⁴¹⁴. Kromě Listiny není v žádném jiném zákoně uvedena výjimka týkající se zákazu cenzury. Nicméně oblast zabývající se svobodou projevu, cenzurou a přístupem k informacím je celkem problematická a jednotlivé případy, kdy dochází k jakýmkoli omezením, se posuzují individuálně a postupuje se při nich dosti obezřetně a citlivě, neboť hranice mezi nezbytnou ochranou podle odst. 4 čl. 17 Listiny a cenzurou je velmi úzká a neostrá. Příkladem mohou být níže uvedené případy.

⁴¹² KNAPP, V., cituje BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu a její meze v právu České republiky*. s. 22.

⁴¹³ Tamtéž.. s. 23.

⁴¹⁴ Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, čl. 17, odst. 4

4.5.1 Svoboda projevu a extremismus - Mein Kampf jako liber prohibitus naší současnosti

V roce 2001 se rozpoutala veřejná debata nad vydáním knihy Adolfa Hitlera *Mein Kampf* (vydáno v nakladatelství Otakar II. v roce 2000). Vydavatel Michal Zítko byl obžalován z trestného činu podpory a propagace hnutí směřující k potlačení práv a svobod občana podle § 260, odst. 1 a odst. 2, písm. a) trestního zákoníku a odsouzen na tři roky podmíněně a k peněžité pokutě 2.000.000,- Kč. V roce 2002 nejvyšší soud rozsudek zrušil, protože žaloba nepředložila důkazy o tom, že by Zítko vydáním knihy podpořil některé ze stávajících neonacistických hnutí. V srpnu 2003 padl v této kauze nový rozsudek. Michal Zítko dostal podmíněný trest 22 měsíců s odkladem na tři roky. Podle rozsudku se dopustil hanobení židovského národa. Pokutu 2.000.000,- Kč jako v předcházejícím verdiktu nedostal. Soud se tentokrát opřel o jiný paragraf, který hovoří o hanobení rasy či národa (§ 198). Podle onoho § 198 trestního zákona stačí ke spáchání trestného činu i úmysl nepřímý, tj. srozumění s tím, jaký může mít vydání knihy následek. Michal Zítko nakonec odsouzen nebyl, ale kniha *Mein Kampf* zmizela z prodejních pultů. Původní náklad knihy činil 6.000 ks, poté, co byl celý případ zmedializován, bylo dotištěno dalších 100.000 ks.

Jednou z hlavních otázek v této debatě bylo, zda byl vydáním této kontroverzní knihy opravdu spáchán trestný čin podpory a propagace hnutí směřující k potlačení práv a svobod občana nebo trestného činu hanobení rasy či národa, nebo zda má veřejnost nárok se svobodně seznámit i s takovým textem s takovými negativními konotacemi.

Kniha *Mein Kampf* vyšla v češtině dvakrát, v roce 1936 a v roce 1993. V obou případech šlo pouze o zkrácené verze s poznámkami a komentářem odborného historika. Sporné vydání nakladatelství Otakar II. bylo opatřeno pouze redakční předmluvou, jinak bylo vydáno bez poznámek, komentáře, doslovu jen tak, jak bylo napsáno autorem. Michal Zítko argumentoval, že jde o vydání historického dokumentu v ediční řadě (zamýšlený název *Knihy x Mýty, který změnily svět* - v této edici vyšly ještě Marxův a Engelsův Manifest komunismu, Kladivo na čarodějnice,

Leninův Stát a revoluce). Podle verdiktu soudu by měla v takovém případě mít kniha náležitosti historického dokumentu jako je poznámkový aparát, vysvětlivky, předmluva apod. Dále byla vyčítána absence řádného komentáře. Michal Zítka argumentoval, zda je přípustné do původního textu něco takto vkládat. Samo vydání historického dokumentu není trestným činem a o tom, co si čtenář smí přečíst, by neměl rozhodovat cenzor, ale čtenář sám. Objevily se ale argumenty, které poukazyvaly na nevspělost čtenářů a možnost jejich ovlivnění. V tomto případě pak už je asi jedno, jestli má kniha předmluvu, vysvětlivky a poznámkový aparát, protože kdo se bude nechat chtít ovlivnit, tak se nechá, neboť kontext Hitlerova spisu je všeobecně známý.

Kontroverzním bodem je grafická a formální stránka knihy. Název knihy na obálce nezní Můj boj, jak by bylo logické, když kniha vyšla v češtině, ale Mein Kampf. Název Můj boj je až na titulní stránce. Dále kniha byla vydána v černé plátěné vazbě s vyraženým zlatým nápisem a nacistickým symboly (hákový kříž uvnitř říšské orlice) a v honosnějším provedení než v originále⁴¹⁵. Zde se může naskytnout otázka, když byl text vydán pro studijní účely, jak bylo proklamováno, proč byla kniha tak honosně vyzdobena.

Dalším z argumentů proti, které se objevily, bylo to, že i kdyby byla kniha opatřena poznámkovým aparátem či jinými náležitostmi historického dokumentu, jak dokázat, že vydavatel nejednal v úmyslu podporovat nebo propagovat hnutí (alibistické schovávání se za formu historického dokumentu), které má na mysli § 260 trestního zákoníku. Historička Alena Míšková se domnívá, že kniha nebyla vydána ke studijním účelům, ale jako „nacistický fetiš“⁴¹⁶.

Zajímavý je postoj německých soudů k této knize. Trestné není rozšiřování původních výtisků, trestné je pokud se kniha doplní úvodním komentářem,

⁴¹⁵ V knize není uvedeno, ze kterého vydání byl pořízen překlad (do konce války se kniha dočkala asi 500. vydání), ale historici se domnívají, že se zřejmě jedná o nejrozšířenější, tzv. lidové vydání z roku 1939. Při překladu se pominulo i formální členění knihy: obsah na začátku (u překladu na konci), obsáhlé rejstříky nejsou přeloženy vůbec, pominuta je existence záhlaví. V nejrozšířenějším vydání se taková obálka vůbec nevyskytuje.

⁴¹⁶ MÍŠKOVÁ, Alena. Na okraj vydání „jejich boje“. *Dějiny a současnost*, s. 53.

doslovem, překladem či novou obálkou a vytvoří se tak dílo nové.

Kniha vyšla nejdříve v malém nákladu 6.000 ks, po mediální kampani se dotisklo dalších 100.000 ks. Ale velmi rychle byla stažena z prodejních pultů. V tomto případě by mohlo platit přísloví „odříkaného chleba největší kus“, nebo „zakázané ovoce nejvíc chutná“. Dá se soudit, že kdyby kniha byla všeobecně dostupná a neudělala se z jejího vydání mediální kauza, zřejmě by tak masivní zájem nevyvolala. Ale je možné tvrdit, že i bez mediálního zvýraznění by spousta lidí po této knize sáhla ze zvědavosti. Proč? Asi podle pravidla „všichni to znají, ale nikdo to nečetl“. Celý text u nás v češtině nikdy nevyšel, pouze zkrácené a komentované verze. Nabízí se otázka, zda je v tomto případě přípustná cenzura a zákaz distribuce. Kdo si osobuje právo přečíst tuto, a popř. další kontroverzní knihy, aby pak mohl rozhodnout, že ostatní je číst nemohou, protože že by je mohly nevhodně ovlivnit. Kniha by měla být dostupná všem, aby se co nejvíce lidí dostalo k primárnímu zdroji a nebylo možné jimi manipulovat odkazy na text, který v životě nečetli, tudíž by si nemohou pravdivost tvrzení ověřit.

Další otázkou je, zda není význam této knihy v souvislosti s autorem přeceňován. Když kniha vyšla poprvé (1925), moc velký úspěch nesklidila. Úspěch začala mít až během hospodářské krize a vzestupu NSDAP. Takže je možné tvrdit, ne že kniha zrodila fašismus, ale fašismus zrodil mýtus knihy. A mohla by kniha Mein Kampf způsobit to, co na přelomu 20. – 30. let? Zřejmě asi ne, v současné době je jiná ekonomická a společenská situace, i když pravicových extremistů je dost.

Za pozornost stojí i premisa, že kde je svoboda slova a projevu, tam je nejméně zla. Pokud mají lidé přístup k rozmanitým informacím, mohou o nich sami přemýšlet a porovnávat je. Tam, kde se svoboda slova, projevu a přístupu k informacím omezuje, se lidé dostávají k jednostranným nebo zkresleným informacím. To následně vede zúženému pohledu na danou věc nebo událost a tím pádem i k snadnějšímu ovlivnění a manipulaci ze strany podavatele, protože příjemce si informace nemá kde ověřit a porovnat s jinými zdroji. Nebezpečné to začíná být v okamžiku, kdy si někdo osobuje právo říkat, co si máme myslet a co máme dělat.

Hitlerův Mein Kampf byl stažen z prodejních pultů a v knihovnách podléhá zvláštnímu režimu⁴¹⁷. Je ale zajímavé, že sám autor nepřikládal tištěnému slovu velký význam. Za daleko účinnější pokládal řečnický projev, který svou bezprostředností a emocionálním účinkem má větší sílu ovlivnit dav. Jak sám napsal v předmluvě: „*vím, že člověk se dá získat spíše mluveným slovem, než slovem psaným, že každé velké hnutí na tomto světě vděčí za svůj růst spíše velkým řečníkům, než písarům. Nicméně k soustavnému a jednotnému zastávání nějakého učení je třeba, aby jeho zásady byly napsány navždy. K tomu mají sloužit tyto dva svazky jako stavební kameny, které připojují ke společnému dílu*“⁴¹⁸. V souvislosti s tím vyvstává rovněž otázka, zda není strach před psaným slovem projevem slabosti. A jestli nás před onou slabostí cenzura a zákazy „nechrání“. V tomto případě se použití cenzury může zdát být projevem bezradnosti a nevíry v to, že se společnost sama o sobě dokáže postavit zruďné ideologii.

Další otázkou je, zda tento spis není obecně příliš mýtyzován a démonizován. Kniha je pojata formou pamětí. V době svého prvního vydání (1925) se nesečkala s velkým úspěchem, „kultovní knihou“ se stala až v době vzestupu NSDAP a prohlubující se hospodářské krize v Německu. Taková situace v současnosti u nás není, tak se můžeme ptát, zda by měla tato kniha sílu rozpoutat podobné peklo, jako před sedmdesáti lety. Dnešní dobu ovládají spíše elektronická média než knihy. A s trochou hledání je celý text na internetu již k nalezení. A kolik opravdových neonacistů, kterým se touha po této knize přičítá nejvíce, si tento více jak pětisetstránkový spis přečte? Pokud si tuto knihu chtěli opatřit a přečíst, tak už tak učinili.

Všichni lidé by měli mít možnost se ať už s touto knihou, nebo jinou, neméně kontroverzní, svobodně se seznámit a utvořit si svůj vlastní názor na obsah. Svobodný člověk má právo myslet si svoje. Co se týče výkladu

⁴¹⁷ Např. v Národní knihovně si lze výtisk objednat pouze osobně u informací, protože kniha podléhá ZOR (zvláštnímu ochrannému režimu). Při převzetí je čtenář povinen vyplnit formulář, že si je vědom toho, že šíření myšlenek v této knize obsažených je trestným činem. Dále se kniha smí studovat pouze u stolu určeném pro knihy ZOR a výpisky se smějí pořizovat pouze obyčejnou tužkou.

⁴¹⁸ HITLER, Adolf. *Můj boj*.

Mein Kampf, jsou zde erudovaní historici, kteří se tématem zabývají. Ale kde je záruka, že zrovna ten jejich výklad a komentář je nezaujatý a pokud možno objektivní. Nezužuje se pak tímto omezením přístup ke knize také místo pro širší debatu o kontroverzních otázkách a zároveň nesnižuje se i schopnost postavit se takovýmto tématům a možnost uspokojivě je řešit?

4.5.2 Svoboda projevu a náboženství - Karikatury Proroka Muhammada

Na podzim roku 2005 otiskl dánský list Jylland Posten 12 karikatur Proroka Muhammada. Na přelomu ledna a února roku 2006 se kvůli těmto karikaturám zvedly prudké protesty z islámského světa, kdy dané obrázky byly označeny za urážku náboženského cítění muslimské části obyvatelstva. V mnoha zemích se po otištění zmíněných karikatur a po následných událostech začalo hlouběji debatovat o hranicích svobody slova, projevu a také více uvažovat o otázkách náboženské svobody a respektu k tradicím jednotlivých náboženství.

Dne 30. září 2005 otiskl dánský deník Jylland Posten 12 karikatur Proroka Muhammada. Karikatury zveřejnil k článku *Muhammeds ansigt* (Tvář Muhammada), který se věnoval autocenzuře a svobodě projevu. Deník tím reagoval na potíže spisovatele Kåreho Bluitgena, který nemohl sehnat ilustrátora pro připravovanou dětskou knížku *Koranen og profeten Muhammeds liv* (Korán a život Proroka Muhammada). Tři kreslíři jeho nabídku odmítli s tím, že se obávají konfliktů s islámskými extremisty a poukazovali na předcházející incidenty, jako byla vražda nizozemského režiséra Thea van Gogha, či útoky na přednášejícího z Institutu Carstena Nieburha, který četl Korán s nemuslimy. Čtvrtý kreslíř sice souhlasil, ale pod podmínkou anonymity. Redaktoři deníku Jylland Posten proto oslovili asi čtyřicet ilustrátorů s žádostí, aby nakreslili Proroka Muhammada tak, jak si jej představují. Z oslovených ilustrátorů reagovalo osm, čtyři kresby pocházejí od zaměstnanců Jylland Posten. Kresby byly pak otištěny zároveň s výše zmiňovaným článkem o autocenzuře a svobodě slova. Editor kulturní rubriky Jylland Posten Flemming Rose tuto autocenzuru komentoval slovy: "*Někteří muslimové odmítají moderní sekulární*

společnost. Požadují pro sebe zvláštní postavení a trvají na tom, že k jejich náboženskému cítění se má přistupovat odlišně. Tyto požadavky nejsou slučitelné se současnou demokracií a svobodou slova, kde musí být každý připraven se vypořádat s urážkami, provokacemi a zesměšňováním. To se zajisté občas těžko snáší a není na tom nic přitažlivého, ani to neznamená, že bychom se měli vysmívat náboženskému cítění za každou cenu, ale tyto aspekty nejsou v tomto kontextu tak důležité. [...] Ocitli jsme se na kluzkém svahu a nikdo z nás neví, kam až autocenzura povede. Proto Morgenavisen Jyllands-Posten požádal dánské ilustrátory, aby nakreslili Muhammada, jak jej vidí.“⁴¹⁹

Zmíněné karikatury vyšly bez větší odezvy už v září 2005, teprve až v lednu 2006 se začaly šířit v arabských zemích a vyvolaly masové nepokoje. Výsledkem byly výzvy k bojkotu Dánska a dánského zboží, vypalování dánských ambasad apod. Dánští muslimové k tomu vydaly vlastní dokument, ve kterém kromě zmiňovaných dvanácti karikatur byly otištěny ještě další tři velmi urážlivé karikatury, které v původním článku vůbec nevyšly. Na dotaz, odkud se obrázky vzaly, muslimští mluvčí uvedly, že byly anonymně zaslány některým muslimům a byly přidány, *“aby ilustrovaly protimuslimskou náladu v Dánsku“*⁴²⁰. Nutno dodat, že muslimská komunita již od otištění v září 2005 začala jednat s dánskou vládou a vyzývala ji, aby zasáhla proti zmíněnému deníku. Když muslimští představitelé u vlády se svým požadavkem neuspěly, začali dánští muslimové s karikaturami a zmíněným dokumentem objíždět muslimský svět. Dánská vláda argumentovala tím, že nemůže svévolně zasahovat do redakční svobody tisku. Dánský premiér Anders Fogh Rasmussen vysvětloval postoj vlády v odpovědi na dopis, který obdržel od 11 ambasadorů 12. října 2005. V jeho dopise z 21. října 2005 mj. stálo: *„Dánská společnost je založena na respektu ke svobodě projevu, na toleranci k náboženství a rovném přístupu ke všem náboženstvím. Svoboda projevu je základem dánské demokracie. Svoboda projevu má široký rozsah a dánská vláda (stát) nemá prostředky k ovlivňování tisku. Nicméně dánská legislativa zakazuje jednání nebo projevy, které jsou*

⁴¹⁹ SCHLEMMER, Martin. Muhammadovy karikatury – respekt versus svoboda slova? [online].

⁴²⁰ Tamtéž.

*rouhavé nebo diskriminační povahy. Poškozená strany může takové jednání nebo projev předložit soudu a je na soudu, jak rozhodne v jednotlivých případech.*⁴²¹

Článek s karikaturami vyvolal řadu reakcí. V arabských zemích (Pákistán, Irák, Kuvajt, Palestina a další země) „spustil“ násilné akce, jako bylo vypalování dánských ambasád, pálení dánské vlajky, hrozby smrtí jak redaktorům Jylland Posten, tak kreslířům, politici vyzývali k bojkotu dánského zboží. Naopak v evropských a dalších zemích kresby vyvolaly ostré debaty o svobodě slova a projevu, autocenzuře a respektu vůči náboženství. Deník Jylland Posten se omluvil. Nicméně na jeho stranu se postavily některé evropské deníky, které hájily svobodu slova za každé situace. Francouzský deník France Soir uveřejnil článek s názvem *Oui, on a le droit de caricaturer Dieu* (Ano, mám právo karikovat Boha), ve kterém vyjádřil solidaritu s dánským deníkem a dokonce ji doprovodil další karikaturou. Kromě deníku France Soir přetiskly všechny, nebo některé z karikatur deníky Corriere della Serra, La Stampa, Die Welt, Berliner Zeitung, El Periodico a další, a to nejen v evropských, ale i v arabských státech. Naopak např. deníky ve Velké Británii nebo v USA se otištění bránily, události pouze vysvětlily, ale bez obrazového doprovodu. V České republice byly otištěny některé karikatury v denících Mladá fronta Dnes a Hospodářské noviny, ale pouze jako ilustrační foto k článkům o nepokojích, které kresby vyvolaly.

Nejproblematictější sporný bod této události vychází z podstaty islámského náboženství, které je primárně nefigurativní a zobrazování živých tvorů se považuje za rouhání. Proto karikatury vyvolaly takovou vlnu nepokojů.

V mnoha příspěvcích a polemikách o zmíněných kresbách a nepokojích, které vyvolaly, se objevilo tvrzení, že islámské náboženství všeobecně zakazuje zobrazovat živé bytosti, ať už se jedná o lidi nebo o zvířata a že se karikaturami projevila neúcta k tradicím a podstatě jednoho z náboženství. Není to až tak úplně pravda. Tvrzení, že islám vždy

⁴²¹ Dopis dánského ministerského předsedy Anderse Fogh Rasmussena z 21. října 2005. [online].

zakazoval figurativní umění, vyvracejí např. dochované, bohatě ilustrované rukopisy už od 13. století.

Také bývá uváděno, že zákaz zobrazování je přímo zakotven v Koránu. Ani to není tak úplně pravda. Zákaz zobrazování se neodvívá z koránských veršů, ale z pozdějších výkladů. Korán, který doplňují hadíthy⁴²² jsou dva nejdůležitější zdroje islámského náboženství a právního myšlení. Korán zavrhuje modlářství (islám je nejmladší z monoteistických náboženství), ale už se tak jednoznačně nestaví k zakazu figurální umění. Konkrétněji se k zobrazování vyjadřují až některé hadíthy. Některé to zakazují explicitně, jiné vztahují zákaz např. pouze na sochy. Zákaz zobrazování se postupně vyvíjel s časem. Přístup k figurálnímu umění se vyvíjí už od 13. století. Korán žádný výslovný zákaz neobsahuje, jsou zde uváděny pouze narážky vůči uctívání pohanských božstev: „*A hle, pravil Abrahám otci svému Ázarovi: Zdaž bereš si modly jako božstva? Věřu já vidím tebe i lid tvůj v bludu zjevném.*“ (6:74)⁴²³

Takové výroky měly své opodstatnění. V době života Proroka Muhammada byl arabský poloostrov jednak odtržen od velkých civilizačních center, jednak jím křižovali pohanští kočovníci, kteří uznávali svá vlastní božstva v podobě různých trojrozměrných model. Po vítězném tažení do Ka'by nechal proto Prorok Muhammad zničit veškeré pohanské modly a Ka'ba se poté stala centrem nového monoteistického náboženství.

V islámu je na figurativní zobrazování nahlíženo jako na rouhání a projev zpupnosti člověka vůči Bohu. Člověk si tím osobuje právo zpodobňovat živou bytost, kterou však neumí oživit. V den Posledního soudu pak bude ten, kdo takto zpodobňuje živou bytost vyzván, aby ji oživil a jelikož to nedokáže, bude za svou opovážlivost potrestán. Podle učení je Bůh jediným stvořitelem a tvůrcem a zobrazováním se člověk dopouští tzv. přidružování k Bohu, což v islámu patří k nejhorším prohřeškům: "*On je Bůh - a není božstva kromě něho - vládce, přesvatý, mír, věčný, ochránce bezpečný, mocný, samovládny, velmožný; oč slavnější je Bůh než vše to, co k Němu přidružují.*" (59:23)⁴²⁴

⁴²² Hadíthy jsou zprávy o výročních, zvycích a skutečích Muhammadových, které obsahují sunnu neboli „tradici“ o tom, jak Prorok uvažoval, hovořil a vedl své záležitosti.

⁴²³ Korán, 6:74, cit. DVOŘÁKOVÁ, Sabina. Zobrazování v islámu [online].

⁴²⁴ Korán, 59:23, cit. DVOŘÁKOVÁ, Sabina. Zobrazování v islámu [online].

K figurálnímu umění se staví jinak i samotní muslimové jednotlivých větví islámu.

Šíité⁴²⁵ se např. staví k zobrazovacímu a figurálnímu umění obecně tolerantněji, včetně možnosti zobrazovat Proroka Muhammada. To ale musí to být činěno s nejvyšším respektem. Naopak současní muslimové sunnitské větve se staví proti jakémukoli zobrazování Proroka Muhammada. A to i přesto, že v období tureckého impéria sunnitě figurální umění nezavrhovali, naopak podporovali např. umění miniatur, na kterých byl mimo jiné zobrazen i Prorok Muhammad. Na těchto miniaturách byla však Muhammadova tvář buď jakoby zahalena světelným závojem, nebo tvář nebyla dokreslena vůbec a ruce byly zahaleny šatem, případně býval Muhammad zobrazován jako průsvitná postava bez konkrétních tvarů. Některé další současné větve islámu (wahábisté, salafisté) jsou striktně proti jakémukoli zobrazování a zakazují jakékoli figurální ztvárnění. Korán ani další kultovní náboženské texty ilustrace neobsahují, zde se uplatňuje striktní zákaz figurativního umění, bohatě se zde však rozvíjí umění kaligrafie.

Karikatury Proroka Muhammada vyvolaly ostré střety a vášnivé i seriózní debaty o tom, kde je hranice svobody slova a projevu, o respektu k tradici náboženství, o víře a sekularizaci ve společnosti obecně. Na jedné straně stojí ti, kteří zastávají absolutní svobodu slova, která má být zaručena a uplatňována v jakémkoli případě, na straně druhé ti, kteří se proti karikaturám a zobrazování, které se týká islámského náboženství staví proti. Je velmi zajímavé sledovat argumenty a názory lidí věřících a jejich přístup k tradici a principům jiného náboženství a vyjádření k víře vůbec a porovnat je s názory a postoji lidí, kteří nejsou věřící, nebo víru nepraktikují.

Anglický text koránu viz: <http://etext.virginia.edu/koran.html>

⁴²⁵ Kořeny rozštěpení islámu na větve sahají ke konfliktu o nástupnictví po Prorokovi. Šíité trvají na tom, že imámem (vůdcem „ummy“, muslimské obce) může být pouze potomek Muhammada. Sunnitě zastávají názor, že vůdcem se může stát někdo jiný, než pokrevný příbuzný Muhammada. „Sunna“ znamená tradice, a tradicí je tu myšlen příklad Muhammada, vzoru muslimského chování. Sunnitě představují v současnosti 85-90% muslimského obyvatelstva.

Co je vlastně svoboda slova a projevu? Jak se svoboda projevu uplatňuje v praxi? Je opravdu svoboda slova bez hranic, nebo má nějaká omezení? A jaká jsou ta omezení. Jsou daná explicitně zákonem a právem, nebo jsou to obecná nepsaná pravidla morálky, akceptovaná určitou společností?

V souvislosti s karikaturami Proroka Muhammada se rozvířila debata, zda by měla být svoboda slova regulována. Regulace znamená najít hranice svobody slova. Ale otázka je, kde ona hranice je a kdo ji stanoví. Je velmi obtížné určit, co může být ještě povoleno a co už zakázáno. Co člověk, to jiný názor. Když se na to podíváme z jedné strany, když se nemůže karikovat Bůh, proč by měli být zesměšňováni politici, sportovci, herci a jiné veřejně činné osoby. Na straně druhé, když jsou veřejné kritice podrobeni politici, proč by měl být Bůh tabu? Další otázkou je, kdo by měl ony hranice určit. Měla by to být nějaká autorita, např. vláda, parlament nebo církev? A kde je jistota, že ona autorita rozhodne správně. A zároveň a tím vyvstává obava, zda by možnost rozhodovat o hranicích svobody slova nebyla touto autoritou zneužita ke svému prospěchu. Dostala by se jí totiž do rukou moc, kterou by mohla použít vůči svým oponentům a omezit tím jejich možnost ke svobodnému vyjádření názorů.

Je možné tvrdit, že společnost se svými postoji ke zveřejněným karikaturám rozdělila na dva velké tábory. Jeden zastává názor, že karikatury jsou „oprávněné“ a svoboda slova by se měla uplatňovat bezpodmínečně (pokud se tím ovšem neporuší platný zákon). A jakékoli náboženství a jeho symboly by nemělo mít „zvláštní“ postavení a být tabu. Ve jmenovaných mezinárodních listinách a smlouvách je svoboda náboženského vyznání zaručena, ale není tam, že náboženství vyžaduje zvláštní zacházení.

Druhý tábor (jedná se převážně o věřící jakéhokoli vyznání) hájí názor, že zesměšňování a karikování náboženských symbolů a ještě navíc symbolů jiného náboženství je nepřijatelné a neuctivé. Tvrdí, že se nerespektují tradice a pravidla určitého náboženství, tím spíše, že o islámu je všeobecně rozšířeno, že se staví proti figurálnímu umění.

Tento střet názorů vybízí k úvaze, zda člověk, ať už jiného vyznání, nebo ateista má právo zesměšňovat a nerespektovat představitele a tradice jiného náboženství. Respekt a úcta se nedá vynutit, to záleží na tom kterém člověku samotném, jak k tomu přistoupí. Jak se dohodne se svým svědomím a morálkou. Možnost svobodně se rozhodnout s sebou zároveň nese zodpovědnost za své jednání, činy a chování. Pokud člověk není svobodný, dělá věci z donucení a nemá možnost volby svého jednání, pak nenese za své činy plnou odpovědnost. Otázka osobní zodpovědnosti je míra plnění povinností. Zodpovědnost v morálce, narozdíl od práva, nemá materiální, ale duchovní charakter.

Karikatury se dotkly cítění velké části muslimské komunity, pro které je víra a náboženství vůbec součástí běžného života, kterýžto fakt si mnozí lidé na sekularizovaném „západě“ neumí, nebo nechtějí připustit. Ale máme my, jako ateisté právo zesměšňovat jiné náboženství a boha, které jednak nevyznáváme, a jednak neznáme?

Na druhou stranu karikatury vznikly za situace, kdy se spíše než respekt k islámskému náboženství jako takovému, řešil problém autocenzury a strachu před útoky náboženských fundamentalistů. Editor kulturní rubriky Jyllands-Posten Fleming Rose k tomu 19. února 2006 v deníku Washington Post uvedl: *„Ilustrátoři přistupovali k islámu stejně, jako přistupují ke křesťanství, buddhismu, hinduismu a k dalším náboženstvím. A tím, že přistupovali k muslimům v Dánsku jako k rovným, dali najevo: Integrujeme vás do dánské satirické tradice, protože patříte do naší společnosti, nejste cizinci. Karikatury tedy včleňují muslimy, nikoliv vyčleňují. Karikatury žádným způsobem nedémonizují nebo nestereotypizují muslimy. Ve skutečnosti se liší jedna od druhé způsobem, jakým zobrazují proroka a na koho cílí“⁴²⁶.*

V podstatě lze říci, že kdyby nebylo útoků na WTC 11. září 2001, atentátů v Londýně, v Madridu nebo vraždy nizozemského režiséra Thea van Gogha, tak by pravděpodobně nevznikla kresba Proroka v s bombou v turbanu, nebo ta, na které Bůh zastavuje příchozí s vybuchlými batohy se slovy „Stůjte, stůjte došly nám panny“.

⁴²⁶ ROSE, Flemming. *Proč jsem zveřejnil ty karikatury* [online].

Na otázku, zda Jylland-Posten zneuctil islám Fleming Rose odpověděl: „Určitě to nezamýšlel. Ale co znamená úcta? Když navštívím mešitu, vyjadřuji svůj respekt tím, že si zuji boty. Dodržuji zvyky, jako to dělám i v kostele, v synagoze nebo na jiném svatém místě. Ale pokud se věřící dožaduje, abych jako nevěřící dodržoval jeho tabu ve veřejném prostoru, nežádá můj respekt, ale mé podřízení. A to se neslučuje se sekulární demokracií.

Přesně z tohoto důvodu trval Karl Popper ve svém díle "Otevřená společnost a její nepřátelé" na tom, že bychom neměli být tolerantní k netolerantním. Nikde nekoexistuje mírumilovně tolik náboženství jako v demokracii, kde svoboda projevu je základním právem. V Saúdské Arábii vás můžou zatknout za to, že nosíte křížek na krku nebo Bibli v zavazadle, zatímco muslimové v sekulárním Dánsku mohou mít vlastní mešity, hřbitovy, školy, televizní a rozhlasové stanice“.⁴²⁷

Celý případ karikatur Proroka Muhammada vyvolává spoustu otázek. Ať je zmíněný střet svobody slova a projevu a náboženských ikon, nebo „zkoušení“ hodnot a pravidel, která i v sekularizované společnosti vycházejí z nějakých náboženských kořenů a kam až člověk, byť nevěřící, může ve svém jednání zajít. Další námětem k zamyšlení jsou projevy autocenzury a její spouštěcí mechanismy. Nepatří k nim také přece jen určité, obecně přijímané hodnoty, které člověku nedovolí v souladu s vlastním svědomím a morálkou překročit jistou hranici únosnosti, byť mu to např. explicitně potvrzená svoboda slova dovoluje? V tomto případě jde o střet dvou kultur, v první řadě tu ale asi záleží na respektu obou stran vůči opačné straně a schopnosti pochopit její argumenty.

4.5.3 Svoboda projevu a vědecké bádání - David Irving a popírání holocaustu

Dne 11. listopadu 2005 zatkla rakouská policie poblíž města Hartberg v jihorakouské spolkové zemi Štýrsko britského „historika“⁴²⁸ David Irvinga.

⁴²⁷ Tamtéž.

⁴²⁸ „Historik“ v uvozovkách proto, že i když je David Irving považován za odborníka na historii Třetí říše, historii nedostudoval a jeho díla, byť jsou cenným zdrojem archivních pramenů a dalších materiálů, jsou kontroverzní a v odborné sféře není považován za věrohodného a objektivního badatele.

Irving byl zatčen na základě zatykače z roku 1989, který se týkal jeho přednáškového turné po Rakousku, na kterém mj. tvrdil, že neexistovaly v koncentračních táborech plynové komory. David Irving se podle rakouského soudu provinil svým tvrzením, že vůdce Třetí říše A. Hitler nevěděl o hromadné likvidaci Židů v plynových komorách až do roku 1943 i zpochybňováním existence plynových komor samotných. Zároveň však nezpochybnil další Hitlerovy zločiny, čímž se do případu vnesly pochybnosti, kterým historickým faktům v jeho podání věřit a kterým nikoli. V následném soudním přelíčení byl 20. února 2006 shledán vinným a odsouzen na tři roky do vězení, protože popírání holocaustu patří v Rakousku mezi trestné činy. Zároveň má do Rakouska zakázán přístup, stejně jako do Německa, Itálie, na Nový Zéland či do Austrálie. David Irving je považován za kontroverzního badatele, který sice ve svých dílech přináší nová fakta, prameny a informace, ale zároveň je podezírán z manipulace s fakty a s jejich překrucováním.

David Irving je řazen mezi tzv. revizionisty⁴²⁹, ke kterým patří také např. Ernst Zündel, David Leslie Hoggan, Fred A. Leuchter a další, kteří zastávají názor, že holocaust neexistoval, plynové komory v koncentračních táborech buď vůbec neexistovaly (viz např. tzv. Leuchterova zpráva⁴³⁰), nebo že nebyly schopny pojmout a zpopelnit tak velké množství Židů (téměř 6 mil.), nebo že A. Hitler nic o hromadné exekuci Židů nic nevěděl až do roku 1943 apod.

⁴²⁹ Revizionismus (popř. negocianismus – v tomto případě) je snaha upravit výklad historie tak, aby odpovídal politickým cílům neonacistických a antisemitských hnutí.

⁴³⁰ Leuchter během jednoho týdne v roce 1988 provedl analýzu vzorků ze zbytků plynových komor v koncentračních táborech Majdanek a Osvětim-Březinka a o měsíc později (duben 1988) předložil rozsáhlou zprávu, ve které tvrdí, že se plyn k likvidaci lidí nepoužíval. Nicméně pak sám před soudem přiznal, že jednak není inženýr, za kterého ho vydávali a také, že vycházel z literatury, kterou získal od Roberta Fourissna (který patří také mezi revizionisty). „*Inspirován praxí v amerických plynových komorách Leuchter tvrdil, že se smrtící složka cyklonu B kyselina kyanovodíková může uvolňovat pouze při teplotách vyšších než 20 stupňů Celsia, což prý v nevytopených plynových komorách v Osvětimi nebylo možné. Zamlčel přitom ovšem fakt, že při plynování bylo do komor nacpáno tolik osob, že již jejich samotná tělesná teplota vytvářela dostatečně vysokou teplotu v uzavřeném prostoru. K jeho dalším argumentům patřila tvrzení, že v troskách krematorií, jejichž součástí byly plynové komory, našel sotva zjištělné stopy smrtící látky, dále že se cyklon B používal v Osvětimi pouze k dezinfekci (sic!) a otvory ve stropích částečně dochovaných krematorií I a II v Osvětimi-Birkenau určené k vzhazování cyklonu B jsou poválečným výtvorem. V neposlední řadě se také snažil dokázat, že díky podmáčené půdě nemohly být v Osvětimi-Birkenau hromadně páleny mrtvolky v hlubokých jámách. Nebral při tom v úvahu, že podzemí voda byly odváděna do Visly kanály vybudovanými táborovými vězni.* „ – viz. ZEMAN, Pavel. David Irving a „osvětimská lež“. [online]

V případě popírání holocaustu je jednou ze zásadních problémů, zda lze omezit svobodu slova v souvislosti s vědeckým bádání, byť se jedná o explicitně spáchaný trestný čin podle stávajícího zákoníku. Jádrem sporu je otázka, zda jsou zákony proti popírání holocaustu (nebo jiných zločinů totalitních režimů, např. komunistických) spravedlivé vůči svobodě projevu a zda se nemá ponechat historiografii volný průběh, kdy si to odborníci vyříkají mezi sebou. Další otázkou je, zda právní norma vymezující popírání holocaustu jako trestný čin, omezuje nebo neomezuje svobodu projevu. Svoboda projevu může být omezena jen v určitých případech zákonem a je možné brát tento zákon např. jako ochranu veřejné bezpečnosti, protože ve vyhrocených případech dochází mezi zastánci a odpůrci k potyčkám.

Pokud se myšlenky a názory popíračů budou (násilně) potírat a exekutivně zakazovat a oni sami budou kriminalizováni, může mít toto jednání opačný efekt. Myšlenka popírání holocaustu bude žít dál i mimo svého autora a čím tvrdší represe, tím větší mučednictví, protože popírači právě často argumentují svobodou projevu a tím, že jsou za své názory trestáni, ukazují na to, že jsou jejich svobody omezovány. A vzhledem k tomu, že svoboda projevu patří mezi nejexponovanější lidská práva, může se v nemilost dostat soudní moc a oni z toho mohou naopak vytěžit sympatie.

Už bylo uvedeno výše, že společnost zakazuje většinou to, čeho se bojí, ale zákazy se toho nikdy moc nevyřeší. V takovýchto případech by se zřejmě měla nechat volnost pro svobodnou diskusi. Zároveň existuje reálné nebezpečí, že pokud budou díla popíračů zakázána, vznikne zde vrstva privilegovaný znalých, kteří budou moci s neznalými manipulovat a podávat jim svůj pohled výkladu, který by mohl vést ke zkreslení. Když se člověk sám nepřesvědčí, že je to špatné, nesmyslné a nebude mít možnost seznámit se s primárními dokumenty a zdroji, může se stát, že společnost nebude znát metody a postupy práce popíračů a jejich uvažování a tím se pro „boj“ s nimi oslabí. Toto je citlivá oblast, ale svoboda projevu nemůže být selektivní (stejně jako v případě karikatur). Stane-li se tabu, bude tím více přitahovat svou nedostupností.

Tento případ vystihuje dobře citát Johna Stuarta Milla, který říká, že pokud určitý názor není „úplně a beze strachu diskutován“ stane se „mrtvým dogmatem nikoli živoucí pravdou“⁴³¹. Mělo by být umožněno říkat i to, o čem jsou ostatní přesvědčeni, že je nepravdivé a mnoha lidem se nelíbí. Zde se opět dotýkáme problému oprávněnosti zákonů proti popírání zločinů totality. Svoboda projevu (zastávat svůj názor a veřejně ho říkat bez ohledu na hranice – volná interpretace evropské Úmluvy o lidských právech) patří mezi základní lidská práva, která se berou jako celek a nelze z nich jedno vyčleňovat a více je omezovat.

Historička Deborah Lipstadtová⁴³², která vyhrála nad Davidem Irvingem soudní při, ve které ji zažaloval za urážku na cti, protože ho ve své knize *Popírání holocaustu* označila explicitně za popírače, antisemitu a rasistu, se odmítá účastnit debat s revizionisty na téma holocaust, protože zastává názor, že pokud se ona postaví jako oponent jejich názoru (tedy druhá strana sporu, opačný pohled), bude revizionistům přiřazeno místo ve vědeckém bádání a budou považováni za seriózní badatele, kteří zastávají odlišný názor na danou věc, čehož se chce ona vyvarovat, neboť revizionisté jsou považováni za lháře, extrémisty, rasisty apod. Nicméně se i ona postavila proti Irvingovu uvěznění, které považuje za sporné. Nemělo by se zavírat za názory, ale svoboda projevu (stejně jako ostatní práva) s sebou nese určité povinnosti a zodpovědnost. V tomto případě za správnost a „objektivní“ interpretaci faktů bez utilitární manipulace s nimi. Dobrý historik by měl fakta a prameny kriticky zhodnotit a fakta interpretovat tak, jak jsou, bez ohledu na vlastní přání. Za předpokladu, že se jedná o historické práce s prameny, jako v tomto případě, je možné interpretaci pramenů znovu ověřit a zasadit do historického kontextu, který může tvrzené potvrdit, či vyvrátit⁴³³.

⁴³¹ MILL, John Stuart, cit. SINGER, Peter. Svoboda projevu, Muhammad a holocaust. [online].

⁴³² Profesorka moderní judaistiky a holocaustu na univerzitě v Atlantě, autorka knihy *Popírání holocaustu*, ve které vylíčila evropskou a americkou revizionistickou scénu, její kořeny a proměny po skončení druhé světové války.

⁴³³ Jak se také stalo ve zmiňované soudní při Irving versus Lipstadtová, kdy historici na straně Lipstadtové procházeli znovu velmi pozorně a podrobně Irvingovy prameny. Více viz. ZEMAN, Pavel. David Irving a „osvětivská lež“ [online].

Je velmi obtížné posoudit, zda nechat tvrzením popíračů holocaustu volný průběh a postavit se proti nim trpělivým a zdlouhavým vyvracením jejich omylů a nesmyslů, nebo jejich projevy týkající se jejich sporného „bádání“ zařadit (popř. nechat) mezi trestné činy a postavit je před soudní moc. Knihy Davida Irvinga jsou nicméně (narozdíl od MeinKampfu) dostání běžně v knihkupectví a v knihovnách vedle dalších odborných historických publikací. Nastává ovšem nebezpečná situace, že pokud odpovědný personál nebude znát pozadí nebo historické souvislosti, může být čtenář lehce uveden v omyl. Důležité je orientovat se v další historické literatuře, protože je velmi obtížné (a v Irvingově případě to platí plně) rozeznat v odborně historicky pojatém tématu manipulaci s fakty, jejich překrucování, svévolné interpretace a zamlčování některých důležitých informací.

Omezení svobody projevu v intencích litery zákona v tomto případě může být podníceno tím, že se stát (a soudy) snaží zabránit podněcování k násilí, tedy k ochraně veřejné bezpečnosti, což patří mezi situace, ve které svoboda projevu musí ustoupit veřejnému zájmu.

David Irving byl 20. prosince 2006 propuštěn z rakouského vězení, když rakouský odvolací soud změnil dvě třetiny jeho trestu vězení na podmíněčný trest. Zbývající jednu třetinu trestu si již odpykal ve vazbě.

Výše uvedené příklady představují jen obnaženou špičku ledovce, sporných příkladů týkajících se hranice svobody slova a přístupu k informacím je mnohem více, např. zakázaná kuchařka Vaříme s konopím, kniha Salmana Rushdieho Satanské verše, některé medializované případy týkající se karikatur Zeleného Raoula v časopise Reflex, případ časopisu Respekt versus bývalý premiér Stanislav Gross, problematika skryté kamery a nelegálních odposlechů apod.

4.6 Média, svoboda projevu a přístup k informacím

Po změně politického režimu a po pádu monopolu komunistické strany na informace byly po roce 1990 provedeny některé zásadní změny, které se týkaly postavení, fungování, práva a povinností sdělovacích prostředků.

V březnu roku 1990 přijalo Národní shromáždění zákon č. 86/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích, který mj. obnovil §17 zákona č. 84/1968 Sb. o nepřípustnosti cenzury. V květnu pak byl přijat zákon č. 166/1990 Sb., kterým se zrušuje zákon č. 180/1980 Sb., o zřízení Federálního úřadu pro tisk a informace, který s platností od 31. července 1990 zrušil bez náhrady FÚTI.

Přelomovým rokem pro média byl rok 1991, kdy Česká národní rada a Federální shromáždění přijaly takové právní normy, které umožňovaly zavedení duálního (smíšeného) systému vysílání, kdy vedle sebe začala působit média veřejné služby a soukromí vysílatelé. Hromadné sdělovací prostředky se tak dostaly z područí jedné strany a vlády, došlo k decentralizaci řízení a objevila se snaha o nezávislé a objektivní informování veřejnosti.

Zákonem č. 136/1991 Sb., o rozdělení působnosti mezi Českou a Slovenskou Federativní republikou a Českou republikou a Slovenskou republikou ve věcech tisku a jiných informačních prostředků bylo mj. umožněno právníkům i fyzickým osobám zřizovat a provozovat privátní rozhlasové a televizní organizace a zpravodajské agentury na základě licence udělené Federálním shromážděním. Před rokem 1989 toto nebylo možné, hromadné sdělovací prostředky byly ve společném vlastnictví.

Další podstatnou právní normou byl zákon č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání, který vytvořil legislativní rámec pro rozhlasové a televizní vysílání a mj. umožnil vytvoření duálního systému vysílání a to jak rozhlasového, tak televizního. V této právní normě byla zakotvena nezávislost a objektivita vysílání „provozovatelé vysílají programy svobodně a nezávisle. Do jejich obsahu lze zasahovat pouze na základě zákona a v jeho mezích“⁴³⁴ (§ 4, odst. 1). Dále bylo uvedeno, že „základním posláním provozovatelů ze zákona je sloužit veřejnému zájmu, přispívat k utváření demokratické společnosti a odrážet její názorovou pluralitu zejména tím, že jejich vysílání nesmí jednostranně přihlížet pouze

⁴³⁴ Zákon č. 468/1991 Sb., o provozování rozhlasového a televizního vysílání. *Sbírka zákonů*.

*k jednotlivým názorovým orientacím, k jednomu náboženskému vyznání nebo světovému názoru, k zájmu jedné politické strany, hnutí, skupiny, nebo části společnosti*⁴³⁵. Veřejnost se na kontrole uskutečňování svobody projevu a práva na informace podílela prostřednictvím Federální rady pro rozhlasové a televizní vysílání. Toto bylo také novum, neboť něco na způsob veřejné kontroly činnosti médií dříve neexistovalo.

V návaznosti na tento zákon přijalo Národní shromáždění dva zákony, č. 483/1991 Sb., o České televizi a č. 484/1991 Sb., o Českém rozhlase. Na rozdíl od předcházejících právních norem⁴³⁶, které upravovaly činnost Československé televize a Československého rozhlasu, v nich je zakotvena, že se jedná o média veřejné služby, která mají produkovat „objektivní, ověřené, vyvážené a všestranné informace pro svobodné vytváření názorů“⁴³⁷.

Co se týče činnosti České tiskové kanceláře jako zpravodajské agentury, její postavení a povinnost se změnily. Zákonem č. 310/1991 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1965 Sb., o Československé tiskové kanceláři se vymanila z funkce oficiální mluvčí vlády⁴³⁸. Sice se prozatím nezměnil její statut jako státní agentury, ale zveřejňovat oficiální texty a prohlášení vlády v plném znění už nebylo její povinností ze zákona, ale dělala to jen v případě, že o to byla požádána. V říjnu 1992 Česká národní rada schválila zákon č. 517/1992 Sb., o České tiskové kanceláři, kterým byla zřízena Česká tisková kancelář jako veřejnoprávní instituce, která je

⁴³⁵ Tamtéž, s. 2268.

⁴³⁶ Zákon č. 17/1964 Sb., o Československém rozhlase a zákon č. 18/1964 Sb., o Československé televizi. V nich byla zakotveno, že jejich činnost je založena na politice KSČ, provádí masově politickou a výchovnou práci apod. Obě média měla statut státních organizací financovaných ze státního rozpočtu, ve kterém měly vlastní rozpočtovou kapitolu.

⁴³⁷ Zákon č. 483/1991 Sb., a zákon č. 484/1991 Sb. § 2

⁴³⁸ Před rokem 1989 byla ČTK oficiální mluvčí KSČ, kdy ze zákona (123/1965 Sb.) byla povinna jako státní agentura vydávat oficiální texty, prohlášení vlády a ústředních orgánů a na základě zmocnění tlumočit svým jménem oficiální stanoviska k vnitřním a zahraničním událostem. ČTK měla monopolní postavení v oblasti informací z domova i na distribuci zpravodajství ze zahraničí. Podle statutu z roku 1974 veškerou činnost uskutečňovala pod vedením KSČ.

nezávislá na státu. Jejím posláním je poskytovat všestranné a objektivní informace pro svobodné vyjádření názorů (§ 2, odst. 1).

Dalšími podstatnými právními normami v oblasti médií byly zákon č. 46/2000 Sb., *o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon)* a zákon č. 231/2001 Sb., *o provozování rozhlasového a televizního vysílání a o změně dalších zákonů*. Tento zákon zrušil zákon č. 468/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů.

Po roce 1989 institucionální cenzura zmizela, manipulace, propaganda a skrytá (neinstitucionální) cenzura však zůstali. Odhalit je není jednoduché, ale lze toho dosáhnout důkladnou obsahovou analýzou textů, popř. audiovizuálních příspěvků. Manipulovat se dá několika způsoby, např. výběrem slov (citově zabarvených, která mají hodnotící náboj, v rozhlasovém a televizním vysílání stačí určitá modulace hlasu, intonace apod.), řazením jednotlivých příspěvků (přisuzováním významnosti daným událostem), výběrem „neustranných“ komentátorů nebo odborníků, (více viz. kap. 1.3)

Po roce 1989 bylo také umožněno soukromým majitelům a vydavatelům vydávat vlastní periodické tiskoviny. Soukromé vlastnictví novin a časopisů nebylo v době vlády komunistické strany možné⁴³⁹. V současnosti stačí, když se vydavatel zaregistruje na ministerstvu kultury a může při splnění daných podmínek začít vydávat. V předchozí éře schvalovala a povolovala tisk a distribuci strana a vláda.

Co se týče určitého druhu manipulace, zvláštní situace může nastat tam, kde jeden majitel vlastní několik médií (např. několik časopisů, rozhlasovou stanicí apod.). Když informuje několik médií a určité události velmi podobným způsobem a ze stejného úhlu pohledu, může dojít k manipulaci tím, že když si příjemci nebudou vědomi tohoto propojení, může nabýt dojmu, že se děje jen to, o čem se v daném

⁴³⁹ Zákon č. 81/1968 Sb., o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích v § 1 uváděl: „*tyto prostředky jsou ve společenském vlastnictví a nemohou být předmětem soukromého podnikání*“.

periodiku a rozhlasové stanici mluví. Dochází tím ke snižování rozmanitosti a k unifikaci témat.

Další nebezpečí přináší neustále se zvyšující množství informací a informačních zdrojů, že už není v silách jednoho člověka si vše „pohlídat“ a zhodnotit, co je kvalitní a hodnověrný zdroj a co ne. V době omezeného přísunu informací „zvenčí“ i „zevnitř“ si lidé byli částečně vědomi toho, že k oficiálním prohlášením vedoucí strany je záhodno přistupovat obezřetně. Dnes se spousta informačních zdrojů, až na výjimky⁴⁴⁰, tváří nezávisle, objektivně, pravdivě, a je velmi těžké rozeznat, co je pravda (nebo se k ní nejvíce přibližuje) a v čem se skrývá manipulace a propagace.

Ačkoliv po roce 1989 oficiální cenzura byla zrušena, občas se objevují tendence k omezení práce novinářů určitými formami cenzury⁴⁴¹. A novináři jsou na jakoukoli formu cenzury citliví, protože jsou vlastně v první řadě, když na cenzuru dojde, a to z povahy svého povolání a charakteru masových médií a jejich vlivu na široké publikum. Bývají postiženi nejdříve a nejvíce, protože jsou nejvíce vidět a slyšet. A také bývají mezi prvními, kteří se ozvou, pokud k nějakému omezení svobody projevu a tisku dochází. Novináři jako specifická profesní skupina, se podílejí na svobodě projevu intenzivněji a komplexněji, než jiné profese. Jan Filip k tomu v knize *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva* dodává: „*musíme však pečlivě rozlišovat mezi postavením jedince a postavením novinářů nebo redaktorů rozhlasu a televize. Odlišností jedince a jedince-novináře je to, že první obvykle realizuje odděleně jednotlivé složky čl. 7 Listiny, kdežto novinář je realizuje v souvislém řetězci, který počíná sběrem informací, jejich rozšiřováním (zpravodajství) a vyjadřováním stanovisek a vysvětlováním souvislostí (publicistika) nebo jejich kombinací, navíc se opírá o svobodu volby povolání a svobodu podnikání v oboru masmédií*“⁴⁴². Oni budou informace hledat, analyzovat, zpracovávat a předávat dál ve formě zpravodajství či nějakého

⁴⁴⁰ Např. stranické noviny KSČM Haló noviny a rozhlasové vysílání Radia Futura téže strany – v těchto případech se nejedná o manipulaci, noviny ani rozhlas se netají tím, že jsou stranické.

⁴⁴¹ Debaty nad změnami tiskového zákona a zákona o rozhlasovém a televizním vysílání, tendence k určité regulaci médií ze strany politiků, skryté formy nátlaku na média, obzvláště na ty veřejné služby, apod.

⁴⁴² FILIP, Jan. *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. s. 130.

publicistického žánru, jsou to novináři, kteří sledují v první řadě dění ve věcech veřejných a „distribuuji“ je dále širokým masám. Zároveň tím provádějí jakousi kontrolu činnosti orgánů veřejné moci.

K rozšiřování informací novináři patří také jejich zodpovědnost zveřejněné informace, což se váže na etiku novinářů. Ke sporným oblastem novinářské práce patří práce se skrytou kamerou⁴⁴³, informování o trestních řízeních a soudních jednání, včetně zaujímání postojů novinářů k obviněnému z hlediska presumpce nevinny, zveřejňování utajovaných informací⁴⁴⁴ apod. Novináři by měli rozeznávat hranice mezi veřejným zájmem (pro který pracují) a vlastní exkluzivitou a zároveň si dávat pozor na to, zda neporušují některá jiná pravidla (např. jiné zákony, narušování osobní svobody, zneužití svého zdroje apod.). Právo svobody projevu a na informace ale není u novinářů absolutní, i zde platí určitá omezení.

Podle míry svobody projevu a přístupu k informacím novinářů, je možné odhadovat míru celkové svobody ve společnosti.

4.7 Připomínky doby minulé - nezapomenutá historie

Jako všechny státy východního bloku se i Česká republika snaží překonat dědictví své neslavné historie druhé poloviny 20. století. Paměť lidstva je však v některých případech velmi krátká, naštěstí tu však existují připomínky doby nesvobody, utrpení a stagnace, které nemají být zapomenuty. K nim se bezpochyby řadí i knihovna Libri prohibiti, která uchovává ve svých fondech literaturu, kterou komunistický režim označil jako závadnou a která se tudíž stala zakázanou.

4.7.1 Knihovna Libri prohibiti

Knihovna Libri prohibiti uchovává v České republice ojedinělou sbírku knih, časopisů a dalších dokumentů, které byly vytvořeny českým exilem a domácí opozicí převážně v letech 1948-1989.

⁴⁴³ Tajné nahrávání některých politiků - viz. případ poradce premiéra Marka Dalíka, nebo nahrávka o údajném požadavku na úplatek „pět v českých na stole“ apod.

⁴⁴⁴ Např. tzv. Kubiceho zpráva.

Knihovna vznikla v říjnu 1990. Základem se staly archivní exempláře samizdatové edice Popelnice, kterou vydával bývalý disident, politický vězen a signatář Charty 77 Jiří Gruntorád. Kromě exemplářů edice Popelnice to byly také publikace, které Jiří Gruntorád zakoupil nebo vyměnil za doby normalizace. Knihovna v počátcích čítala asi 2000 knih a reprezentativní soubor časopisů a dokumentů. V současnosti má více než 24.000 knih⁴⁴⁵ a kolem 1.800 titulů periodik⁴⁴⁶.

Jiří Gruntorád začal sbírat a rozšiřovat neoficiální, zakázanou a exilovou literaturu již v sedmdesátých letech. Za tuto činnost byl v letech 1980-1984 vězněn a následující tři roky byl pod „ochranným dohledem“ tajné policie. Svou sbírku knih a časopisů shromažďoval ilegálně. Větší část sbírky byla ukryta ve sklepích, v bytech a na půdách u jeho přátel, zatímco doma měl jen pár výtisků⁴⁴⁷. Mnoho výtisků mu bylo zabaveno při domovních prohlídkách. Většina z těchto zabavených materiálů byla majiteli vrácena v roce 1990. A jak unikátní knihovna vznikla popsal Jiří Gruntorád v rozhovoru pro Hospodářské noviny 27. srpna 2004 takto: *„Po revoluci nastala zvláštní situace. Jednak jsem měl svůj archív, který jsem vyzvedl od různých přátel, a pak jsem dostal velkou hromadu věcí, které mi byly zabaveny Státní bezpečností - samizdatové publikace, ale také exilové knížky, časopisy, které se sem už tenkrát pašovaly... Získal jsem také archív Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a archív Charty, takže na jeden byt toho bylo moc. A s knihovnou jsem určitou dobu váhal, snažil jsem se, aby knížky došly svého uplatnění, aby se už konečně dostaly mezi lidi. Ale vypadalo to, že ve veřejných knihovnách, kde bylo stále ještě velmi konzervativní vedení, o samizdat nikdo příliš nestojí. Takže jediná možnost, jak tu ideu realizovat, bylo pořídít si vlastní knihovnu“*⁴⁴⁸.

V dubnu 1991 bylo zaregistrováno občanské sdružení „Společnost Libri prohibiti“, které se oficiálně stalo zřizovatelem knihovny. Knihovna byla otevřena v roce 1990 v sídle v Podskalské ulici, kde sídlila dva roky a

⁴⁴⁵ *Libri prohibiti : zpráva za rok 2004 / Annual report 2004*. Praha : Libri prohibiti, 2005, nestr.

⁴⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁴⁷ Většinou to, co se zrovna opisovalo a další materiály k tomu potřebné.

⁴⁴⁸ MACHÁČEK, Jan. Jiří Gruntorád: Pořád bojujeme o přežití : rozhovor. *Ihned.cz* [online],

v roce 1992 se musela přestěhovat. Nové prostory získala na Senovážném náměstí 2 v Praze, kde sídlí dodnes.

Knihovní fond, který je oproti roku 1990 více než desetinásobný, je tematicky rozdělen do těchto částí⁴⁴⁹:

1) České samizdatové monografie a časopisy

Fond čítá asi 12600 knihovních jednotek z 50. až 80. let, a to jak edičních (např. Edice Expedice, Petlice, Popelnice, Česká expedice ad.), tak mimoedičních. Sbíрка časopisů obsahuje asi 350 titulů (např. Informace o Chartě 77, Revolver Revue, Vokno, Kritický sborník ad.). Všechna významná periodika jsou kompletní.

2) České exilové monografie a časopisy

Fond čítá asi 6400 knihovních jednotek. V ediční řadě je zastoupeno 35 nakladatelství. Dalších 400 nakladatelů, kteří vydávali publikace v češtině, je zastoupeno jednotlivě. Sbíрка čs. exilových periodik zahrnuje více jak 760 titulů. Kompletní jsou např. ročníky časopisů Archa, Svědectví, Proměny nebo Listy.

3) Monografie a časopisy I. a II. odboje

Fond čítá něco přes 60 knihovních jednotek legionářské literatury, asi 740 monografií československého válečného exilu z let 1939-1945 a některé časopisy z období obou světových válek.

4) Cizí samizdatové monografie a časopisy

Fond má přes 360 knihovních jednotek slovenského a přes 600 knihovních jednotek polského samizdatu. Periodika zahrnují asi 40 slovenských titulů a na 200 polských titulů. Okrajově je zastoupen i ruský samizdat a periodika z bývalého východního Německa.

5) Cizí exilové monografie a časopisy

Fond čítá přes 600 knižních titulů a přes 50 titulů periodik, více než 400 svazků monografií ruského a ukrajinského exilu z let 1920-1990 a několik titulů periodik. Polský exil je zastoupen několika desítkami knih a periodik.

6) Cizojazyčné monografie a časopisy

Fond obsahuje cizojazyčné knihy vztahující se k Československu, dalším komunistickým zemím a k problematice lidských práv, včetně překladů z češtiny. Fond čítá asi 2400 monografií a na 460 titulů časopisů.

⁴⁴⁹ *Libri prohibiti : zpráva za rok 2004 / Annual report 2004.*

7) Dokumentace a archiv

Podstatnou část fondu tvoří dokumenty o porušování lidských a občanských práv v bývalém Československu a celém sovětském bloku. Jedná se o dokumenty vzniklé z činnosti Charty 77, Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), dále o fejetony, politické komentáře, petice, dopisy apod. Fond obsahuje také přes 270 knihovních jednotek nepublikovaných prací a rukopisů, dokumenty o činnosti exilových organizací, nakladatelství a redakcí včetně korespondence, plakáty, letáky a fotografický a výstřižkový archiv.

8) Příruční knihovna

Příruční knihovna obsahuje tematickou a sekundární literaturu, tedy knihy, časopisy a další dokumenty o samizdatové a exilové literatuře, o knihovně Libri prohibiti jako takové, katalogy, bibliografie, slovníky, biografie a diplomové práce. Celkem asi 1500 jednotek.

9) Audiovizuální oddělení

Audiovizuální fond obsahuje asi 2100 kazet, 500 CD-ROMů a 160 gramodesek nahrávek nonkonformní hudby, na 450 zvukových záznamů podzemních přednášek a seminářů, na 650 videodokumentů a amatérských filmů. Audiovizuální oddělení bylo vybudováno v roce 1993.

Jako téměř každá nezisková organizace má knihovna problémy s financováním. Roční provoz knihovny vyjde asi na 1.000.000,- Kč, dalších asi 100.000 Kč se vynaloží na nákup knih od majitelů nebo z antikvariátu, protože ne každý dokumenty daruje. Dotace z ministerstva kultury pokryjí zhruba 25-30% ročních nákladů⁴⁵⁰. Knihovna se nepotýká jen s nedostatkem financí, ale i s nedostatkem vhodných prostor. Jak říká Jiří Gruntorád: „*Je to pořád v podstatě boj o přežití*“.⁴⁵¹

Za knihovnu Libri prohibiti získal Jiří Gruntorád cenu Magnesia Litera 2002 za přínos české literatuře.

⁴⁵⁰ Za rok 2004 činily granty ministerstva kultury, projektu literárního a projektu VISK 440.000,- Kč. Výdaje činily 1.058.359,-Kč (údaje jsou z výroční zprávy za rok 2004)

⁴⁵¹ Jiří Gruntorád : pořád bojujeme o přežití. *Hospodářské noviny*.

Závěr

Česká republika patří mezi pluralitní demokratické státy střední Evropy. Nebylo tomu tak vždycky. Po dvaceti letech samostatného Československa přišel Protektorát Čechy a Morava a s ním šest let nacistické totality, a poté pak více jak čtyřicet let „vláda jedné strany“, tedy totalita komunistická.

Každá vládnoucí moc používala k udržení moci, ke kontrole nad tokem informací a k ovlivňování lidí mnoho rozmanitých nástrojů. Jedním z nich byla cenzura ve všech formách a ve všech oblastech života.

Jako jiné země v Evropě si také české země prošly 1. světovou válkou, jejímž následkem byl rozpad rakousko-uherského mocnářství a vznik mnoha samostatných států, včetně Československa. Ačkoli může být pro mnohé první republika synonymem pro vyspělou demokratickou zemi, i v této době existovala institucionální cenzura.

V době tzv. druhé republiky byly informace omezovány a „řízeny“ ještě vlastní vládou, v období Protektorátu Čechy a Morava byly informační toky a vůbec celý společenský život pod přísným dohledem německých úřadů. K některým podstatným informacím se lidé dostávaly pouze díky ilegálním tiskovinám a poslechu rozhlasového vysílání ze zahraničí.

Poválečný vývoj na politickém poli zařadil Československo mezi země východního bloku, který spadal pod vliv Sovětského svazu. Více jak čtyřicet let pak měla v Československu hlavní slovo Komunistická strana. Jako vládnoucí strana používala jako jeden z hlavních nástrojů k udržení moci a ovládnutí lidí také cenzuru, která šla ruku v ruce s manipulací, dezinformacemi a zatajováním některých podstatných informací. K ovlivňování používala v první řadě hromadné sdělovací prostředky. K dalším oblastem, které cenzura zasáhla nejvíce, patřily kultura, školství a historie. Po revolučních událostech v listopadu 1989 se Československo, později federalizovaná Česká a Slovenská republika vydala na cestu

k demokracii. Po rozpadu federace pak samostatná Česká republika pokračovala ve vytyčené cestě a v současnosti ji lze zařadit mezi stále se sice rozvíjející (zbavující se totalitního břemene), ale již demokratické země se všemi náležitostmi, které k tomu patří.

Seznam použitých zkratk

- ČNR** - Česká národní rada
ČR - Česká republika
ČRo - Český rozhlas
ČSFR - Česká a Slovenská federativní republika
ČSR - Československá republika
ČSSR - Československá socialistická republika
ČSTV - Československá televize
ČT - Česká televize
ČTK - Československá (Česká) tisková kancelář
ČÚTI - Český úřad pro tisk a informace
DNB - Deutsche Nachrichten Bureau (německá tisková agentura)
EU - Evropská unie
FÚTI - Federální úřad pro tisk a informace
HSTD - Hlavní správa tiskového dohledu
KBSE - Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
Korbyro - Telegraphen-Korespondenz-Bureau
KSČ - Komunistická strana Československa
KSS - Komunistická strana Slovenska
KSSS - Komunistická strana Sovětského svazu
MNO - Ministerstvo národní obrany
MV - Ministerstvo vnitra
NERČ - Národní ediční rada česká
NS - Národní shromáždění (1. republika)
NS - Národní souručenství (Protektorát Čechy a Morava)
NSDAP - Nationalsocialistische deutsche Arbeitspartei
NV - Národní výbor
RFE - Radio Free Europe (Rádio Svobodná Evropa)
SSSR - Svaz sovětských socialistických republik
StB - Státní bezpečnost
SÚTI - Slovenský úřad pre tisk a informácie
TASS - Tělegrafnoje agentstvo Sovětskogo Sojuza (tisková agentura sovětského svazu)
TDS - Tisková dozorčí služba
(TO) PMR - (Tiskový odbor) Předsednictvo (Presidia) ministerské rady
TS - Tisková služba
ÚPS - Ústřední publikační správa
(TO) ÚŘP - (Tiskový odbor) Úřad říšského protektora
ÚTI - Úřad pro tisk a informace
ÚTDS - Ústředí tiskové dozorčí služby
ÚV KSČ - Ústřední výbor komunistické strany Československa
VONS - Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

Bibliografie

Tištěné materiály

BÁRTA, Milan. Cenzura československého filmu a televize v letech 1953-1968. In *Securitas Imperii 10 : sborník k problematice vztahů čs. komunistického režimu k vnitřnímu nepříteli*. 1. vyd. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2003. s. 5-57. ISBN 80-86621-01-4.

BARTOŇ, Michal. Svoboda projevu, právo na kritiku a ochrana osobnostních práv. *Právní rádce*. 2002, č. 5, s. 16-20.

BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu a její meze v právu ČR*. Praha : Linde, 2002. 316 s. ISBN 80-7201-367-X.

BAUER, Jan. *Libri prohibiti devadesátých let*. 1. vyd. Praha : Otakar II., 2000. 101 s. ISBN 80-86355-77-2.

BERÁNKOVÁ, Milena; KŘIVÁNKOVÁ, Alena; RUTTKAY, Fraňo. *Dějiny československé žurnalistiky. III. díl, Český a slovenský tisk v letech 1918-1944*. 1. vyd. Praha : Novinář, 1988. 315 s.

BITTMAN, Ladislav. Československo a mezinárodní dezinformace. In *Manipulátoři : o technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti proti lásce*. Praha : Karolinum, 1992. s. 1-51. ISBN 80-7066-621-8.

BLAŽEK, Petr. Libri prohibiti : pražská knihovna samizdatové a exilové literatury. In *Paměť národa : nacizmus a komunizmus vo svojej epoche*, 2005, č. 3, s. 65-66.

BUBENÍČKOVÁ, R.; HALEŠICOVÁ, V.; MACHATKOVÁ, R. Tiskové pokyny pomnichovské republiky : příloha. *Odboj a revoluce : zprávy*, 1969, roč. VII, č. 1, s. 126-198.

CEJPEK, Jiří. *Informace, komunikace a myšlení : úvod do informační vědy*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 80-7184-767-4.

Censorship. *The New Encyclopaedia Britannica : macropaedia : Knowledge in Depth. Vol. 15, Birds - Chemical*. 15th ed. Chicago : Encyclopaedia Britannica, 1994. s. 604-611. ISBN 0-85229-591-X

Censura. *Komenského slovník naučný. Sv. II. Boleslav - Československo*. Praha : Nakl. a vyd. Komenského slovníku naučného, 1937. s. 285.

Censura. *Masarykův slovník naučný : lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. Díl I. A - Č*. Praha : Československý kompas, 1925, s. 777-778.

Censura. *Ottův slovník naučný : ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Pátý díl, C - Čechůvky*. Praha : Otto, 1892. s. 292-293.

ČECHUROVÁ, Jana; KUKLÍK, Jan. *Z historie Úřadu vlády České republiky 1918-1992*. 1. vyd. Praha : Úřad vlády České republiky, 2006. 106 s. ISBN 80-86734-62-5.

ČÁBELOVÁ, Lenka. *Radiojournal : rozhlasové vysílání v Čechách a na Moravě v letech 1923-1939*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 198 s. ISBN 80-246-0624-0.

ČTK včera, dnes a zítra = ČTK yesterday, today and tomorrow. Praha : ČTK, 1998. 43 s.

Dějiny českého novinářství a českých novinářských spolků : výstava k dějinám českého tisku na území České republiky. Praha : [s. n.], 2002. 99 s.

Dějiny českých médií v datech : rozhlas, televize, mediální právo. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 461 s. ISBN 80-246-0632-1

DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za Protektorátu : školství, písemnictví, kinematografie*. 1. vyd. Praha : Národní filmový archiv, 1996. 284 s. ISBN 80-7004-085-8.

DOLEŽEL, Stephan. *Antičeská filmová propaganda Třetí říše v letech 193-1939. Historie a vojenství*. 2000, č. 1, s. 67-86.

FILIP, Jan. *Vybrané kapitoly ke studiu ústavního práva*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1997. 367 s. ISBN 80-210-1569-1.

Filozofický slovník. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1976. 555 s.

FRAJDL, Jiří. *Protektorát Čechy a Morava 1939-1945*. Moravská Třebová : Diatex, 1993. 59 s.

GEBHART, Jan. *Proměny válečné propagandy ve světových konfliktech 20. století. Historie a vojenství*. 2000, č. 1, s. 3-13.

GERLOCH, Aleš. *Právní stát v minulosti a současnosti*. In *Demokracie a ústavnost*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996, s. 40-53. ISBN 80-7066-309-X.

GERLOCH, Aleš; HŘEBEJK, Jiří; ZOUBEK, Vladimír. *Ústavní systém České republiky : základy českého ústavního práva*. Praha : Prospektrum, 1994. 240 s. ISBN 80-85431-85-8.

GRUNTORÁD, Jiří; KUNDRA, Ondřej. *Koniášové to nezvládli. Reflex*, 2001, roč. 12, č. 27, s. 53.

GRUNTORÁD, Jiří. *Stručná historie čs. samizdatu. Literární noviny*. 2002 (15.7.), roč. 13, č. 29, s. 10-11. ISSN 1210-0021.

HÁJKOVÁ, Dagmara. Role propagandy ve válečných aktivitách T. G. Masaryka od vypuknutí války do ledna 1917. *Historie a vojenství*. 2000, č. 1, s. 14-37.

HAMPL, Stanislav. Postkomunistická nebo standardní společnost v Česku? In *15 let poté : sborník k patnáctému výročí pádu komunismu v zemích střední a východní Evropy*. Ed. Ladislav Mrklas. 2. vyd. Praha : CEVRO – Liberálně-konzervativní akademie, 2005. s. 61-64.

HERCZEG, Jiří. Meze svobody projevu. *Mezinárodní politika*. 2004, č. 2, s. 10-12.

Historie náboženství : obrazový průvodce. Sest. Michael D. Coogan. Přel. Dušan a Zita Zbavitelovi. 1. vyd. Praha : Knižní klub ; Balios, 1999. 288 s. ISBN 80-242-0011-2.

HITLER, Adolf. *Můj boj : dva svazky v jednom*. Nezkrácené vyd. Praha : Otakar II., 2000. 507 s. ISBN 80-86355-26-8.

HOCH, Karel. Dějiny novinářství od r. 1860 do doby současné. In *Československá vlastivěda. Díl VII., Písemnictví*. Praha : Janda, 1933. s. 437-515.

HRABÁNEK, Jan. *Soustava československého práva tiskového*. Praha ; Brno : Orbis, 1934. 166 s.

HRABÁNEK, Jan; MILOTA, Albert. *Nové československé právo tiskové : ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové zákony, a.t.d.* Praha : Linhart, 1933. 489 s. (Právnícká knihovna, sv. 11).

HUBIČKA, Jiří. Normalizace : září 1969 – prosinec 1974. In *K rozhlasové historii : sborník příspěvků z jarního semináře 2002, pořádaného Sdružením pro rozhlasovou tvorbu a katedrou žurnalistiky UK, FSV*. Praha : Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 2002, s. 26-32.

IŁOWECKI, Maciej; ZASĘPA, Tadeusz. *Moc a nemoc médií*. 1. vyd. Bratislava : VEDA, 2003. 183 s. ISBN 80-224-0740-2.

Informace o Libri prohibiti. *Informační bulletin Československého ústavu zahraničního*, 2000, č. 12, s. 14-15.

JANÁČEK, Pavel. Obrys konfliktu : populární literatura v moderní české literární kultuře. In *Česká literatura*. 2001, č. 5, s. 483-518. ISSN 0009-0468.

KAPLAN, Karel; TOMÁŠEK, Dušan. *O cenzuře v Československu v letech 1945-1956 : studie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. 183 s. ISBN 80-85270-38-2.

KINDER, Herman; HILERMANN, Werner. *Encyklopedický atlas světových dějin : mapy a chronologický přehled*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 628 s. ISBN 80-7106-243-X.

KLIMEŠ, Lumír. *Slovník cizích slov*. 6. přeprac a dopl. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1998. 862 s. ISBN 80-04-26710-6.

KNAPÍK, Jiří. Trampoty "Císařova pekaře" : slavný film na pozadí ideologických sporů. *Dějiny a současnost*. 1998, roč. 20, č. 6, s. 28-32.

KOHOUT, Tomáš. Vysílání Svobodné Evropy do Československa do r. 1989. In *K rozhlasové historii : sborník příspěvků z jarního semináře 2002, pořádaného Sdružením pro rozhlasovou tvorbu a katedrou žurnalistiky UK, FSV*. Praha : Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 2002, s. 49-53.

KONČELÍK, Jakub; KÖPPLOVÁ, Barbara; KRYŠPÍNOVÁ, Jitka. *Český tisk pod vládou Wolfganga Wolframa von Wolmara : stenografické zápisky Antonína Fingera z protektorátních tiskových porad 1939-1941*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2003. 503 s. ISBN 80-246-0591-0.

KOVÁŘÍK, Vladimír. *Proměny rozhlasové publicistiky I. Od počátku Radiojournalu do mnichovského diktátu : 1923-1938*. 3. vyd. Praha : SPN, 1982. 239 s.

KOVÁŘÍK, Vladimír. *Proměny rozhlasové publicistiky II. Od mnichovského diktátu k Vítěznému únoru 1948*. 2. přeprac. vyd. Praha : SPN, 1982. 157 s.

KOUBSKÁ, Libuše. Správce zapovězených statků : rozhovor s Jiřím Gruntorádem, tvůrcem knihovny Libri prohibiti. *Prostor : společensko kulturní revue*, 1997, č. 33, s. 147-154.

KUKLÍK, Jan. Kontrapropaganda v ilegálním tisku v letech 1939-1941. *Historie a vojenství*. 2000, č. 1, s. 100-113.

KUŽÍLEK, Oldřich; ŽANTOVSKÝ, Michael. *Svoboda informací : svobodný přístup k informacím v právním řádu České republiky*. Praha : Linde, 2002. 182 s. ISBN 80-7201-318-1.

LACHMAN, Tomáš. Filmová cenzura v ČSR 1919-1939. *Illuminace*. 2006, roč. 16, č. 3, s. 194-197.

Libri prohibiti : zpráva za rok 2004 / annual report 2004. Praha : Libri prohibiti, 2005. nestr.

MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava : státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2002. 347 s. ISBN 80-246-0302-0.

McLUHAN, Marshall. *Jak rozumět médiím : extenze člověka*. 1. vyd. Praha : Odeon, 1991. 348 s. ISBN 80-207-0296-2.

McQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. 1. vyd. Praha : Portál, 1999. 447 s. Orig.: Mass communication theory : an introduction. ISBN 80-7178-200-9.

MILOTOVÁ, Jaroslava. Organizace nacistické propagandy a její působení v Protektorátu Čechy a Morava. *Historie a vojenství*. 2000, č. 1, s. 87-99.

MÍŠKOVÁ, Alena. Na okraj vydání „jejich boje“. *Dějiny a současnost*, 2003, roč. 22, č. 3, s. 53.

MLEZIVA, Emil. *Diktatura informací : jak s námi informace manipulují*. 1. vyd. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2004, 133 s. ISBN 80-86898-12-1.

MORAVEC, Václav. Právní rámec transformace Českého (Československého) rozhlasu. In *K rozhlasové historii : sborník příspěvků z jarního semináře 2002, pořádaného Sdružením pro rozhlasovou tvorbu a katedrou žurnalistiky UK, FSV*. Praha : Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, 2002, s. 32-39.

MORAVCOVÁ, Dagmar. A znovu Hitlerův „Mein Kampf“. *Dějiny a současnost*, 2003, roč. 22, č. 3, s. 51-53.

NOVOTNÝ, Petr. *Kdo s námi manipuluje?* 1. vyd. Liberec : Dialog, 2005. 118 s. ISBN 80-86761-30-4

Od mikrofonu k posluchačům : z osmi desetiletí českého rozhlasu. 1. vyd. Praha : Český rozhlas, 2003. 667 s. ISBN 80-86762-00-9.

OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989 : příspěvek ke stavu bádání*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. ISBN 80-7285-011-3.

PASÁK, Tomáš. Český periodický tisk na počátku okupace ve světle cenzury a jejích opatření. In *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1. Z pomocných věd historických III*. Praha : Univerzita Karlova, 1975. s. 147-178.

PAVLÍČEK, Václav. Ústava České republiky. In *Demokracie a ústavnost*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996, s. 128-145. ISBN 80-7066-309-X.

PEŇÁS, Jiří. Spíš promile než procenta : s Jiří Gruntorádem o éře již téměř muzeální : rozhovor. *Týden*, 2002, roč. 9, č. 25, s. 76.

POKORNÝ, Pavel. *Současné tiskové agentury na příkladu ČTK*. Praha, 2002. 104 s. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Richard Papík.

REIFOVÁ, Irena, et al. *Slovník mediální komunikace*. 1. vyd. Praha : Portál, 2004. 327 s. ISBN 80-7178-926-7.

ROHLÍKOVÁ, Slavěna. Strana, stát a masmédiá. In. *Manipulátoři : o technikách bojů lži proti pravdě a nenávisti proti lásce*. Praha : Karolinum, 1992. s. 67-69.

ŘEHÁKOVÁ, Hana; VESELÝ, Dušan. *Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK*. 1. vyd. Praha : X-Egem, 199. 214 s. ISBN 80-7199-035-3.

Sbírky zákonů a nařízení republiky Československé.

Sbírky zákonů Československé socialistické republiky.

Sbírky zákonů Československé federativní republiky.

Sbírky zákonů České republiky.

SRBA, Bořivoj. Divadelní cenzura v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1945). *Divadelní revue*. 1998, č. 1, s. 3-23.

Svoboda projevu a médií v mezinárodním právu a praxi. Praha : Článek 19 ; Syndikát novinářů České republiky, 1996. 108 s.

ŠAMALÍK, František. Úprava lidských a občanských práv v Ústavě ČR. In *Demokracie a ústavnost*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1996, s. 107-127. ISBN 80-7066-309-X.

ŠIMEČKA, Milan. *Obnovení pořádku*. 1. čes. vyd. Brno : Atlantis, 1990. 208 s. ISBN 80-7108-002-0.

ŠITLER, Jiří. Cenzura v předlistopadovém Československu. *Dějiny a současnost*. 1998, roč. 20, č. 6. s. 33-38.

ŠKARKA, Antonín. Ze zápasů nekatolického tisku s protireformací. *Český časopis historický*. 1936, roč. 42, s. 1-55.

TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor cenzurováni, aneb ze života soudružky cenzury*. 1. vyd. Praha : Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994. 157 s. ISBN 80-85821-16-8.

TOMEK, Prokop. Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo. In *Securitas Imperii : sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu*, 2002, č. 9, s. 334-368.

THOMPSON, John B. *Média a modernita : sociální teorie médií*. 1. čes. vyd. Praha : Karolinum, 2004. 219 s. ISBN 80-246-0652-6.

TRUNEČKOVÁ, Ludmila. *Tiskové agentury*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1997. 109 s. ISBN 80-7184-459-4

UHLÍŘ, Jan B. *Protektorát Čechy a Morava v obrazech*. Praha, 2007. Rukopis.

VLČKOVÁ, Veronika. Svoboda projevu v USA. *Právník*. 2004, č. 3, s. 262-284.

VOTAVOVÁ, Jarmila. *Stručný nástin historie českého rozhlasu : (příspěvek k 70. výročí)*. Praha : Studijní a výzkumné oddělení [Českého rozhlasu], 1993. 144 s.

VYBÍRAL, Zdeněk. *Lži, polopravdy a pravda v lidské komunikaci*. 1. vyd. Praha : Portál, 2003. 175 s. ISBN 80-7178-812-0.

WELLS, Christina E. Právo svobody projevu ve Spojených státech. *Časopis pro právní vědu a praxi*. 2001, č. 4, s. 353-358.

Elektronické zdroje

BINKA, Bohuslav. Ubráníme se? – pokus o stručnou typologii současné mediální komunikace. Část 1. *Britské listy* [online], 2005 (31.8.). [cit. 2005-08-31].

Dostupné z: www.blisty.cz/2005/8/31/art24750.html

BINKA, Bohuslav. Ubráníme se? – pokus o stručnou typologii současné mediální komunikace. Část 2. *Britské listy* [online], 2005 (1.9.). [cit. 2005-09-02].

Dostupné z: www.blisty.cz/2005/9/01/art24767.html

BINKA, Bohuslav. Ubráníme se? – pokus o stručnou typologii současné mediální komunikace. Část 3. *Britské listy* [online], 2005 (2.9.). [cit. 2005-09-02].

Dostupné z: www.blisty.cz/2005/9/02/art24782.html

BRATRŠOVSKÁ, Zdena. HRDLIČKA, František. Bdělé oko cenzury. *Britské listy* [online], 2004 (21.12.). [cit. 2005-10-03]. Dostupné z: www.blisty.cz/2004/12/21/art21165.html.

BRYNDA, Herbert. *Boj o Mein Kampf pokračuje*. [online]. [aktual. 2003-06-12]. [cit. 2005-11-16]. Dostupné z: www.radio.cz/cz/41712

Censorship. *The free dictionary* [online]. [cit. 2006-08-15]. Dostupné z: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/censorship>

Censorship. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-08-17]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Censorship>

Cenzura... aneb hlavní správa tiskového dohledu. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/vysvetlivky/cenzura.php

CIHLÁŘOVÁ, Ivana. Zítka dostal za Mein Kampf opět podmínku. *Novinky.cz* [online], 2003 (11.8.). [cit. 2005-11-15]. Dostupné z: <http://www.novinky.cz/01/31/17.html>

Controversial newspaper caricatures. [online]. *Wikipedia : the free encyclopaedia*, 2006. [aktual. 2006-05-08]. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Controversial_newspaper_caricatures

CYSAŘOVÁ, Jarmila. Padesát let televize : dlouhá cesta k nezávislosti. *Listy : časopis pro politickou kulturu a občanský dialog*. [online], 2003, č. 3 [cit. 2005-08-25]. Dostupné z: www.listy.cz/archiv.php?...

ČÁBELOVÁ, Lenka. *Československý rozhlas a stát 1923-1945*. [online]. [cit. 2005-01-20]. Dostupné z: <http://veda.fsv.cuni.cz/doc/cabelova.doc>

ČAPKA, F. *Dějiny zemí Koruny české v datech. 1849* [online]. Dostupné z [www. http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t66.html](http://www.libri.cz/databaze/dejiny/text/t66.html)

ČERMÁK, Miloš. Proč nikdo nemá rád novináře (aneb jsou média vymknuta z kloubů)? *Britské listy* [online], 2002 (6.7.) [cit. 2005-11-21]. Dostupné z: www.blisty.cz/2002/6/7/art10692.html

Československý rozhlas – 50. léta : cenzura. [online]. [cit. 2007-02-10]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/sp/sp_cro_50_03.php

Československý tisk – 50. léta [online]. [cit. 2007-02-10]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/sp/sp_ctisk_50.php

Český tisk v protektorátu. *Fronta.cz* [online]. 2006 (17.4). [cit. 2006-11-19]. Dostupné z:

Čs. televize po srpnu 1968. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/norm/norm_tv.php

Čsl. společnost v letech 1945-1948. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/45-48.php

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách. Část první, Do Bílé hory. *Britské listy* [online]. 1998 (4.8.). [cit. 2006-10-12]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/files/isarc/9808/19980804e.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách. Část druhá, Do osvícenství. *Britské listy* [online]. 1998 (5.8.). [cit. 2006-10-12]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/files/isarc/9808/19980805c.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách. Část třetí, 19. století. *Britské listy*. [online]. 1998 (6.8.). [cit. 2006-10-12]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/files/isarc/9808/19980806c.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách. Část čtvrtá, Do roku 1945. *Britské listy*. [online]. 1998 (7.8.). [cit. 2006-10-12]. ISSN 1213-1792. Dostupné z: <http://www.blisty.cz/files/isarc/9808/19980807c.html>

ČULÍK, Jan. Historie cenzury v Čechách. Část pátá, Od roku 1945 do současnosti. *Britské listy*. [online]. 1998 (10.8.). [cit. 2006-10-12]. ISSN

1213-1792. Dostupné z:
<http://www.blisty.cz/files/isarc/9808/19980810d.html>

DAVID, Ivan. *Mein Kampf – liber prohibitus po 78 letech*. [online]. [akual. 2002-02-25]. [cit. 2005-11-21]. Dostupné z:
www.ivandavid.cz/clanky/clanky.asp?...

DAVID, Ivan. Nejde o Hitlera ani o Zítka, jde o demokracii. *Britské listy* [online], 2005 (11.3.). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z:
www.blisty.cz/2005/3/11/art22392.html

DOLEŽAL, Bohumil. Mein Kampf znovu u soudu. *Politický zápisník Bohumila Doležala : události* [online], 2001 (11.9.). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z:
www.bohumildolezal.cz/texty/u-047-07.htm

Dopis dánského ministerského předsedy Anderse Fogh Rasmussena z 21. října 2005. [online]. [cit. 2006-05-03]. Dostupné z:
<http://gfxmaster.tv2.dk/images/Nyhederne/Pdf/side3.pdf>

DVOŘÁKOVÁ, Sabina. Zobrazení v islámu [online]. *Archinet : portál pro architekturu, urbanismus a design*, 27. listopad 2005. [cit. 2006-05-02]. Dostupné z:
www.archinet.cz/index.php?mode=article&art=18819&sec=10029&lang=cz

E. M. Mein Kampf a současný antisemitismus. *Politický zápisník Bohumila Doležala : události* [online], 2004 (6.2.). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z: www.bohumildolezal.cz/texty/u-163-02.htm

Evropská Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod. [online]. [cit. 2005-10-03]. Dostupné z: www.helcom.cz/index.php?...

First Amendment to the United States Constitution. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z:
http://en.wikipedia.org/wiki/First_Amendment_to_the_United_States_Constitution
Freedom of Information Act (USA). *Sourcewatch* [online]. [last rev. 2006-12-05]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z:
http://www.sourcewatch.org/index.php?title=Freedom_of_Information_Act

Freedom of Information in the United States. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z:
http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_information_in_the_United_States

Freedom of Information legislation. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z:
http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_information_legislation

Freedom of Speech. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z: 17]. Dostupné z:
http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_information_legislation

Freedom of Speech. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2002. [cit. 2006-10-20]. Dostupné z: <http://plato.stanford.edu/entries/freedom-speech/>

Freedom of Speech in the United States. *Wikipedia : the free encyclopedia* [online]. [cit. 2006-10-17]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_speech_in_the_United_States

FRANC, Zdeněk. Knihovní fondy pražské Universitní knihovny v letech 1777-1918. *Národní knihovna : knihovnická revue*. 2003, roč. 13, č. 1, s. 12-20. ISSN 1214-0678. [cit. 2006-09-13]. Dostupné též z: <http://knihovna.nkp.cz/NKKR0102/0102125.html>.

FREIOVÁ, Michaela. Je úcta k posvátnému specialitou islámu? [online]. *Monitor : zpravodajský čtrnáctideník*, 16. únor 2006, roč. III, č. 3. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: <http://72.14.203.104/search?q=cache...>

GRULICH, Tomáš. *Film a cenzura*. [online]. [cit. 2007-02-07]. Dostupné z: <http://www.tomasgrulich.cz/index.php?ACT...>

Historické příčiny změn 1945-1948. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/priciny.php

Human Right in the United States. *The free dictionary* [online]. [cit. 2006-08-15]. Dostupné z: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Human+rights+in+the+United+States>

HUGENHOLZ, P. Bernt. *Copyright and Freedom of Expression in Europe*. [online]. [cit. 2006-10-14]. Dostupné z: <http://www.ivir.nl/publications/hughenholtz/PBH-Engelberg.doc>

Charta 77. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/vysvetlivky/ch77.php

Charta základních práv Evropské unie. [online]. [cit. 2005-10-15]. Dostupné z: <http://www.migrationonline.cz/index.shtml?x=152308>

Charta základních práv občanů EU [online]. [aktual. 2003-01-28]. [cit. 2005-10-16]. Dostupné z: www.businessinfo.cz/clanky/ch/charta-zakladnich-prav-obcanu-eu/1000701/5258/?...

Charta základních práv Evropské unie : návrh. *Informace EIT* [online] č. 22 (23.11.2000). [aktual. 2000-11-23]. Interní zpravodaj ČMKOS. [cit. 2005-10-16]. Dostupné z: www.cmkos.cz/eit/0022char_htm

Charter of Fundamental Rights of the European Union : Article 11 Freedom of Expression and Information [online]. [cit. 2006-10-24]. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/comparl/libe/elsj/charter/art11/default_en.htm

CHYTILOVÁ, Věra. *Umělec a moc : zkušenost tvůrce s různými druhy cenzury a omezení : (předneseno v Praze dne 12.5.2003)* [online]. c2006. [cit. 2007-02-11]. Dostupné z: http://www.amu.cz/?c_id=592

Ideologická propaganda v Čs. televizi. [online]. [cit. 2005-08-13]. Dostupné z: www.totalita.cz/ip/tp.php

Index Librorum Prohibitorum. *The free dictionary* [online]. [cit. 2006-08-15]. Dostupné z: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Index+Librorum+Prohibitorum>

Informace. [online]. [cit. 2006-08-18]. Dostupné z: <http://informace.cs.wikiax.biz/>

Informace podle Emilie Curras : seminární práce. [online]. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a knihovnictví, 2004. 16 s. [cit. 2005-10-17]. Dostupné z: www.phil.muni.cz/~hajkova/new/vytvory/tretak/etika.doc

Islám a svoboda slova. [online]. Vedlejší efekty [TV pořad], 5. únor 2006. [cit. 2006-05-01]. Dostupné z: <http://www.ct24.cz/vysilani/?id=100956>

JANOŮŠEK, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945-1989. II., 1948-1958.* [online]. [Praha] : Ústav pro českou literaturu AV ČR, [2006?]. 374 s. [aktual. 2006-10-19]. [cit. 2007-02-06]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/DCL48-58.pdf>

JANSA, Petr. Karikatury Mohameda. [online]. *In Vogue*, 1. březen 2006. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: www.invogue.cz/top_article.asp?Categor=24&ID=115

Jyllands-Posten Muhammad cartoons controversy. [online]. *Wikipedia : the free encyclopaedia*, 2006. [aktual. 2006-05-08]. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Jyllands-Posten_Muhammad_cartoons

KAŠPAR, Lukáš. David Irving. *Reflex* [online]. 2006, č. 8. [cit. 2006-12-16]. Dostupné z: <http://www.reflex.cz/Clanek22826.html>

KAZDA, Jaromír. Werich, Horníček a ti druzí. *Divadlo.cz* [online]. [cit. 2007-01-12]. Dostupné z: <http://www.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=11726>

Knihovna Libri prohibiti Jiřího Gruntoráda na Senovážném náměstí : (podle informací z článku P. Hlavatého v časopise Patron č.9/2000 -pH-). [online]. *Zpravodaj KAN*, č. 57. [cit. 2005-07-11]. Dostupné z: www.kan.cz/zpravodaj/zpravodaj57web.htm#C8.

Komunikace a masmédiá. [online]. [cit. 2005-09-25]. Dostupné z: <http://st.vse.cz/~XSKRV03/esej.htm>.

KONČELÍK, Jakub. *Proměny řízení a kontroly médií v roce 1968.* [online].

[cit. 2005-10-12]. Dostupné z: <http://veda.fsv.cuni.cz/doc/koncelik.doc>

KOLÁŘOVÁ, Markéta. *Cenzura v českém tisku od Habsburků do roku 1939*. [online].

[cit. 2005-11-13]. Dostupné z: <http://e-polis.cz/view.php?...>

KOTRBA, Štěpán. Jak se vyznat v záplavě informací a pseudoinformací? *Britské listy* [online], 2005 (21.4.). [cit. 2005-11-15]. Dostupné z: www.blisty.cz/2005/4/art23017.html

KORBEL, František. *Svobodný přístup k informacím podle zákona č. 106/1999 Sb. : vybrané problémy*. [online]. Tábor ; Brno, 2004/2005. 244 s. Disertační práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra správní vědy a správního práva a finančního práva. Vedoucí práce Doc. Judr. Soňa Skulová, PhD. [cit. 2006-11-13]. Dostupné z: http://www.otevrete.cz/files/Korbel_Disertace_3.pdf

KUBÁTOVÁ, Ludmila. K cenzuře hebrejských a židovských knih, tisků a rukopisů v Čechách od poloviny 16. století do poloviny 19. století. *Národní knihovna : knihovnická revue*. 2003, roč. 13, č. 1, s. 12-20. ISSN 1214-0678. [cit. 2006-09-13]. Dostupné též z: <http://knihovna.nkp.cz/NKKR0301/0301012.html>

KUKLÍK, Jan. *Praha pod hákovým křížem : reader k přednášce*. [online]. Praha, 2006. 13 s. [cit. 2007-02-13]. Dostupné z: www.vso-praha.cz/PM_VIII_060320

Kultura za živa pohřbená - filmová tvorba. [online]. [cit. 2007-02-09]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/norm/norm_ft.php.

LACHMAN, Tomáš. *The film censorship in Czechoslovakia 1919-1940*. [online]. [cit. 2007-01-21]. Dostupné z: http://www.deutsches-filminstitut.de/collate/collate_sp/se/se_03b.html

LANDA, Pavel. *O filmu*. [online]. [aktual. 2007-02-06]. [cit. 2007-02-08]. Dostupné z: <http://www.virtually.cz/index.php?art=13191>

MACHÁČEK, Jan. Jiří Gruntorád: Pořád bojujeme o přežití : rozhovor... *Ihned.cz* [online], 2004 (27.8.) [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: <http://ihned.cz/3-1482682...>

MAREŠ, Jakub. Kolektivní paměť aneb Popírání holocaustu a utváření samozřejmosti. *Socioweb* [online]. 2006 (26.6.). [cit. 2006-12-17]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php3?disp=aktuality&shw=201&lst=115>

MARŠÁK, Jan. Holocaust nebyl!? : současný stav hnutí popíračů holocaustu. *Aaargh : česky a slovensky* [online]. 2005 (3.2). 8 s. [cit. 2007-01-08]. Dostupné z: <http://www.vho.org/aaargh/tche/nebyl.pdf>

MÁTEL, Andrej. Bezhraničná sloboda prejavu vs. bezhraničná sloboda protestu (o karikatúrach proroka Muhammada). [online]. *Postoy : dialógom*

k pravde, 2006 [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: www.postoy.sk/node/276.
ISSN 1336-720X

McDONALD, Andy; LENE, Palmer. *Propaganda techniques*. [online]. 2003. [last rev. 2003-12-15]. [cit. 2006-10-12]. Dostupné z:
<http://mason.gmu.edu/~amcdonal/Propaganda%20Techniques.html>

Media manipulation. *The free dictionary* [online]. [cit. 2006-08-15].
Dostupné z:
<http://encyclopedia.thefreedictionary.com/media+manipulation>

[*Member state : specific law on acces to information or documents*].
[online]. [cit. 2006-10-8]. Dostupné z:
<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN007690.pdf>

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. [online]. [cit. 2005-10-03]. Dostupné z: www.juristic.zcu.cz/dostal/docs/mpopp_cz.htm

Míra informace. [online]. [cit. 2005-09-25]. Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org>.

MORAVEC, Václav. *Proměny právní regulace rozhlasového vysílatele veřejné služby v ČR v letech 1991-2001* [online]. [cit. 2004-12-12].
Dostupné z: <http://veda.fsv.cuni.cz/doc/moravec.doc>

Národní shromáždění republiky Československé 1929-1935 : tisky.
[online]. [cit. 2007-01-21]. Dostupné z:
http://www.psp.cz/eknih/1929ns/ps/tisky/T0780_12.htm

NEWTH, Mette. The long history of censorship. *Beacon for Freedom of Expression*. [online]. July 2001. [cit. 2006-09-27]. Dostupné z:
http://www.beaconforfreedom.org/about_project/history.html

NOHAVICOVÁ, Petra. *Charta základních práv Evropské unie* [online].
[aktual. 2004]. [cit. 2005-10-15]. Dostupné z:
<http://www.migrationonline.cz/index.shtml?x=152305>

NOSEK, Ladislav. Jsou náboženské karikatury porušením náboženské svobody? : může si náboženská svoboda zvyknout na svobodu slova? [online]. *ChristNet*, 17. únor 2006. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z:
www.christnet.cz/magazin/clanek.asp?clanek=2508

Od dubnového pléna 1969 k XIV. sjezdu v roce 1971. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/norm/norm_01.php

PEŠOUT, Radek. *80 let rozhlasu XVII. – Renesance rozhlasu v letech 1959-1968*. [online]. [cit. 2005-11-02]. Dostupné z:
www.radiotv.cz/text/text.phtml/2602/80-let-rozhlasu-xvii---renesance-rozhlasu-v-letech-1959-1968

Petice Několik vět. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/nvett.php

PITROVÁ, Lenka; SLÁDEČEK, Vladimír; SYLLOVÁ, Jindřiška. *Právo na informace od státních úřadů : informační studie č. 5.066.* [online]. S. l. : Parlamentní institut, prosinec 1995. 25 s.[cit. 2006-10-28]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/kps/pi/PRACE/PI-5-066.doc>

Pokřivená historie. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/historie/hist.php

Politický vzrůst vlivu KSČ 1945-1948. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/vliv.php

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/pouceni.php

Právo na informace v zahraničí a v mezinárodních úmluvách. [online]. [cit. 2006-10-28]. Dostupné z: <http://www.pravovedet.ecn.cz/html/zprava98/1.htm>

Pražské povstání 1945. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/historie/hist_ucebnice.php

[Programové prohlášení vlády]. [online]. [cit. 2006-12-20]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cs/vlada/historie/vlady/vlady1990-1992/vladycsfr1989-1992/vlada89-90/prohlaseni.html>

Prohlášení Charty 77. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/ch77_dok_1977_01_01.php

Prohlášení Slovo do vlastních řad. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/slovo.php

Pronásledování tvůrčí inteligence. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/pik/pti.php

Provolání ÚV KSČ z 21. srpna 1968. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/prov_ksc.php

Překlad Aarhuské úmluvy. [online]. [aktual. 2002-10-18]. [cit. 2005-10-16]. Dostupné z: www.env.cz/www/zamest_nsf/...

Propaganda. *The free dictionary* [online]. [cit. 2006-08-17]. Dostupné z: <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/propaganda>

Propaganda. *Propaganda Critic.* [online]. [last rev. 2002-09-29]. [cit. 2006-09-20]. Dostupné z: <http://www.propagandacritic.com/articles/index.html>

REGULATION (EC) No 1049/2001 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 30 May 2001 regarding public access to European

Parliament, Council and Commission documents. *Official Journal of the European Communities*, L 145/43. [online]. 31.5.2001. [cit. 2006-10-29]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2001/...>

ROSE, Flemming. *Proč jsem zveřejnil ty karikatury* [online]. *Glosy.info*, 24.únor 2006. [cit. 2006-04-26]. Dostupné z [www: http://glosy.info/texty/proc-jsem-zverejnil-ty-karikatury/](http://glosy.info/texty/proc-jsem-zverejnil-ty-karikatury/). ISSN 1214-8857.

[Rozsudek Michala Zítka] *Politický zápisník Bohumila Doležala : události* [online], 2001 (15.9.). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z: www.bohumildolezal.cz/texty/u-048-03.htm

SCHLEMMER, Martin. *Muhammadovy karikatury - respekt versus svoboda slova?* [online]. *Glosy.info*, 4. únor 2006. [cit. 2006-04-18]. Dostupné z: <http://glosy.info/texty/muhammadovy-karikatury-respekt-versus-svoboda-slova/>. ISSN 1214-8857.

SINGER, Peter. *Svoboda projevu, Muhammad a holocaust. Project Syndicate : an Association of Newspapers around the World.* [online]. 2006. [cit. 2006-12-19]. Dostupné z: <http://www.project-syndicate.org/commentary/singer9/Czech>

SKALÁKOVÁ, Eva. *„Libri prohibiti“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky.* [online]. Praha, 2003. Vyšší odborná škola informačních služeb. Absolventská práce. [cit. 2007-02-11]. Dostupné z: http://www.lib.cas.cz/informace/Informace%202_2003.htm#_ftn1

SKLENÁŘ, Filip. *Michal Zítka: “Knihy se pronásledovat nemají” : rozhovor. Britské listy* [online], 2005 (18.1). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z: www.blisty.cz/2005/1/19/art21563.html

SNIEGOŇ, Tomáš; KERSHAW, Ian. *Stalin šel především proti vlastním lidem, Hitler proti jiným. Právo, Saloon* [online]. 2001 (17.5.). [cit. 2006-12-11]. Dostupné z: <http://www.comrad.cz/item290.htm>

Společnost zaživa pohřbená (sedmdesátá léta). [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/norm/norm_02.php

ŠIMONOVÁ, Stanislava. *Informační systémy regionu : rozšířený sylabus předmětu* [online]. Pardubice : UP, FES, USII, 2004. [cit. 2005-11-20]. Dostupné z: http://usii.upce.cz/materialy/2003_2004/letni/isr_sylabus.pdf

TOČÍK, Jiří. *Svoboda slova a islám.* [online]. *EURABIA : brána do světa obráceného půlměsíce*, 6. únor 2006. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: www.eurabia.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=182

TORRES, Amaya Úbeda de. *Freedom of Expression under the European Convention on Human Rights: A Comparison With the Inter-American System of Protection of Human Rights. Human Rights Brief.* [online]. 2003, vol. 10, issue 2. [cit. 2006-10-25]. Dostupné z: <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/10/2expression.cfm>

- TŘEŠTÍK, Dušan. Svoboda náboženství a islám. [online]. *Dějiny a současnost*, 2006, č. 4. [cit. 2006-05-01]. Dostupné z: <http://dejiny.nln.cz/archiv/2006/042006-50.html>
- Ústava ze dne 4. března 1849 rakouské říše (Stadionova). [online]. [cit. 2006-08-26]. Dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/stadion.htm>
- Ústavní a mezinárodně-právní základy práva na informace*. [online]. [cit. 2005-10-10]. Dostupné z www.e-law.cz/informace/ust_mez.htm.
- VACKOVÁ, Barbora. Cenzura. *Revue pro média : časopis pro kritickou reflexi médií*. [online]. č. 2 [cit. 2005-07-14]. Dostupné z: http://fss.muni.cz/rpm/Revue/Heslar/cenzura_hm.
- VERNER, Pavel. *Lekce žurnalistiky : elektronická skripta*. [CD]. Praha, 2006.
- VODIČKA, Libor. České drama 1969-1989 (I.). *Divadlo.cz*. [online]. 2006 (2.3.). [cit.2007-02-09]. Dostupné z: <http://www.divadlo.cz/art/clanek.asp?id=10238>
- Volby v roce 1946 (příčiny vítězství KSČ)*. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/volby.php
- Všeobecná deklarace lidských práv a svobod*. [online]. [cit. 2005-10-10]. Dostupné z www.angelfire.com/journal/deklarace.
- Výnos o vyhlášení „Protektorátu Čechy a Morava“*. [online]. [cit. 2005-01-20]. Dostupné z: www.pef.czu.cz/pef/khi/PROTEKT.htm
- Vznik Anticharty*. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/norm/norm_05.php
- WAGNER, Jiří. Mein Kampf, aneb, je Zítka vinen nebo nevinen? *Britské listy* [online], 2000 (13.12.). [cit. 2005-11-21]. Dostupné z: www.britskelisty.cz/0012/20001213g.html
- WALLIS, Ladislav Michael. Vývoj institutu právo povinného výtisku (1). *Knihovna plus* [online]. 2005, č. 2. [cit. 2006-09-20]. Dostupné z: <http://knihovna.nkp.cz/knihovna52/wallis.htm>
- Z usnesení ÚV KSČ o stavu a nových úkolech Československé televize*. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/ukoly_cst.php
- Za Mein Kampf padl nový nový trest. *Idnes.cz* [online], 2003 (11.8.). [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: <http://zpravy-idnes.cz/domaci.asp?...>
- Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru : (text anticharty)*. [online]. [cit. 2005-10-31]. Dostupné z: www.totalita.cz/texty/ch77antit.php

Zahraniční politika ČSR v letech 1945-1948. [online]. [cit. 2005-10-31].
Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/politika_z.php

ZACHARDOVÁ, Irena. *Praha v dokumentárním filmu 1928-1939 : (typické a alternativní způsoby jejího zobrazení).* [online]. Brno, 4/2006. Nestr. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav filmu a audiovizuální kultury. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Markéta Dvořáčková. [cit. 2007-02-01]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/109101/ff_b/Bakalarska_prace.txt

Zápas demokratických sil s komunisty 1945-48. [online]. [cit. 2005-10-31].
Dostupné z: www.totalita.cz/45-48/zapas.php

ZAVACKÁ, Marína. *Čo človek mal a musel vedieť : k problematike výskumu komunistickej propagandy.* [online]. Interní seminář USD 22. října 2003. [cit. 2005-08-14]. Dostupné z: www.usd.cas.cz/usdwin/sem_zavacka.htm.

ZEMAN, Pavel. David Irving a „osvětivská lež“. *Holocaust.cz* [online]. 2006. [cit. 2006-12-20]. Dostupné z: http://www.holocaust.cz/cz2/resources/texts/zeman_irving

ZRNO, Matyáš. Kreslit Mohameda, nekreslit Mohameda... : proč muslimové protestují proti karikaturám Mohameda a co všechno se za tím skrývá. [online]. *Monitor : zpravodajský čtrnáctideník*, 16. únor 2006, roč. III, č. 3. [cit. 2006-05-08]. Dostupné z: <http://72.14.203.104/search?q=cache...>